

- Budapest belvárosának térképkivágata (hátsó belső borító)
- Belső térképkivágatok
- Forradalom és terror 1918-1920
- Az SS, a Gestapo, a nyilasok Budapesten és a zsidóüldözés
- Budapest ostroma
- A szovjet megszállás és Rákosi Budapestje
- Forradalom és szabadságharc 1956-ban
- Kádár Budapestje

BUDAPEST A DIKTATÚRÁK ÁRNYÉKÁBAN

Három szimbolikus köztér

Forradalom és terror 1918–1920

Az SS, a Gestapo, a nyilasok Budapesten és a zsidóüldözés

Budapest ostroma

A szovjet megszállás és Rákosi Budapestje

Forradalom és szabadságharc 1956-ban

Kádár Budapestje

UNGVÁRY KRISZTIÁN ♦ TABAJDI GÁBOR

Budapest

a diktatúrák árnyékában

TITKOS HELYSZÍNEK,
SZIMBOLIKUS TEREK ÉS EMLÉKHELYEK
A FŐVÁROSBAN

JAFFA KIADÓ • BUDAPEST • 2013

Copyright © Ungváry Krisztián, Tabajdi Gábor, 2012
Hungarian edition © Jaffa Kiadó, 2013
Minden jog fenntartva!

Harmadik, bővített és javított kiadás

A térképeket Sebők László készítette
Borító- és könyvterv: Sipos Géza

Felelős szerkesztő: Nemes Krisztián
Felelős kiadó: Rados Richárd

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

Jaffa Kiadó
www.jaffa.hu

ISBN 978 963 9604 99 5

Tartalom

Bevezető

Budapest a diktatúrák alatt 9 • Módszertani áttekintés 10

Három szimbolikus köztér

Hősök tere 13 • Felvonulási tér 17 • Szabadság tér 21

Forradalom és terror 1918–1920

Astoria 29 • Szilágyi Erzsébet fasor 42. 30
Visegrádi utca 15. 30 • Teréz körút 13. 30 • Az egykori
Hungária és Ritz Szálló 31 • Gellért Szálló 32 • Nagykörúti
szállodák 33 • Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 33
Ludovika – az emlékművek kioltják egymást 35 • A Magyar
Igazság kútja 35 • A Bandholtz-szobor 36 • Károlyi Mihály
szobra 38 • A magyar vörös hadsereg harcosa 38
Kun Béla szobra 40

Az SS, a Gestapo, a nyilasok Budapesten és a zsidóüldözés

A budapesti gettó 43 • A „nemzetközi gettó” 47
Szent István park 16. 49 • Szálasi lakhelyei 50 • Az „Üveg-
ház” 50 • A „Hűség Háza” 51 • Andrássy út 114. 52
Dísz tér 7. 52 • Táncsics Mihály (1948-ig: Werbőczy) u. 7.
– az SS-hadtestparancsnokság 53 • Pasaréti u. 10. 53

Maros utca 16. **54** • Városmajor utca 64–66. **55** • Alma utca 2/b **57** • Eichmann Svábhegye **59** • Botlatókövek **61** • Páva utcai zsinagóga/Holokauszt Emlékközpont **61** • Porajmos-emlékmű **63** • Giorgio Perlasca mellszobra **64** • Sztéhlo Gábor emlékműve **64** • Bajcsy-Zsilinszky Endre szobra **66** • A Duna-parti gyilkosságok mementói **67** • Mártír-emlékmű a Duna-parton **68** • Kemence a Duna-parton **70** • Anna Stein: Az Égbekiáltó **71** • Cipők a Duna-parton **71** • Embermentők emléktáblája **71**

Budapest ostroma

Citadella **75** • Sziklakórház **78** • Vezetési pont – Alagút **79** • Attila úti iskola **83** • Városmajor **84** • Az Ördög-árok kijáratai **87** • Farkasréti temető **88** • Sas-hegy **90** • Lövészárkok a budai hegyekben **90** • Csepeli légvédelmi bunker **91** • Harckocsiárkok Ferihegy előtt **92**

A szovjet

megszállás és Rákosi Budapestje

Akasztságok az Oktogonon **96** • Perek a Zeneakadémián **98** • Az Andrássy út 60. a háború után **98** • Az Andrássy út 73–75. szám alatti légvédelmi kocka **102** • A szovjet nagykövetség és kolónia **103** • Vidor-ház: a szovjet katonai elhárítás **110** • Gorkij Iskola – a kommunista elit képzésének színhelye **110** • A pesti „Fehér Ház” **111** • Honvédelmi Minisztérium **113** • Akadémia utca 17. – a pártközpont **114** • Rákosi-bunker **116** • Nádor utca 9. **119** • Corvin Áruház – a Szovjetunió „ajándéka” **119** • Népstadion **121** • Metró **121** • 70-es troli **122** • Titkos lakások **125** • Vörös csillagok **127** • Felszabadítási emlékművek **128** • Szabadság-szobor **128** • Hadik lak-tanya **130** • Gellért-hegyi sziklakápolna **131** • Rákosi Mátyás lakhelyei **132** • ÁVH-villa **133** • Központi Fizikai Kutatóintézet **134** • Úttörővasút **135** • Rendőrtiszti

Főiskola 136 • Kormányrezidencia – a D/100-as objektum 137
A zugligeti Fácános BM-objektum 139 • Varázs utca 140
Káderdűlő 141 • Nagy Imre-ház 144 • Állami Egyháziügyi
Hivatal 146 • Magyar Szentföld-templom 147 • Raoul Wal-
lenberg szobrai 149 • Gulag-emlékmű 151 • Kovács Béla
szobra – a politikailag kieroszakolt emlékmű 153 • Arthur
Koestler szobra 154 • Az 1945–56 között kivégzettek emlék-
műve 154 • Kitelepítettek emlékműve 155 • Üldözöttek
emlékműve 156 • Apor Vilmos emlékműve 157

Forradalom és szabadságharc 1956-ban

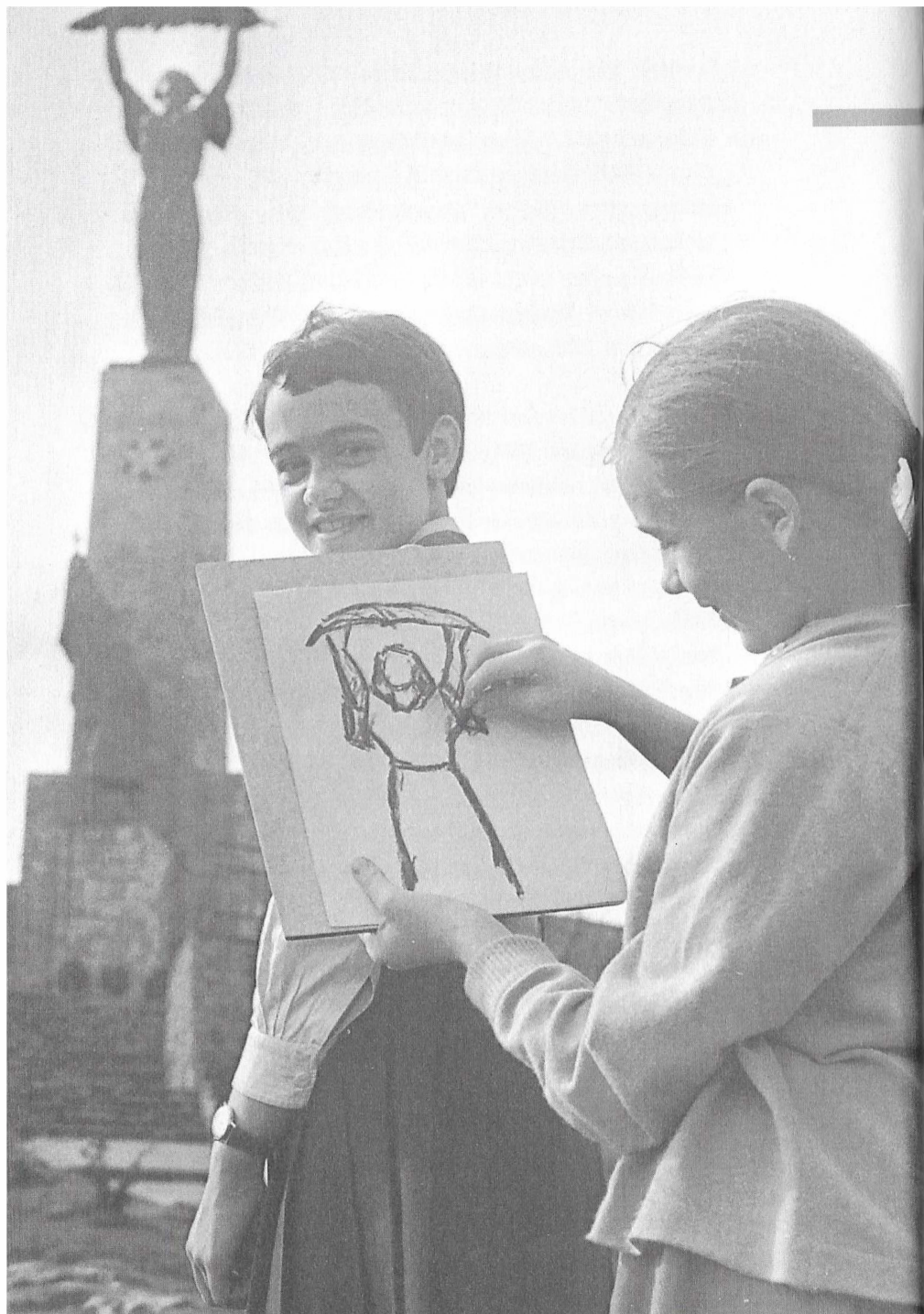
Műszaki Egyetem 160 • Petőfi-szobor 160 • Kossuth tér
162 • Belügyminisztérium 163 • Rádió 164 • Corvin
köz 165 • Köztársaság tér 167 • Jugoszláv nagykövetség
168 • Nagy Imre-szobor 170 • Bibó István szobra 170

Kádár Budapestje

Szovjet főparancsnokság Mátyásföldön 174 • Szovjet lak-
tanyák Budapesten 1956 után 177 • Tejút utca 12. szám alatti
vezetési pont 178 • Budapesti légvédelmi gyűrű 179
Munkásmozgalmi panteon a Kerepesi temetőben 180
A 301-es parcella 182 • A „Fehér Ház” 1956 után 183
A hírszerzés, a kémelhárítás és a belső elhárítás székhelyei 183
Dollárboltok 185 • A Hazafias Népfront székháza 186
MSZMP Politikai Főiskola 187 • KISZ-székház 188
Alternatív helyek Kádár Budapestjén 188 • „Hétfői szabad-
egyetem” 189 • A „Rajk-butik” 190 • Munkásörtség 190
„Ámor Háza” 192 • Káderdűlő 1956 után 195
Lukács György szobra 200 • Bauer Sándor emléktáblája 200
Szoborpark 201

Névmutató 207

Képek forrásai 213

Budapest a diktatúrák alatt

Budapest a Közép-Európába látogató turisták kedvelt célpontja. A Duna két partjáról is megcsodálható magyar főváros látképe döntően a XIX. század második felében alakult ki. A város szövete ugyanakkor magában rejtje a XX. századi diktatúrák emlékét is.

Magyarország 1919–1920 között átélhette a vörös- és a fehérterrort, majd 1944-ben a náci Németország, 1945-ben a kommunista Szovjetunió megszállása alá került. A Wehrmacht és a Vörös Hadsereg összecsapása következtében Budapest a leghosszabb ideig ostromolt európai főváros lett.

A német megszállás következményeként hatalomra jutó magyar szélsőjobboldali pártokhoz köthetők a holokauszt utolsó rémtettei. Néhány évvel később a szovjet megszállók segítségével a kommunisták felszámolták a magyar demokrácia megteremtésére tett kísérletet, és egy sztálini típusú diktatúra kiépítéséhez kezdtek hozzá.

A magyar fővárost mindkét totalitárius ideológia alapján át kívánták szervezni. Az intézmények, szimbolikus terek megalkotása azonban az idő, illetve pénz hiányában csak részlegesen valósult meg. Ugyanakkor az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után berendezkedő Kádár-rezsim tudatosan próbálta feledtetni a korábbi korszakok rémtetteit. Sőt: a gulyáskommunizmusnak nevezett időszakban magukat a hatalmi intézményeket is megpróbálták elrejtetni. Így Budapest egyes épületeinek sorsa még az itt lakók számára sem ismert. Több, egykor szigorúan titkos

épület létezésére, egykori funkciójára csak a legutóbbi években derült fény. A xx. századi diktatúrák emléke mégis számos ponton tetten érhető a városban. Útikönyvünkben – a teljesség igénye nélkül – ilyen helysítiket gyűjtöttünk össze. Ha a szokványos turistalátványosságok mellett valaki felkeresi őket, talán átélhetővé válik számára Közép-Európa, Magyarország és Budapest xx. századi sorsa, azok a traumák és élmények, amelyek az itt élők világlátását a mai napig meghatározzák. Könyvünk emellett egy-egy fejezet végén olyan köztéri szobrokról és emlékművekről is említést tesz, amelyek felidézik a tárgyalt történelmi korszakot, ugyanakkor sokat elárulnak a keletkezés korának emlékezetpolitikájáról is.

Módszertani áttekintés

Budapest-útikönyvünk azoknak készült, akiket érdekel a xx. század történelme, és szeretnének találkozni a „köztünk élő múlt” emlékeivel. Bár maguk a történelmi események a múlthoz kötődnek, nyomaik már a jelenhez tartoznak. Szerencsénkre ezekből a nyomokból bőségesen maradt a fővárosban. Ráadásul számos olyan helyszín is létezik, amelyek történetei ismeretlenek a kívülállók számára.

Budapest xx. századi történelme ebből a szempontból Trója évszázadaihoz is hasonlítható. Schliemann a görög város egymásra épült építészeti rétegeit római számokkal különböztette meg. Budapest városképébe a kommunista és a nyilas-náci múlt egyaránt beégetett olyan rétegeket, amelyek az elmúlt korok eseményeiről tanúskodnak. Sajnos azonban sok olyan emlék van, amelyet a be nem avatottak meg sem találnak, ha pedig elhaladnak mellette, nem tudják, miért is érdekes az adott helyszín vagy épület, ahol járnak.

Ezen a hiányosságon szeretne segíteni kalauzunk, amely a következő alapelvek szerint készült: csak olyan helysítiket vettünk fel, amelyek (1) a xx. század totális diktatúráival függnek össze, (2) nem, vagy nem a könyvünk szempontjából releváns adatokkal szerepelnek útikönyvekben, illetve (3) nem könnyen találhatóak meg. Az alább ismertetett helysítik

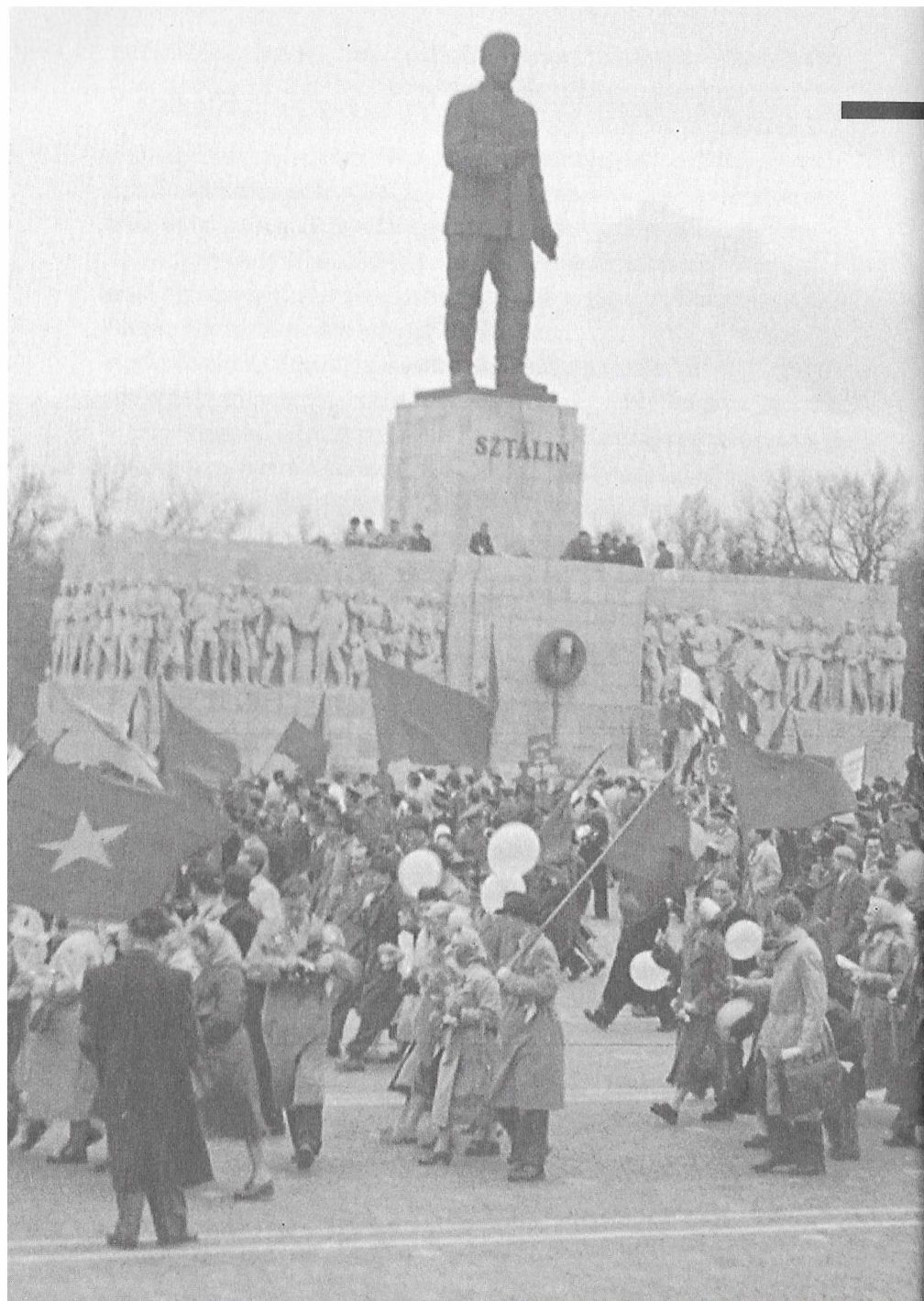
neket nem a teljesség igényével állítottuk össze – ez a területi korlátok miatt amúgy sem lett volna lehetséges.

Fontos szempont volt az ismertetett objektumok „láthatósága”, bizonyos történelmi eseményekhez azonban csak kevés helyszín volt rendelkezhető. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy válogatásunk teljesen esetleges volna: arra törekedtünk, hogy arányai kiegyensúlyozott értékelést tegyenek lehetővé. A kötetben szereplő objektumok egy része ma magánlakás vagy olyan állami tulajdon, ami nem, vagy csak különleges alkalmakkor látogatható. Ennek ellenére már az is sok információval szolgál, ha ezeket kívülről tekinti meg a látogató. Azokat az épületeket, amelyek e könyv írásakor belülről nem látogathatók, [] jelöli.

Az 1956-os forradalom helyszínei és Budapest köztéri szobrai kapcsán már több kötet is napvilágot látott, ezért ezekkel a könyv csak érintőlegesen foglalkozik. Feltételeztük, hogy kötetünk felhasználói alapos történelmi ismeretekkel rendelkeznek, ezért a bevezető szövegeket a lehető legszűkebb terjedelműre fogtuk. Az egyes korszakokhoz tartozó helyszíneket egyfelől a történelmi események időrendje szerint, másfelől a földrajzi elhelyezkedésük alapján csoportosítva közöltük (vagyis az azonos történelmi eseményhez köthető és egymáshoz földrajzilag közel álló helyszíneket egymás után találhatja meg az olvasó).

Több helyszínre jellemző volt, hogy különböző korok is rányomták a bélyegüket. Ez nem okozott gondot, ha a történelmi rétegek egyike domináns volt: ilyenkor kiegészítő információként közöltük azokat az adatokat is, amelyek más korok során keletkeztek. Bizonyos helyszínek esetében azonban ez az eljárás nem tűnt célravezetőnek. Ezért ezeket vagy a kronológiából kiemelve, vagy a korszakok alapján kettébontva tárgyaltuk.

Munkánk során igyekeztünk összefoglalni a (hely)történeti irodalom által feltárt ismereteket, ugyanakkor önálló kutatásokat is folytattunk: a levéltári iratok vizsgálata mellett interjúkat is készítettünk. Az adatgyűjtést egy ponton le kellett zárunk, de az egyes helyszínekkel kapcsolatban előkerülő információkat honlapunkon (www.titkosbudapest.hu) folyamatosan frissíteni kívánjuk. Ez az oldal így reményeink szerint a közelmúltunkról szóló interaktív párbeszéd fórumává is válhat majd.

Hősök tere

1

◆ A Hősök tere átalakításai hűen tükrözik a magyar főváros XX. századi hanyattatásait. 1895-ben született döntés arról, hogy az egy évvel később tervezett millenniumi ünnepségekre a téren a francia és római diadalívek mintájára nemzeti emlékművet építsenek.

Magyarország elitje ekkor még úgy gondolta, hogy az ország az európai nagyhatalmak sorában foglal helyet, és abban is biztos volt, hogy a nemzetiségi kérdések az asszimiláció sikeressége miatt néhány évtizeden belül teljesen aktualitásukat veszítik. Ebből adódóan az emlékmű a nemzeti dicsőség és magabiztosság megjelenítésének feladatát kapta. Érdekes módon a beruházást hatalmas volumene ellenére sem pályáztatták meg (meg-

előlegezve ezzel későbbi korok politikai korrupcióit), hanem Schickeldanz Albert építészt és Zala György szobrászt bízták meg a tér kialakításával. 1918-ra felépült a két oszlopcsarnok is, amelyben tizennégy magyar uralkodó (ebből öt a Habsburg-házból) kapott helyet. A tér már a szobrok elkészülte előtt a nemzeti dicsőség legfontosabb helye lett.

Az őszirozsás forradalom napjaiban a Habsburg királyok szobrait levették, az utolsót, Ferenc Józsefét pedig szétverték. A Tanácsköztársaság az egész teret radikálisan átalakította: 1919. május elsején a millenniumi emlékművet vörös drapériával fedték le, a középen álló Árpád és vezérei emlékművet (amelyből ekkor még csak Árpád szobra

A Hősök terének vörös vászonnal letakart szobrai az 1919. május 1-i ünnepély előtt

állt) vörös emelvénnel takarták el, amelynek közepén egy hét méter magas, gipszből öntött Marx-szobor állt, jobbján egy bányásszal, balján pedig egy vasmunkással.

Lefedték az obeliszk tetején álló Gáriel arkangyalt is, a negyedkör-ívekre pedig a „Világ proletárai, egyesüljetek” feliratot, valamint két képet helyeztek, „Városi proletariátus”, illetve „Földművesszegénység” feliratokkal.

1920 után a Habsburgok szobrai visszaállították. Ferenc József alakja azonban megváltozott: míg az eredeti figura magyaros stílusú tábornoki ruhát hordott, addig az új már a Szent István-rend ornátusában állt – ez a finom változtatás minden bizonnyal azzal függött össze, hogy Ferenc József 1849-ben kezdődő katonai működése magyar szempontból korántsem volt pozitívnak nevezhető.

Noha a tér még ekkor sem készült el teljesen, funkciója megváltozott: a trianoni békediktátum hatására a „nemzeti dicsőség” helyett a „nemzeti áldozatkészség” gondolata került előtérbe. Ezért 1929-ben egy 47 tonnás mésző szarkofagot helyeztek Árpád szobra elé, amelyre az „1914–1918”, illetve „Az ezeréves határokért” felirat került. Ezzel a korábban a nemzeti önelégültséget sugárzó kompozíció teljesen új jelentést kapott, 1932-től pedig megkapta a „Hősök tere” elnevezést.

Hogy a tér szimbolikus jelentősége mindenki számára egyértelmű volt, példa lehet két, egymástól meglehetősen nagy politikai távolságra elhelyezkedő esemény is: Szálasi pártja itt tartotta tagfelvételi eskütételét, és ez volt az eucharisztikus kongresszus egyik legfontosabb helyszíne. 1945-ben a szoborcsoport újabb változásokon ment keresztül. A Habs-

burg uralkodókat ábrázoló szobrok ismét idejétműltnek lettek nyilvánítva, így 1952–1958 között I. Ferdinánd helyébe Bocskai István, III. Károly helyébe Bethlen Gábor, Mária Terézia helyére Thököly Imre, II. Lipót helyére II. Rákóczi Ferenc, Ferenc József helyére pedig Kossuth Lajos került. Ezekből a szobrokból kettőt például a Kodály köröndről hoztak át, és érdekes módon méretarányban teljesen megfeleltek a korábbiaknak, holott egészen más művész készítette őket. A méretarány egyezésének oka minden bizonnyal az volt, hogy ezek a szobrok – Ferenc József fővárosnak szánt ajándékaként – eredeti helyükre nem sokkal a millenniumi szoboregyüttes előtt kerültek felállításra, tehát majdnem egy szériában készültek a királyszobrokkal. A szobrokkal együtt a reliefeket is cserélni kellett.

Mivel a revíziós gondolatról hamarosan beszélni sem volt szabad,

Eucharisztikus kongresszus

1881-től pünkösdi nyolcadát követő csütörtökön rendszeresen megtartott katolikus tömegrendezvény. A XXXIV. kongresszust 1938. május 25–29. között Magyarországon rendezték meg több mint félmillió résztvevővel. A rendezés egyúttal a politikai katolicizmus fontos megnyilvánulása is volt.

ezért a téren további változásokat hajtottak végre. Az „ezeréves határokért” állított emlékkövet eltávolították, a Könyves Kálmán szobra alatti relief alól pedig – amely a csehek feletti 1278-as morvamezei csatának állított emléket – levésték a feliratot (hogyan se sértse a szomszédos állam érzékenységet). Ezekkel a változtatásokkal a szoborcsoport ismét új üzenetet kapott: a Habsburg-ellenes nemzeti függetlenség gondolatát.

A változásoknak azonban még ezzel sem szakadt vége. 1956 nyarán a desztalinizációval párhuzamosan visszaállították a nemzet hőseinek emlékkövét is – igaz, más felirattal. Az új szöveg szerint a kő azoknak állít emléket, akik a magyar nép függetlenségéért és szabadságáért áldozták életüket. A tér ezt követően is számos történelmi esemény színhelye volt (többek között a rendszerváltás idején), építésszerűleg azonban 1956 óta nem változott.

Közvetlenül a rendszerváltás előtt két kiemelkedően fontos, szimbolikus esemény is a Hősök terén kapott helyet. 1988. június 27-én a romániai falurombolások ellen tiltakoztak a téren összegyűlt embe-

rek. 1956 után ez volt az első, több tízezer embert megmozgató tömegtüntetés. A Romániában tervezett „szisztematizálási terv” keretében hétezer, döntő többségében magyarok lakta falu lerombolását követően a lakosságot nagyobb centrumokba költöztették volna. A határon túli magyarok sorsa a Kádár-rendszerben korábban tabutémának számított: az MSZMP vezetése képtelen volt a környező országokban élő magyarság érdekeinek hatékony védelmére, mivel az internacionalista ideológia és a Moszkva iránti lojalitás ezt megakadályozta. Egyedüli kivételnek később a Szovjetunióval is szembeforduló Románia bizonyult, ezért az Erdély kapcsán szerveződő társadalmi mozgalmakat, ha nem is szívesen, de megtűrték. A tüntetés engedélyezése a román diktátorral, Ceaușescuval való viszony végleges megromlását és a szovjet birodalmi politika változását jelezte.

Kivégzésük után 31 évvel, 1989. június 16-án a Hősök terén került sor Nagy Imre és társai újratemetésére is. A több tízezer ember részvételével zajló kegyeleti szertartást a Magyar Televízió teljes egészében, élőben sugározta, így a szónokok

beszédeit az egész ország hallgatta. A legnagyobb hatást a fiatalok nevében felszólaló Orbán Viktor váltotta ki, aki a szovjet csapatok távozását követelte. Az újratemetéshez kötődik a III/III. csoportfőnökség utolsó nagyszabású akciója is. A szervek 181 ügynöknek szabtak meg feladatot az ünnep-

ség kézben tartása, manipulálása érdekében. Az esemény aláásta a rendszer ideológiai alapjait, és megrendítette a hithű kommunistákat. Kádár János néhány nappal később hunyt el, épp azon a napon, amikor a Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette az egykori miniszterelnöki elleni per ítéletét.

Felvonulási tér

2

◆ A Hősök tere melletti Felvonulási tér diktatúrákkal összefüggő első építészeti objektuma a Kotsis Iván által tervezett Regnum Marianum-templom volt, amelyet 1931-ben szenteltek fel. A templom részben a proletárdiktatúra feletti győzelmet volt hivatva szimbolizálni, amit az alapkövetétnél és a templomban elhelyezett tárgyakkal is megörökítettek. Tornya tetejét a szent korona másolata díszítette.

Nem véletlen, hogy ennek az épületnek a szocializmusban pusztulnia kellett. 1951-ben a Sztálin- emlékmű építése ürügyén lebontották. Vasbeton szerkezetét csak robbantásokkal tudták megsemmisíteni, betemetett alagsori részei viszont ma is megvannak. 1969-ben, a Sztálin-szobor tribünné alakítása után, a tér északi

sarkán álló Lenin-szobrot kiegészítve, valamint a szocializmus újraértékelt hagyományait tükrözve ellenpontként állították fel a Regnum helyén Kiss István 8 méter magas Tanácsköztársaság-emlékművét. A fák közül kirohanó kolosszus soha nem épült be a városképbe. Lenin és a rohanó matróz jelenleg a Szoborparkban látható.

A Felvonulási térre 1951-ben állították fel Mikus Sándor nyolc méter magas, hat tonna súlyú Sztálin-szobrát, amelyet a tíz méter magas tribün még inkább felnagyított. Szimbolikusnak mondható, hogy az alkotáshoz használt bronz nagy része a politikai okokból nemkívánatosnak minősülő vagy az ostrom során megsérült szobrokból származott (pl. Tisza István és Andrássy

*„Szedik szét a Sztálin-szobrot az Akácfa utca sarkán.”
A szobron szereplő „Postarabló” felirat Sztálin fiatalkori tevékenységére utal*

Gyula szobrából). „Sztálin-szobor” címen a pódium alatti őrségnek a titkos telefonkönyvekben külön telefonszáma is volt.

1956. október 23-án este a Himnusz éneklése közben Csepelről hozott lángvágók és acélcsörlők segítségével a szobrot ledöntötte a spon-tán népharag. A szobor ezt követő hurcolásának útvonala máig vitatott, de az biztos, hogy az alakot az And-

rassy (akkor: Sztálin) úton húzták végig, egészen az Oktogonig (akkor: November 7. tér). Fejét a Nagykör-úton hurcolták tovább az Erzsébet (akkor: Lenin) körút 8. szám alatti Bástya moziig, majd különféle feliratokkal telefirkálva otthagyták. Levá-gott kezét Pécsi Sándor színész vitte magával, és haláláig a kertjében el-ásva tartotta. Csak végrendeletében adta meg fellelhetőségét – a darabot

*A Sztálin-szobor roncsa a Blaha Lujza téren 1956. október 28-án.
Háttérben az EMKE kávéház*

jelenleg a Nemzeti Múzeumban őrzik. A Felvonulási téren csak a szobor tribünje és Sztálin csizmái maradtak meg, amelyeket 1957-ben szemérmesen még egy zászlóerdővel takartak el. Később a szobor helyére dísztribün épült, az MSZMP legfelsőbb vezetése innen szemlélte a május 1-jei felvonulásokat. 1976-ban a sztálinista jellege miatt „már nem annyira aktuális” domborműveket is újrifarag-

ták tardosi vörös mészkőből, feles méretben, de az már fel sem merült, hogy a dísztribünre rakják vissza. A munka célja valójában Mikus Sándor szobrász támogatása volt. A kompozíciót jelenleg a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma őrzi.

Az egykori szoborral szemben a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) székháza már 1948-ban felépült. Emellett a Magyar Épí-

tőipari Munkások Országos Szakszervezetének (MÉMOSZ) 1950-ben felépített, időközben műemlékké nyilvánított modern kultúrpalotája állt. Ennek tervezői Gábor Lajos, Perényi Imre, Szrogh György és Preisich Gábor voltak. A Városligeti fasorra néző homlokzatának Tar István által készített, építőmunkásokat ábrázoló reliefjei ma is láthatóak. Az érdekvédelmi funkciójuktól megfosztott szakszervezetek a szinte kötelező tagság miatt papíron munkavállalók millióit képviselték, ennek megfelelően a két komplexumban számos, nagy létszámú kongresszust és gyűlést rendeztek. A szakszervezetek ugyanakkor az egész kommunista érában csupán a párt döntéseinek végrehajtói, illetve közvetítői voltak, és tevékenységük leginkább elfogadott területe a kedvezményes üdülések szervezése volt. A Kádár-korszakból örökölt vagyon nagy része eltűnt a szakszervezeti vezetők kezén, így az egykori székházak is eladásra kerültek. A SZOT székházát a rendszerváltás után elbontották.

Sztálin „pótlásaként” 1965-ben került sor Pátzay Pál négyméteres Lenin-szobrának felállítására a

Felvonulási tér keleti sarkában. Lenin alakja egy 17 méter magas vörös obeliszk előtt állt. Az alak emberléptékűsége finoman jelezte a személyi kultusszal történt szakítást, miközben az eszme jelképe, a vörös obeliszk továbbra is hatalmas maradhatott. A szobrász szerint Lenin „belső tulajdonságait, a bölcsességet, optimizmust, előrelátást, a törhetetlen hitet és akaratot, a forradalmi elszántságot egyaránt kifejező” arcát tette uralkodóvá. A szobor előtt a koszorúzást hajnalonként a munkásőrök és katonák felfűjt gumibelsővel gyakorolták.

1989. április 22-én a szobrot az MSZMP még megkoszorúzta, május 31-én azonban rosszat sejtve – renováásra hivatkozva – levágták a talpazatáról. Ekkor ugyanis már tudni lehetett, hogy a szobor szomszédságában heteken belül sor kerül Nagy Imre és társai felravatalozására, az viszont egyáltalán nem volt nyilvánvaló, hogy az alkalomra összegyűlő százezres tömeg nem fog-e esetleg a Lenin-szobor ellen fordulni. Az egykori szobrok helyére 2006-ban került új képzőművészeti alkotás. Az itt álló 1956-os emlékmű egy, a kortárs (konceptuális) művészet formanyelvén megfogalmazott

munka. Az i-ypszilion csoport által tervezett művet, amely az egységgé váló népakaratot szimbolizálja, nyílt

nemzetközi pályázat díjnyertes pályaműve alapján állíttatta a Miniszterelnöki Hivatal.

Szabadság tér

3

◆ A Szabadság tér története remekül szemlélteti az egymást követő politikai rendszerek emlékeztető politikai törekvéseit. A téren található épületek, illetve emlékművek a főváros és Magyarország számos sorsfordító eseményének szimbólumai is lehetnének.

A XIX. században (egész pontosan 1786-tól 1897-ig) a tér helyén az úgynevezett Újépület (Neugebäude) állt, amelynek különböző részei laktanyaként, illetve börtönként is

szolgáltak. Ezért aztán a Habsburg uralkodók által építtetett komplexumra a kortárs közbeszédben sokszor „a magyar Bastille” néven is hivatkoztak. Az épület jelentős szerepet játszott az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utáni megtorlásban. Itt végezték ki az első független magyar kormány miniszterelnökét, Batthyány Lajost. Ennek emlékét a ma már külön téren álló, 1926-ban épített Batthyány-örökmécses őrzi. Az épü-

***A terület** a városi élet számos más funkciójához is kötődik. A tér parkjának déli részén egy emléktábla is jelzi, hogy a Magyar Atlétikai Club 1875. május 6-án itt rendezte meg az európai kontinens első nyilvános szabadtéri atlétikai versenyét. A 2000-ben állított márványtömbön Várhelyi György bronzplasztikája egy futóverseny rajtját ábrázolja. A terület városi funkciójának kialakulására emlékeztet a domborművel díszített kútház, (amelyhez igazodva készült az előbb említett emlékmű), valamint a tér déli részének átellenes oldalán álló Széchenyi-emlékkút (Telcs Ede alkotása, 1930). A rajta látható „Virulj!” felirat az első ültetett pesti belvárosi fasor és sétatér létesítésének centenáriumát ünnepli. A fasor létesítésének kezdeményezője gróf Széchenyi István volt; itt létesítették az első pesti köztéri kioszkot és zenepavilont is. A facsemetéket József nádor alcsúti arborétumából ajándékozta a fővárosnak.*

*A Szabadság tér irredenta virágtérképe
és a később helyére épített szovjet hősi emlékmű*

letet a század végén nyomtalanul elbontották, és a területet Palóczy Antal építész tervei szerint rendezték újjá. Ekkor kapta a Szabadság tér nevet, a környező utcákat pedig magyar vértanúkról nevezték el.

A tér két meghatározó épülete is Alpár Ignác nevéhez köthető. Az egyik az Osztrák–Magyar Bank kései eklektikus stílusban tervezett székháza (Szabadság tér 8–9.), amelyet 1902–1905 között építettek. A monumentális palota homlokzatának reliefjei a pénzügyek történetéhez

kötődő jeleneteket ábrázolnak. Az épület az önálló Magyar Nemzeti Bank létrejötté (1924) óta az intézmény központi székházaként szolgál. Legfelső emeletén 1945-ig a bankigazgatók magánlakásai foglaltak helyet. 2004 óta az épületben interaktív látogatóközpont várja a pénz világa iránt érdeklődőket.

A másik, Alpár Ignác által tervezett épületet, a tér túloldalán álló Tőzsdepalotát (Szabadság tér 17.) 1907-ben adták át. Az épület a korabeli Európa legnagyobb ilyen jel-

legű épülete volt. A tőzsdei kereskedés az emeleti nagytermekben folyt, míg a földszinten büfék, trafikok és kávéházak helyezkedtek el. 1948-ig, az intézmény megszűntetéséig az épület megőrizte eredeti funkcióját (az ostrom után pedig sokáig közismert feketepiac működött benne). A hatalmas épületbe aztán

1952-ben a szovjet kultúrát terjesztő, és az orosz nyelvtanárokat rohamtempóban képző Lenin Intézet került. Egy ideig itt működött a Technika Háza, azaz a tudományos egyesületek székháza is. A Magyar Televízió 1955-ben költözött be a palotába, majd 1960-ban az egész épületet megkapta.

A televíziós adások hivatalosan az 1957. május 1-jei tömeggyűlés közvetítésével kezdődtek meg. Az egy, majd 1971-től két csatornán (hétfői adásszünettel) sugárzott műsorok a Kádár-korszak legfontosabb kommunikációs és propagandaeszközei lettek. Az épületet az 1956-os forradalom 50 évvel korábbi jelszávaival is feltűzelt, kormányellenes tüntetők 2006-ban megostromolták és feldúlták. 2009-ben a közszolgálati televízió új székházba költözött Óbudára, és a Tözsdepalota hasznosításáról azóta sem született döntés.

A Szabadság tér 12. alatt található az Egyesült Államok – mára biztonsági kordonokkal körülvett – nagykövetségének épülete. A hidegháború kibontakozását követően az épület a magyar államvédelem kiemelt célobjektuma volt, amelyet folyamatosan és változatos módszerekkel figyeltek meg – hírközlési csatornáit azonban egyedüli budapesti nagykövetségként soha sem tudták feltörni. A magyar állampolgárok számára ugyanakkor az épület kapcsolódási pontot is jelentett a nyugati világ felé. Az utazási korlátok oldódása után a vízumkérelmet benyújtók egyre nagyobb szám-

ban keresték fel az intézményt. 1956 után az épület belügyi megfigyelését kiemelten fontossá tette, hogy a Magyar Katolikus Egyház feje, a forradalom napjaiban házi őrizetéből szabadult Mindszenty József bíboros a szovjet csapatok megérkezésekor itt kért menedéket. A főpap ideiglenesnek tűnő befogadása után másfél évtizeden át, 1971-ig élt a követség épületében. A kommunizmussal való szembenállás jelképévé vált bíboros csak a Szentszék új „keleti politikája” és a „békés egymás mellett élés” jegyében folytatott hosszadalmas diplomáciai tárgyalások után hagyta el Magyarországot. A követség előtti terület számos, KISZ által szervezett Amerika-ellenes tüntetés helyszíne is volt.

A Szabadság téren számos emlékművet emeltek és bontottak le

Urmáczy Nándor

*erdélyi politikus 1921. január 16-án e mondatokkal avatta fel az irre-
denta szobrokat: „Ez a hely a nemzet
búcsújáró helye, de egyúttal
a gyűlölet és bosszú kohója legyen.
Ez a hely mostantól bekapcsolódik
Európa véres történelmébe.”*

az idők során. 1921. január 16-án avatták fel azokat az irredenta szobrokat, amelyek az első világháború után a trianoni békeszerződéssel elcsatolt országrészeket szimbolizálták: Felvidék (Észak) szobrát Kisfaludi Strobl Zsigmond, Alpokalja (Nyugat) szobrát Sidló Ferenc, a Délvidék (Dél) szobrát Szentgyörgyi István, Erdély (Kelet) szobrát pedig Pásztor János szobrászművész készítette.

1928. augusztus 20-án állították fel a tér közepén a nemzeti közadakozásból felépített, Kismarty-Lechner Jenő által tervezett Ereklýs Országzászlót, amelynek talapzatába a történelmi Magyarország minden vármegyéjéből hoztak földet. A húsz méter magas zászlórúd tetején Horthy esküre emelt keze volt látható, ezt Füredi Richárd tervezte és foglalta márványba. A félárbocra eresztett lobogó folyamatosan hirdette az elcsatolt országrészek felett érzett nemzeti gyászt.

A Nemzeti Bank épülete előtt 1932. október 6-án avatták fel a magyar revizionizmus pártfogójának, Rothermere lordnak az ajándékát, Emile Guillaume francia szobrászművét, a Magyar Fájdalom szobrát. A műalkotás egy női aktot ábrázol,

amely mozdulataiban fejezi ki gyermekei (az elszakított területek) elvesztése miatt érzett fájdalmát. Szintén Trianonhoz kötődik a Szabadság tér 2. alatt álló Hazatérés temploma, amelynek neve az elcsatolt területek 1938–1940 közötti visszatérésére utal. A ma is református templomként működő épület falait számos sajátos emléktábla, címer és zászló díszíti. A viszonylag épen maradt irredenta szobrok az ostrom után még négy hónapig álltak, majd Vas Zoltán polgármester utasítására eltüntették őket, további sorsuk ismeretlen.

Szimbolikus a Magyar Fájdalom szobrának esete, amelyet nemcsak eltávolítottak, hanem eredeti feliratától megfosztva, „napfürdőző nőként” értelmeztek újjá, amikor 1948-ban a Margit-szigeti Palatinus fürdő bejáratánál helyezték el – itt korábban Csorba Géza *Napozó* című alkotása állt, amely a harcok alatt pusztult el.

Az Ereklýs Országzászló helyére szovjet hősi emlékmű került: Antal Károly munkája, a 15 méteres obeliszk 1946-ban készült el. Mára ez a szocialista időszak egyetlen köztéren maradt szovjet emlékműve Budapesten. Az elesettek nevét tíz

táblán sorolták fel, csontjaikat az emlékmű alá temették. Az emlékmű tetején aranszínű ötágú csillag, illetve aranszínű sarló-kalapács, valamint két-két magyar és orosz nyelvű felirat található. (Talán a szovjet jelenlét eme dokumentuma miatt ez a turisták által egyik leg-többit fotózott hely Budapesten.) A Budapest ostromát ábrázoló két félköríves bronz dombormű jelenleg nehezen látható, mivel az emlékművet a többszöri megrongálás miatt kordonokkal védik.

A tér mint emlékezeti hely napja-

inkban egyre zsúfoltabbnak tekinthető. Az amerikai nagykövetségtől nem messze, a külön tárgyaló Bandholtz-szobor közelében (lásd 36. oldal) emléktábla áll Carl Lutz svájci diplomata tiszteletére, aki a második világháborúban az akkor svájci zászlót viselő épületben tevékenykedve több tízezer zsidó életét mentette meg. 2011-ben pedig a szovjet emlékmű közelében felállították Ronald Reagan életnagyságú szobrát (Máté István alkotását), amelyhez interaktív információs pont is kapcsolódik.

1918. október 31-én Budapesten kitört az őszirozsás forradalom, november 16-án kikiáltották a népköztársaságot. Leszámítva Tisza István volt miniszterelnök Hermina u. 45. alatti villájában történt meggyilkolását, ekkor még nem került sor terrorakciókra.

Mindez már nem mondható el a kommunista diktatúráról, majd a Tanácsköztársaság bukását követő megtorlásokról. 1919. március 19-től augusztus elejéig a vörösteror budapesti áldozatainak száma mintegy 100 fő lehetett, de emellett Budapestről irányították a Tanácsköztársaság terrorkülönményeit is, amelyek számos helyen tömegvérengzéseket követtek el.

Astoria

1

◆ A Hikisch Rezső és Ágoston Emil által tervezett épületet 1914-ben adták át a nagyközönségnek. Az 1918-as őszirozsás forradalom után itt rendezték be a Károlyi Mihály vezette Magyar Nemzeti Tanács székhelyét, Károlyi magánlakrészét a negyedik emeleten alakították ki. A szálló 508-as szobáját fogdának használták. Az 1919. március 21-i kommunista hatalomátvétel után a

direktórium vezetői költöztek a szállodába. Negyedszázaddal később, 1944. március 19-én a Gestapo foglalta le az épületet, a hivatalok jelentős része innen költözött tovább a svábhegyi szállodákba (lásd 59. oldal). 1956-tól (de lehet, hogy már jóval korábban is) a szálló több szobáját az állambiztonság „beteknikázta”, és nyugati állampolgárokkal szembeni akciókra használta fel.

*Szilágyi Erzsébet
(1931-ig Hidegkuti, 1946-ig Olasz,
1962-ig Malinovszkij)
fasor 42. [I]*

2

◆ A Kommunisták Magyarországi Pártját Lenin utasításainak megfelelően 1918. november 4-én alakították meg Moszkvában (Magyarországon a kommunista ideológia ekkor még nem volt ismert). A proletár világforradalom jegyében ezt követően az orosz kommunista mozgalom minden magyar tagját kötelezték arra, hogy haladéktalanul

térjen haza Magyarországra, és robbantsa ki a magyar proletárdiktatúrát. A magyarországi „megalakulás” 1918. november 24-én, Korvin Ottó későbbi belügyi népbiztos testvérének Olasz (ma: Szilágyi Erzsébet) fasori lakásában történt. Később itt lakott a Moszkvából hazaérkező és illegalitásban élő Kun Béla is.

Visegrádi utca 15. [I]

3

◆ 1918 novemberének végén az ekkoriban még mindig csak néhány tucatnyi vezetőből álló párt Szamuely Tibor Visegrádi utcai lakásába tette át székhelyét, és itt működött

Kun és társai 1919. február 20-ai letartóztatásáig. 1965-től 1990-ig ennek emlékére néhány szobában munkásmozgalmi emlékhelyet alakítottak ki.

Teréz körút 13.

4

◆ „A Forradalmi Kormányzótanács Terrorcsapata” cégér alól irányított Cserny József-féle különítmény, az úgynevezett „Lenin-fiúk” lakatnyája a Teréz körüti Batthyány-palotában kapott helyet. Ma többek között az 1. számú központi házas-

ságkötő terem és az MTA Irodalomtudományi Intézetének Illyés Gyula Archivuma működik az épületben.

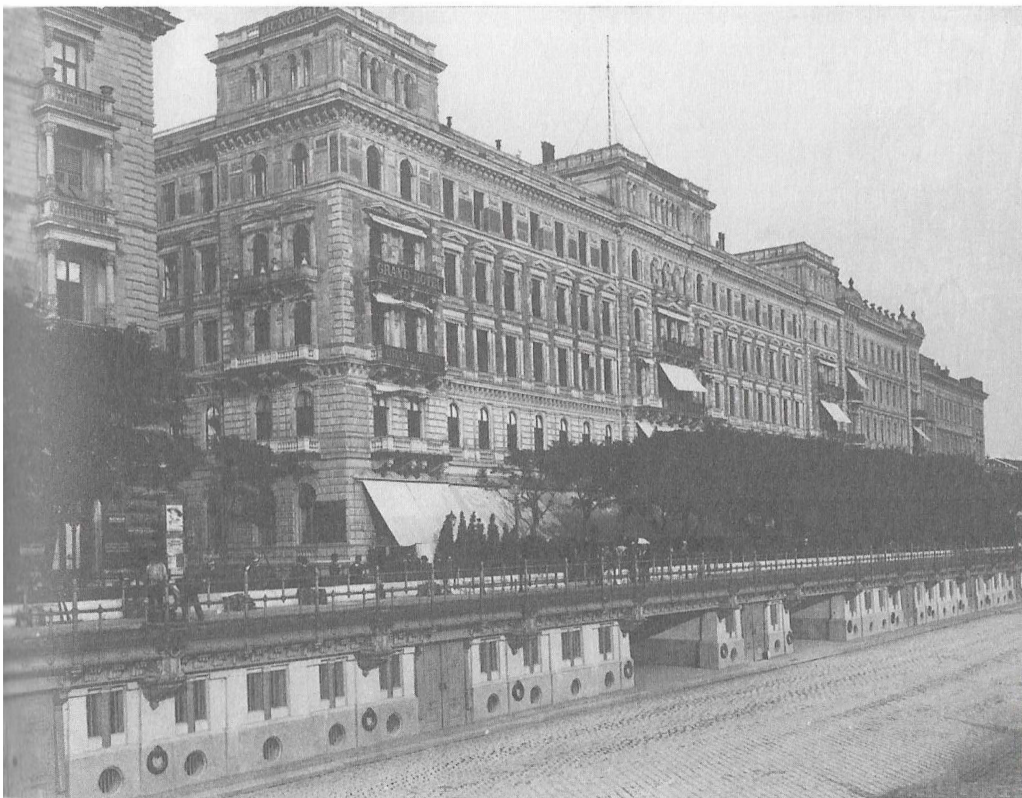
Az egykori Hungária és Ritz Szálló

5

◆ A „Szovjetház”, azaz a Forradalmi Kormányzótanács székhelye és a népbiztosok lakhelye a Hungária, illetve az azzal egybeépült Ritz Szállóban volt (akkori címe: Mária Valéria u. 14.). 1919. június 24-én a Csaba, a Maros és a Pozsony monitor*, amely az egy nap alatt elfojtott ellenforradalmi felkelés oda-

lára állt, néhány lövést is leadott az épületre. A szállodát 1945-ben a háborús károk miatt lebontották, jelenleg a Hotel Intercontinental (korábban Forum Hotel) áll a helyén az Apáczai Csere János utca 12–14. szám alatt.

* Kisebb folyami hadihajó elnevezése.

Az egykori Hungária Szálló, a Forradalmi Kormányzótanács székhelye, amelynek helyén ma az Intercontinental Szálloda áll. A villamossín alatti tárolókat a németek 1944 tavaszán titkos fegyverraktárnak használták

Budapest méltóságai Horthy Miklóst fogadják 1919. november 16-án, a Gellért Szálló előtt

Gellért Szálló

6

◆ Horthy 1919. november 16-án vult be Budapestre (a különítményei néhány nappal korábban már megérkeztek), és első beszédét fehér lovon ülve a Gellért Szálló előtt

tartotta. Horthy szűkebb törzse ekkor az egész szállodát lefoglalta, a fehérterror különítményei pedig Pest jobb szállodáiban rendezkedtek be – természetesen térítés nélkül.

Egy hírbejt eset

A vörösteror legismertebb gyilkossága Fery Oszkár csendör altáborna-
nagy esete volt. Feryt összeesküvés vádjával 1919. július 18-án tar-
tóztatták le két társával együtt, és Cserny József különítményének
székhelyére, a Mozdony utcai tanítóképző főiskola épületébe
(ma XII., Kiss János altábormagy utca 40., 7) hurcolták őket.
Háromnapi kínzás után mindhármukat meggyilkolták, holttestüket
pediga Műegyetem rakpartról a Dunába dobták.

Nagykörúti szállodák

◆ A Próray-különítmény tanyája
az egykori Britannia Szállóban
(ma Béke Hotel) volt a Teréz körút
39. alatt (ma: Teréz körút 43., 8).

Ennek pincéjében börtönt ren-
deztek be. A hotel falai között több
tucat embert gyilkoltak meg bes-
tiális kegyetlenséggel. Ostenburg-
Moravek Gyula különítménye a
Royal Szállóba (Erzsébet körút

43– 49., 9) települt (a szálloda
épületébe 1945-ben, Budapest be-
kerítése után egy Gestapo-részleg is
beköltözött). Mindkét különítmény
rendszeres gyilkosságaival és fosz-
togatásaival vált hírhedtté, ezért
1921 során mindkettőt feloszlatták.
Próray az 1920-as évektől 1944-ig
a Szentkirályi u. 25/a alatt egy na-
gyobb lakásban lakott.

Pesti Magyar Kereskedelmi Bank [1]

10

◆ Horthy a Gellért Szállóból hamar
átköltözött a jelenlegi Belügymi-
nisztérium Ferenc József (1946-tól:
Roosevelt; 2011-től: Széchenyi) téri
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank
tömbjének délkeleti épületébe.

Az épületet Alpár Ignác és Quitt-
ner Zsigmond tervezte, és 1905-ben
adták át. Impozáns páncéltermei
nyílt napokon ma is megtekinthe-
tőek. A Széchenyi téri homlok-
zat felől jól látszik az épület tete-

jének közepére tervezett kupola, amely irattári célokat szolgált. Az ÁVH beolvasztása után átszervezett Belügyminisztérium 1953-ban köl-

tözött az épületbe, a kupola ettől kezdve az irattározott operatív és vizsgálati dossziéknak adott helyet (részletesebben lásd 163. oldal).

*Az Ébredő Magyarok Egyesületének gyűlése a Vérmezőn, 1920 augusztusában, a kommunizmus bukásának évfordulóján.
Háttérben az Alkotás utca 1/a ma is álló épülettömbje látható*

Ludovika – az emlékművek kioltják egymást

11

■ 1919. június 24-én a Ludovika Akadémia hallgatói és tanárai ellenforradalmi felkelést robbantottak ki, abban a reményben, hogy más csapatok is csatlakoznak hozzájuk. A terv kudarcot vallott, és a nyomasztó tülerő miatt a ludovikások másnap megadták magukat. Az áldozatok (Lemberkovics Jenő, Karátson István, Mildner Ferenc századosok, Erődy Ödön tartalékos főhadnagy, Pogány Jenő hallgató) emlékére az épület kertjében 1920-ban helyezték el a Sidló Ferenc készítette márvány emlékművet *Az 1919. június 24-i ellenforradalom hőseinek emléke* címmel, amit aztán 1945 után lebontottak. A ludovikások felkelését viszszaerő forradalmárok áldozatai előtt viszont *Az 1919-es ellenforradalmi lázadás mártírjainak emlék-*

műve (alkotó: Kiss István) tisztelgett, amit 1985-ben, szintén a Ludovika előtti téren állítottak fel. A rendszerváltozás első éveiben felbátorodott rongálók a bronzelemeket és a zöld gránitlapokat ellopták, 1992-ben már csak a nyers betonarchitektúrát bontatta le a főváros önkormányzata.

Két emlékmű azonban még így is megmaradt: a Ludovika épülete előtt áll a „Névtelen hőseinknek 1914-1918” feliratot viselő, kőből készült katafalk egy kétalakos szoborkompozícióval (Horvay János alkotása), amely 1924 óta Budapest egyik központi első világháborús hősi emlékének számít; 1928-ban pedig a világháborúban elesett ludovikás tiszteknek külön emlékművet állítottak a Ludovika kertjében.

A Magyar Igazság kútja

12

■ Szentgyörgyi István művét a Népnevelő Filmipari Rt. állíttatta 1929-ben a Baross utcai egykori

Wenckheim-palota (1931-től Fővárosi Könyvtár, 1946-tól Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) előtt. Elöl-

nézeti oldalán a magyar revíziót támogató brit sajtómágnás és politikus lord Rothermere (Harold Sidney Harmsworth) domborműve látható. Ez az egyetlen, lord Rothermere tiszteletére avatott fővárosi köztéri emlékmű, amely felállítása óta folyamatosan a helyén van.

Ugyanakkor a mű komoly átalakításokon ment át. A kutat 1949-ben „átlényegítették”: Justitia-kútnak nevezték el, a portrédomborművet lebontották, helyére rozzetta került, a nagy vízmedence

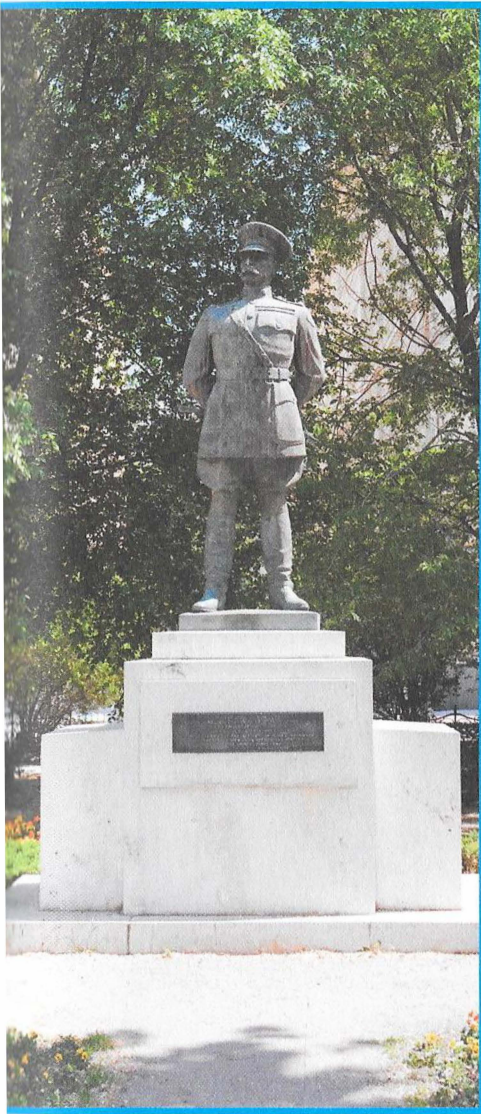
peremén körbefutó szöveget pedig levésették. 2004-ben aztán a lord rekonstruált portrédomborművét (Kampf József munkáját) a fővárosi közgyűlés visszahelyeztette, 2010-ben pedig a lord Rothermerre emlékező feliratot is újrafaragattatta (a megmaradt ékezetekhez igazodva!): „E kutat hálás magyarok emelték Nagy-Britannia méltó fia, Viscount Rothermere tiszteletére. Az ő betűje megöli a hatalmaskodást, az ő lelke megeleveníti az igazságot. 1928.”

A Bandholtz-szobor

13

■ A korszakot tekintve a legtöbb mögöttes üzenetet tartalmazó emlékmű minden bizonnyal Harry Hill Bandholtz szobra a Szabadság téren, amely az amerikai tábornoknak és a román katonaság Nemzeti Múzeumot kirabolni szándékozó, megghiúsult akciójának állít emléket. 1919. október 5-én Bandholtz ugyanis elkergette a múzeum kifosztására érkező román katonaságot – bár arra, hogy eközben lovaglópálcáját is használta volna, nincs bizonyítékunk. A szobrot egy amerikai magyar pénzadományának köszönhetően, hosszas diplomáciai

vajúdás után 1936-ban avatták fel. A szobor eredeti változata szerint Bandholtz lovaglópálcáját suhintva állt volna, csakhogy a Romániával jó kapcsolatokat ápoló amerikai kormányzat el kívánta kerülni a diplomáciai botrányt, ezért az inkriminált pálcát (amely ma a Nemzeti Múzeumban megtekinthető) a háta mögé tették, a talpazatra pedig csak semmitmondó feliratot engedtek felvésni. 1949-ben a szobrot eltávolították, 1989-ben Bush elnök látogatása előtt azonban visszahelyezték eredeti helyére, és a talpazatra is pontosabb felirat került.

*Harry Hill Bandholtz szobra
a Szabadság téren*

Az 1918–19-es Nemzeti Vértanúk emlékműve

A Szabadság tér és a Kossuth tér között található Vértanúk tere ¹⁴ szintén egy korszakhoz kötődő emlékmű nevét őrzi. 1936-ban e közterület elnevezésével egy időben avatták itt fel ugyanis Füredi Richárd szobrász és Lechner Jenő építész alkotását, az 1918–19-es Nemzeti Vértanúk emlékművét. Az alkotást 1945-ben lerombolták, és a teret Ságvári Endréről nevezték el. 1990-ben kapta vissza eredeti nevét.

Károlyi Mihály szobra

■ Varga Imre 1975-ben készült alkotását 2012-ben, a Kossuth tér szobrainak revíziója során bontották el. Áthelyezésének hivatalos in-

A Károlyi-szobor eredeti helyén

doka az volt, hogy vissza kívánják állítani a tér 1944 előtti arculatát – ami az azóta történt, meglehetősen nagyszámú beépítést figyelembe véve kicsit furcsa magyarázatnak tűnik. Annyi bizonyos, hogy Károlyi állami megítélése 1975 és 2010 között komoly változáson ment keresztül: a pártállam még társutas, „népfrontpolitikust” látott benne, míg a jobboldal egy része számára ő volt a nemzetvesztő „vörös gróf”. Az eltávolított alkotás egyébként nélkülözött minden felesleges pátoszt, sőt eléggé illett Károlyi határozatlan személyiségéhez is. Helyére – nem minden politikai áthallás nélkül – legnagyobb vetélytársának, Tisza Istvánnak a szobrát tervezik felállítani. Károlyi emlékművét még az elbontás évében Siófok-Balatonszéplak egyik közterületén állították fel újra.

A magyar vörös hadsereg harcosa

15

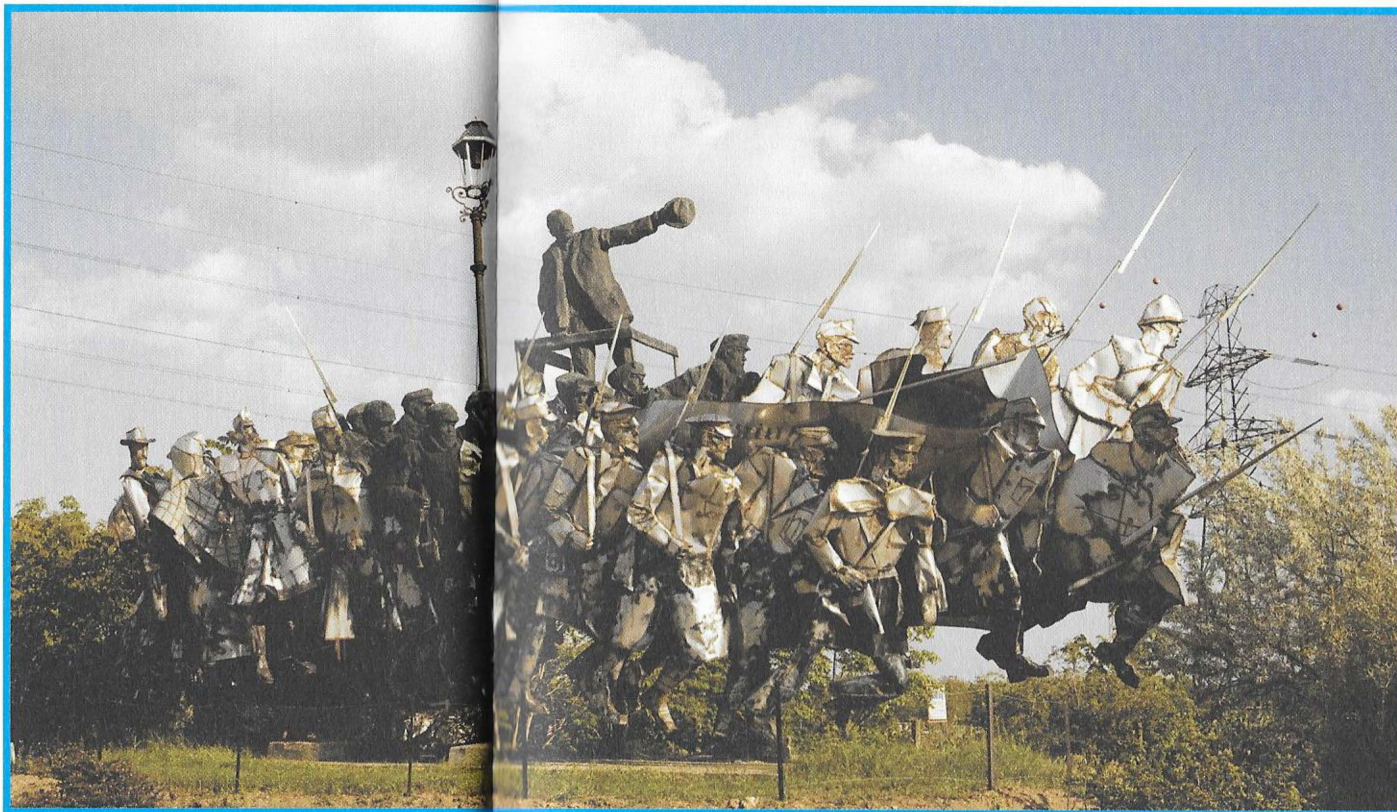
■ Gyenes Tamás 1959-ben keletkezett szobra ma is ott áll eredeti helyén, Újpesten, a Váci út és az Árpád út találkozásának északi oldalán, az ötvenes években épült hatalmas szocreál lakóházzal együtt szerves

kortörténeti egységet képezve. Érdekes módon a nagy szoborbontás idején, 1992-ben fel sem merült az eltávolítása, azóta pedig – akárcsak Dunaújváros városképét – kortörténeti értéke védi. Egyelőre...

A magyar vörös hadsereg harcosának szobra az újpesti Árpád úton

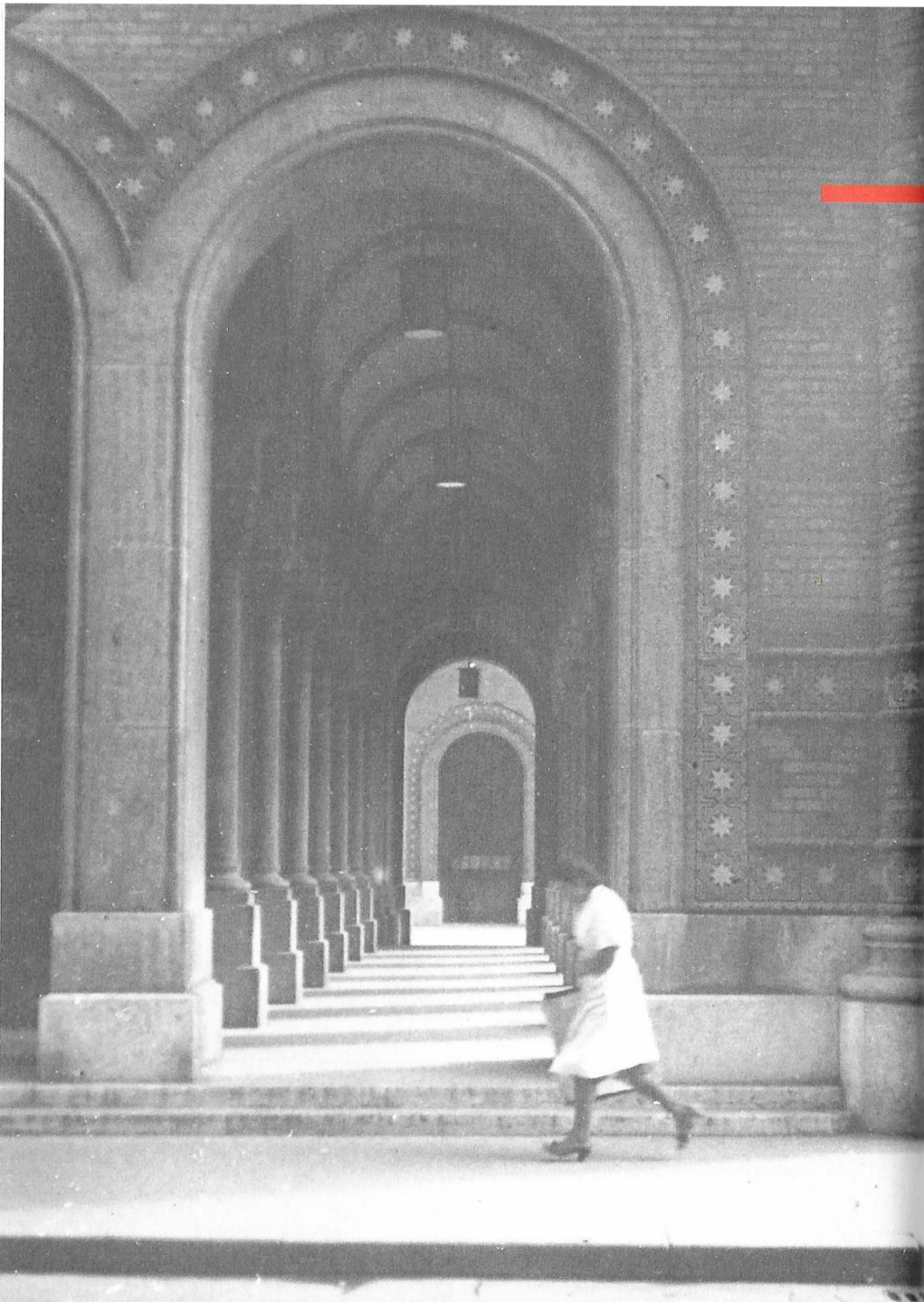
■ A Vérmező északi sarkán állt 1986 és 1992 között Varga Imre Kun Béla-szobra. A helyválasztást hivatalosan az indokolta, hogy Kun itt szemlélte a frontra induló ezredeket, valamint hogy 1919-ben ugyanitt, a jakobinus összeesküvők verpadjának helyszínén hatalmas katafalkot állítottak a jakobinusoknak, Dózsa Györgynek, Rosa Luxemburnak és Karl Liebknechtnek, valamint egy nagyobb gipszszobrot Leninnek. A köztudatban azonban – Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regénye nyomán – ennél sokkal inkább megőrződött a menekülésekor repülőgépből a Vérmezőre aranyláncokat potyogtató népbiztos figurája. Az áthallásokat egyáltalán nem nélkülöző, ironikus emlékmű jelenleg a Szoborparkban (lásd 201. oldal) tekinthető meg.

Kun Béla vérmezői szónoklatát idéző szoborcsoport a Szoborparkban

Trianon a Hűvösvölgyben

A trianoni békediktátum elleni tiltakozásul az ország számos pontján hoztak létre különböző emlékhelyeket. Ezekből eredeti formájában ma már csak egy látható, de az teljesen ismeretlen a lakosság előtt. A Hűvösvölgyben, a Nyéki-hegy délnyugati oldalában ¹⁷ az 1930-as években cserkészek Nagy-Magyarország térképét mintázó fenyőerdőt ültettek. Télen, amikor csak a fenyőfák tartják meg zölden a lombjukat, a Nyéki-hegy oldalában még a villamosból is jól látszanak a történelmi Magyarország határait idéző kontúrok.

Az SS, a Gestapo, a nyilasok Budapesten és a zsidóüldözés

A Harmadik Birodalom 1944. március 19-én megszállta Magyarországot. Ezt követően került sor a holokausztt leggyorsabban lebonyolított tömeggyilkosságára: Magyarországról hat hét alatt 437 000 embert hurcoltak el Auschwitzba, ahol 75-80%-ukat azonnal meggyilkolták. Mindez Budapestet csekélyebb mértékben érintette, mivel innen tömeges deportálás nem történt, leszámítva az elővárosokat és a politikai okokból elhurcoltakat.

Eichmann és munkatársai a magyar közigazgatással karöltve viszont a fővárosból irányították a deportálási akciót. Budapest lakosságának mintegy 20%-a minősült zsidónak, nekik csillagot kellett hordaniuk, és az összeköltöztetésükkel is megpróbálkoztak. Az antiszemita intézkedések azonban a nyilas hatalomátvételig bizonyos keretek között maradtak. Október 15-től ezzel szemben mindennapossá váltak a gyilkosságok, és hamarosan meginduló katonai ostrom mellett a zsidónak minősített személyek külön is ostrom alatt érezhették magukat.

A budapesti gettó

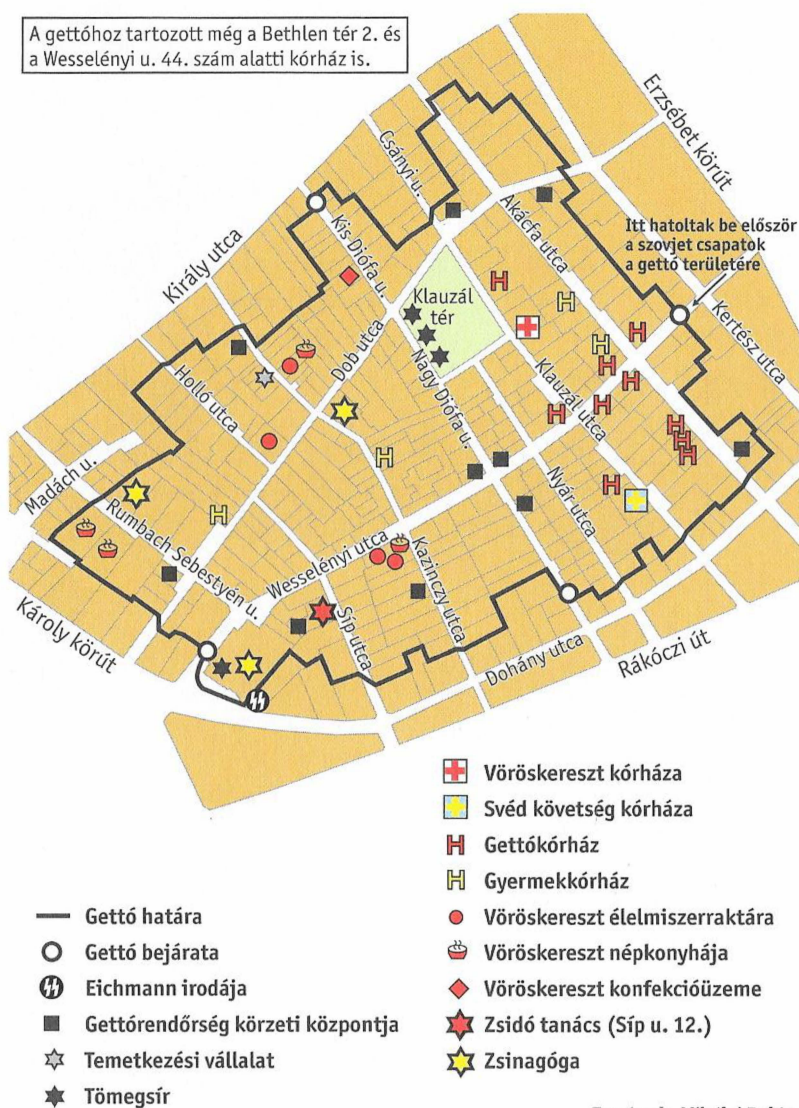
1

◆ Budapesten 1944 júniusától a zsidónak minősített személyeknek úgynevezett „csillagos házakban” kellett lakniuk, de egy központi gettóba való összeköltöztetésük a

nyilas hatalomátvételig nem volt napirenden. 1944. november 29-én jelent meg a rendelet arról, hogy a VII. kerületben, ahol arányaiban a legtöbb zsidó élt, hol húzódnak

A pesti gettó

A gettóhoz tartozott még a Bethlen tér 2. és a Wesselényi u. 44. szám alatti kórház is.

Forrás: dr. Mihályi Balázs

Budapest ostroma során emelt barikád maradványa a Holló utcában

majd a gettó határai. A területről mintegy 12 000 kereszténynek kellett kiköltöznie, és helyükre 40 000 zsidót költöztettek, emiatt a zsúfoltság elképesztő mértéket öltött. A gettót 1944. december 10-én fapalánkokkal zárták le, amelyeken csak négy kijáratot hagytak meg. A gettón belül a zsidó tanács a Síp utca 12. alatt székel (ez ma a MAZSIHISZ székháza). Emellett több helyen működtek ideiglenes kórházak is. Mivel a boltok áruhiány

miatt kivétel nélkül bezártak, az ellátást csak a Vöröskereszt által fenntartott közkonyhákból lehetett biztosítani. Ez azonban nem jelentett többet napi egy tál levesnél, 7-900 kalóriánál.

Az éhezés, a betegségek, a tűzerőségi becsapódások és a garázdálkodó nyilas különítményesek miatt egyre több ember pusztult el: decemberben naponta átlag 80-120 holttestet szállítottak ki a gettó területéről. Karácsony után erre már

nem volt lehetőség, így több mint 5000 hullát a Dohány utcai zsinagóga kertjében, illetve a Klauzál téri játszótéren halmoztak kupacokba. Január 10-én 100 rendőrt vezényeltek a gettóba, hogy megakadályozzák a nyilasok gyilkosságait. Ennek ellenére január 14-én a Wesselényi utcában tömeggyilkosságokat követtek el, és a nyilasok a teljes gettó megsemmisítését is tervezték. Gerhard Schmidthuber vezérőrnagy, a pesti oldal vezénylő

tábornoka január 15-én német őrséget rendelt a gettó kapuihoz, hogy ezt megakadályozza. Az első szovjet csapatok január 17-én, a Wesselényi utcánál érték el a gettó határát. Az ott védekező magyar légvédelmi tüzerűteg katonáit az utcában található zsidó kórházban az orvosok civilbe öltöztették cserébe azért, hogy abbahagyták a harcot. Szórványos összetűzések után a szovjet csapatok egy nap alatt elfoglalták a gettó teljes területét.

A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga

A Rumbach Sebestyén utca 11–13. szám alatt álló zsinagóga 1869 és 1872 között épült közadakozásból, Otto Wagner tervei alapján. A „kis zsinagógának” is nevezett épület az ortodox és neológ zsidó hitközségek szétválását el nem fogadó, status quo ante közösségek temploma volt. 1941 nyarán a hontalannak nyilvánított, és később Kamenyec-Podolszkij mellett kivégzett személyek gyűjtőtáborának használtak. Ekkor Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselő is felkereste az épületet, és az akció miatt a miniszterelnöknél is tiltakozott. A zsinagóga falán ma márványtábla emlékeztet az állampolgárságukat igazolni nem tudó zsidók 1941-es deportálására, a vészkorszak első magyarországi áldozataira. Az épület 1944-ben a gettó területére került, és szerepet kapott a városrészben összezsúfoltak életének szervezésében. Felújítására a második világháború óta nem került sor. 1959 óta nem használják vallási célokra, 1979-ben a teteje is beszakadt. Használatával kapcsolatban a rendszerváltás után több tervezetis készült már, de mind a mai napig romosan áll – jól szimbolizálva ezzel a magyar közélet megoldatlan kérdéseit, múlthoz való viszonyulását.

A gettó egykori falának utolsó egybefüggő darabja a Király utca 15. és a Holló utca 14. számú házak közti telekhatáron áll(t). Az előbbi épület kulcsszerepet játszott az új évezred egyik legnagyobb budapesti ingatlanbotrányában, míg az utóbbi ház 2005-ös lebontása (és egy modern – a világörökségi terület védett zónájába nem illeszkedő – lakóépület felhúzása) során az egykori gettófalat lerombolták. Hazai és nemzetközi tiltakozás hatására

azonban sikerült a vállalkozókat rábírni a kőfal újjáépítésére. A helyszínen kialakított emlékhely felavatására 2010 márciusában került sor. Így a mai látogató, egy vasracsos kapun átjutva, a Király utca 15. udvarán egyszerre szembesülhet egy szebb napokat látott XIX. századi ház pusztulásával, a főváros XX. századi történetének legötétebb időszakával, illetve a XXI. századi erzsébetvárosi ingatlanbotrány egyik helyszínével.

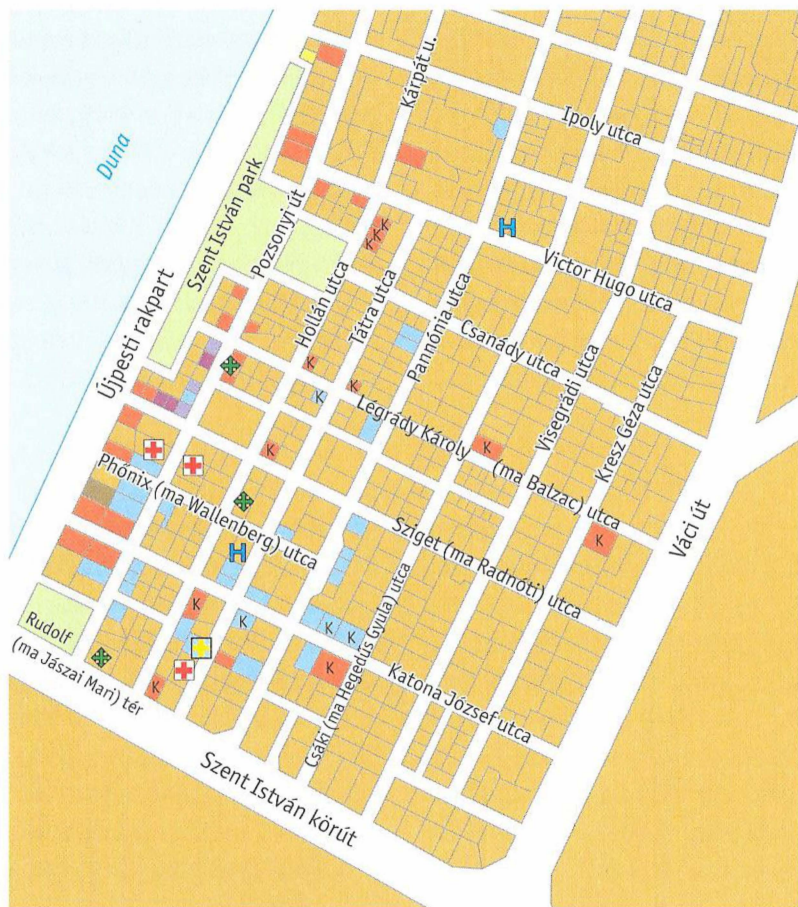
A „nemzetközi gettó”

2

◆ 1944 nyarán azok az üldözöttek, akik semleges országokban rokonsággal rendelkeztek, úgynevezett védlevelekre tehettek szert. A svájci, svéd, ecuadori, spanyol, portugál követség papírai azt igazolták, hogy az érintettet az adott ország hajlandó befogadni, és állampolgársági ügyének intézése folyamatban van. Valójában ezek a papírok csupán az embermentést szolgálták. 1944. november 12-én az újlipótvárosi Szent István park környékén jelöltek ki azokat a „védett házakat”, amelyekbe a nyilas-hatalom koncentrálni igyekezett az ilyen papírok tulajdonosait. Ezt elő-

segítette, hogy a „védetség” intézményével elsősorban a tehetősebb újlipótvárosi polgárok tudtak csak élni. Ezek a házak elméletileg területenkívüliséget élveztek, a kapujuk felett kifüggesztették a védő hatalom címerét, és minden épületet két rendőrőrszemnek kellett volna védenie. A valóság azonban más volt: a környék nyilas pártházaiból (Szent István körút 2., Pozsonyi út 33/b. Phönix [ma: Wallenberg] utca 7.) rendszeresen jártak ide fosztogatni és gyilkolni, amit megkönnyített, hogy a nemzetközi gettó házai nem voltak elkerítve, és a rendőri jelenlét is csak papíron létezett.

Védett házak: a nemzetközi gettó

- Védett házak:**
Svéd	Svéd kirendeltség
K Svéd követség	H Svéd kórház
Svájci	Kormányzói kivételezett ház
K Svájci követség	Nyílás ház
Vatikáni	
Vöröskereszt	
Spanyol	
Portugál	

A svéd követség kórháza Budapesten, feltehetően az Újlipótvárosban

Elsőként mintegy 72 ház kapott „svájci” védettséget, ez azonban nem bizonyult elegendőnek. Ezek-

ben a házakban hivatalosan mintegy 3969 személy lakott, és az összeköltöztetések árán legfeljebb 15 600 főnek lett volna hely – ehhez képest több mint 40 000 üldözött zsúfolódott itt össze. A Hollán utca 15. szám alatt a svéd követség egy katonai szükségkórházat is létesített. Emellett a Wahrmann Mór (ma: Victor Hugo) utca 29. alatt működött egy „svéd” fertőzőbeteg-kórház, a Tátra utca 14–16. alatt pedig egy normál „svéd” szükségkórház is. Raoul Wallenberg svéd ügyvivő itt, a „nemzetközi gettó” területén hajtotta végre legbátrabb mentőakcióit (Wallenberg szobrainak sorát emlékeztetpolitikai jelentőségük miatt *A szovjet megszállás és Rákosi Budapestje* című fejezetben, a 149. oldalon tárgyaljuk). Január 10-én erre a környékre is 100 rendőrt vezényeltek, hogy megfékezzék a vérengzéseket, hat nappal később pedig a szovjet katonák harc nélkül elfoglalták a területet.

Szent István park 16. [I]

3

◆ A harmincas években emelt ház két emeletét Eichmann helyettesének, Dieter Wislicenynek 21 fős, civil ruhás különítménye foglalta

le, miközben a környező épületek többségében „csillagos házakat” alakítottak ki a túlnyomórészt zsidó származású lakóknak. Rész-

ben innen ellenőrizték a vidéki zsidóság deportálását (a lebonyolítás

a magyar hatóságok kizárólagos feladata volt).

Szálahi lakhelyei [1]

◆ Szálahi Ferenc igen sokáig anyjával élt egy háztartásban, későbbi lakhelyei azonban érdekes módon szinte kivétel nélkül az Újlipótvároshoz köthetők.

1935-től a Hollán utca 10., I. emelet 1. számú lakásába 4 költözött, és itt alapította meg a Nemzet Akartának Pártját is. A szegedi Csillag börtönből történt szabadulása után 1940-től a Visegrádi köz 6., I. emelet 1. számú lakását 5 bérelte. A fővárost érő légítámadások miatt aztán 1944 májusától Csobánkára költözött, a volt tudósztanatórium (ma árvaház) épületébe, amelyet a nyilas párt egyik mecé-

nása bocsátott rendelkezésére. A hatalomátvételre készülve 1944. szeptember 12-től Óbudán, a Szent Miklós (ma: Miklós) utcában 6 bujkált egy ismeretlen lakásban, majd 1944. szeptember 28-tól október 16-ig az ss Werbőczy (ma: Táncsics Mihály) utca 7. alatti főparancsnokságán tartózkodott, itt ugyanis nem kellett tartania attól, hogy a magyar szervek letartóztatják.

Ezt követően 1944. december elejéig a Várba csak bejárt, ám rendszerint csobánkai otthonában éjszakázott, majd a német határ mellé, Velembe települt.

Az „Üvegház”

7

◆ A budapesti Vadász utca 29. szám alatt álló épület a múlt század harmincas éveiben Kozma Lajos tervei alapján, az építőipari üvegáruval kereskedő Weiss család üzletházaként készült el. A zsidó tulajdonost a magyar törvényhozás eltiltotta hivatala gyakorlásától. A kihalt épületben 1944. július 24-én nyílt meg

a Svájci Követség Idegenérdeképviseletének Kivándorlási Osztálya. Carl Lutz, a budapesti svájci követség diplomatája – aki egyébként a háború után is jó viszonyt ápolt Karl Pfeffer-Wildenbruch ss-rendőr tábornokkal, a budapesti ostromgyűrűbe zárt német csapatok parancsnokával – 1942-től a zsidók

kivándorlási ügyeit is intézte, és ebben a funkciójában 8000 családnak adott önhatalmúan védleveleket, amelyek azt igazolták, hogy az érintettek Palesztinába vándorolhatnak ki. Ezen felül 76 házat nyilvántartott svájci védelem alatt állónak.

Az „Üvegházban” több mint 2000 ember zsúfolódott össze, az itteni életet a cionista mozgalom szervezte meg. Az épület egykori garázsának helyén 2005-ben a Carl Lutz

Alapítvány emlékszobát nyitott. (Az emlékszoba honlapja: www.uveg-haz.org).

Emellett a VII. kerület Dob u. 10. előtt Szabó Tamás kétalakos kompozíciója is emléket állít a svájci diplomatának. Az alkotás a kiszolgáltatott ember és megmentője kapcsolatának emblematikus ábrázolása. Ezt 1991-ben állíttatta a svájci Carl Lutz Akcióbizottság és Budapest Főváros Önkormányzata.

A „Hűség Háza”

8

◆ Az Andrássy út 60. szám alatt álló palotát 1882-ben Feszty Adolf terve alapján építette meg a Sonnenberg és Fischer cég, majd három évvel később Perlmutter Jakab vásárolta meg a házat. Örököse, Perlmutter Izsák festőművész 1931-ben úgy rendelkezett, hogy halála után özvegye és nevelt lánya csak haszonélvezeti jogot kapjon az épületre, a tulajdonjog a Pesti Izraelita Hitközségét illette. 1937-ben az örököstől a Szálasi Ferenc vezette Magyar Nemzeti Szocialista Párt vette bérbe az ingatlan egy részét, 1939-től pedig feltehetően már az egész épületet a nyilasok bérelték. Mivel a közüzemi díjak rendszeres elma-

radása miatt a tulajdoni lap tele van jelzálogbejegyzésekkel, vélelmezhető, hogy a zsidó haszonélvezők a bérleti díjból sem láttak sokat.

Itt, a „Hűség Háza” néven ismertté vált pártközpontban tartották a nyilasok legfontosabb értekezleteiket, és innen szervezték 1939-es kampányukat, amelynek eredményeképpen a szélsőjobbboldali erők koalíciója több mint 900 ezer vokssal a szavazatok átlag 40%-át szerezte meg (ez a mandátumok 19%-ához volt elég), dacára annak, hogy a választókerületek jelentős részében a jelöltállítást is megakadályozta a hatalom. Az épület szerepe az 1944. október 15-i nyilas-hatalomátvétel

után veszített politikai jelentőségéből, ugyanakkor az itt tevékenykedő nyilaskülönítmény számos tömeggyilkosságot követett el, részben az épületen belül. Budapest ostroma

során a fővárosi nyilasházak egyike volt. Termeiben, pincéjében brutális kínzásokra került sor. Több, zsidókból álló csoportot innen kísértek a Duna-parti kivégzésekhez.

Andrássy út 114. []

9

◆ A palotában a xx. század elejéig gróf Csáky Albin egykori vallás- és közoktatásiügyi miniszter lakott, ezt követően a házat a szomszédos 116. számú épülettel együtt báró Weiss Manfréd nagyiparos, az egyik leggazdagabb magyar nagytőkés vásárolta meg. Halála után 1944 márciusáig Weiss veje, a vagyont öröklő és tovább gyarapító ifj. Chorin Ferenc lakott itt, míg Kurt Becher ss-Standartenführer (ezredes) le nem foglalta az épületet. Chorint az ss ide hurcolta vissza az internálótáborból, hogy portugál vízu-

mért cserébe „megállapodjon” vele a Weiss Manfréd-konzern 51 százalékos tulajdonrészének átruházásáról. Groteszk közjáték volt, hogy az őt kísérő ss-katonák a tárgyalások előtt a maguk részére is befektetési tanácsokat kértek tőle. A későbbiekben Becher ebből a villából szervezte az ország gazdasági kifosztását, illetve a magyarországi zsidókkal kapcsolatos emberkereskedelmet, aminek eredményeképpen az ún. Kasztner-vonaton 1684 személy Bergen-Belsenen át Svájcba távozatott.

Dísz tér 7. []

10

◆ A középkori alapokra emelt épület jelenlegi formáját a XIX. században nyerte el. 1928-ig gróf Vigyázó Ferenc tulajdonában volt, aki teljes vagyonával együtt ezt a palotát is az Magyar Tudományos Akadémiára hagyta. 1944. március 19-én Wilhelm

Höttl ss-őrnagy (Sturmabführer), az RSHA VI. osztályának (hírszerzés) korábbi balkáni referense foglalta le négy emberével az épületet. A katonatiszt a korábbi személyzetet megtartva rendszeres vacsorákat rendezett itt a magyar társadalmi elitnek.

Táncsics Mibály (1948-ig: Werbőczy) u. 7. – az SS-hadtestparancsnokság [I]

11

◆ A palotát gróf Erdődy György építtette a XVIII. században. A XIX. század végén a családtól báró Hatvany-Deutsch József cukorgyáros vásárolta meg, az épület bejárata felett ma a Hatvany-címer látható. A család a budai várban több házat is birtokolt (Hatvany Lajos Bécsi kapu téri palotája, Lónyay-villa stb.), és majdnem mindegyikben felbecsülhetetlen értékű műkinceseket is őriztek.

A Werbőczy u. 7. számú ház – amelyben ekkor Hatvany Józsefné és gyermekei (köztük Hatvany Lili író) laktak – porcelángyűjteménye nemzetközileg is jegyzett volt. A megszállás után a Waffen-SS parancsnokságai, valamint a felsőbb SS- és rendőri vezetők (Höhere SS- und Polizeiführer), többek között Otto Winkelmann és Georg Keppeler rendezkedtek be az épületben.

Előbbi csak hivatalát tartotta az épületben.

Német utasításra 1944. szeptember 28-tól október 15-ig itt lakott Szálasi Ferenc is, attól tartottak ugyanis, hogy a magyar kormányzat kiugrási kísérlete során letartóztathatják. 1944. december 5-től Karl Pfeffer-Wildenbruch ss-Obergruppenführer és rendőr altábornagy, a IX. ss-hegyihadtestparancsnoka vette át az épületet, amelyet csak a főváros bekerítése után, december 27-én ürítettett ki, amikor törzsével együtt az alagút óvóhelyére költözött. A ház műkincesei sértetlenül vészelték át Budapest ostromát, és a szovjet hadsereg fosztogatásának estek áldozatául. Az ostrom után a romos épület sokáig általános iskola volt, jelenleg az MTA Zenetudományi Intézete működik a falai között.

Pasaréti u. 10. [I]

12

◆ A villába 1944. március 19. után az 1939-ben Berlinbe disszidált Kurt Rettmann nyilas pártaktivista költözött be, aki a párton belül egy-

ből Budapest főkerületvezető-helyettese is lett. Idetelepült a nyilashatalomátvételt előkészítő titkos törzs, valamint az Országépítési

*A nyilas hatalomátvételi pillanatai a Pasaréti út 10. számú villa előtt.
A képen a posta pártszolgálatosainak felfegyverzése látható. A kapuban bal oldalon
egy nyilas párttag, jobb oldalon a 22-es SS-lovashadosztály katonája áll őrt*

Iroda is. Az épületet német katonák őrizték, és csak jelszóval lehetett bemenni. 1944 őszén a nyilasok és a Gestapo fegyverraktárt alakított ki az épületben. Október

15-én a nyilas Kun András minorita szerzetes szerzetesi csuhában és nyilaskeresztes karszalaggal innen irányította a pártszolgálatosok felfegyverzését.

Maros utca 16.

13

◆ A Maros utcai zsidó kórház 170 (más források szerint: 92) betegét 1945. január 12-én gyilkolta meg

Kun András egykori minorita szerzetes nyilas pártszolgálatos csoportja, illetve a Városmajor utca 37.

szám alatti házba települt nyilas részleg tagjai. (Ez utóbbi ház helyén ma a posta parkolója található. A kivégzésekre döntően a kórház kertjében – feltehetően a telek északi szegélyén húzódó tűzfalnál – került sor. A halottakat a szomszédos beépítetlen telken ásták el, innen emelték ki őket 1945 áprilisában az exhumálás során. Őt életben hagyott keresztény ápolónő a Németsvölgyi u. 5. szám alatti nyilaspártházba hurcoltak, ahol megbecstelenítették, majd kivégez-

ték őket. Az 1960-as években a telek megosztásra került, és a zsidó kórházból kialakított rendelőintézet mellett egy modern épületet is emeltek.

A komor hangulatú, elhanyagolt kert egy részét ma a Maros étterem használja. A rendelőintézetben belül 1945 után a zsidó hitközség szemérmes szövegű emléktáblát állított, amely nem utal sem a tettesekre, sem az áldozatok számára, sem pedig haláluk módjára („zsidóságuk vértanúi lettek”).

Városmajor utca 64–66. [I]

14

◆ A telken 1853-tól a Vaskovits-féle Szanatórium és Vízugyintézet épülete állt, amelyet 1920-ban vett meg a világháborús sérüléseibe behalt Bíró Dávid tüzértiszt testvére, és rá emlékezve, több támogató segítségével ott ötven férőhelyes, szanatóriummal is ellátott ortodox izraelita kórházat nyitott. 1945. január 14-én délelőtt Kun páter nyilasai százharminc beteget és huszonnégy, részben keresztény ápolót (más forrás szerint összesen 150 főt) gyilkoltak le itt. Egy tettes valamósa szerint először felszólították azokat, akik igazolni tudták ke-

resztény származásukat. Erre néhányan előszedték hamis papírjaikat – őket azonnal agyonlőtték. A járóképeseket felsorakoztatták az utcán, ahol sortüzet nyitottak rájuk, a többieket pedig a kórtermekben gyilkolták meg. Az utcán kivégzettek közül egy személy menekült csak meg, mert halottnak tette magát. Ezt követően felgyújtották az épületet, ami két napig égett, de a hullák csak megszenszettek. 1952-ben a házat államosították, majd súlyos háborús sérülései miatt nem sokkal később lebontották. A hatvanas években

A Maros utcai kórházban elkövetett nyilas tömeggyilkosság áldozatainak exhumálása a kórház udvarán, 1945. április 22-én. A terasz előtti faasztalnál két patológus boncolja az oszlásban lévő hullákat

két modern kockaház épült a telekre. Kertjének Alma utca felé eső csücskében sokáig senki által nem látható emléktábla állt. 2007-ben a kerületi önkormányzat az utcafrontron állított fel új emléktáblát.

Emléktábla a Városmajor utcában

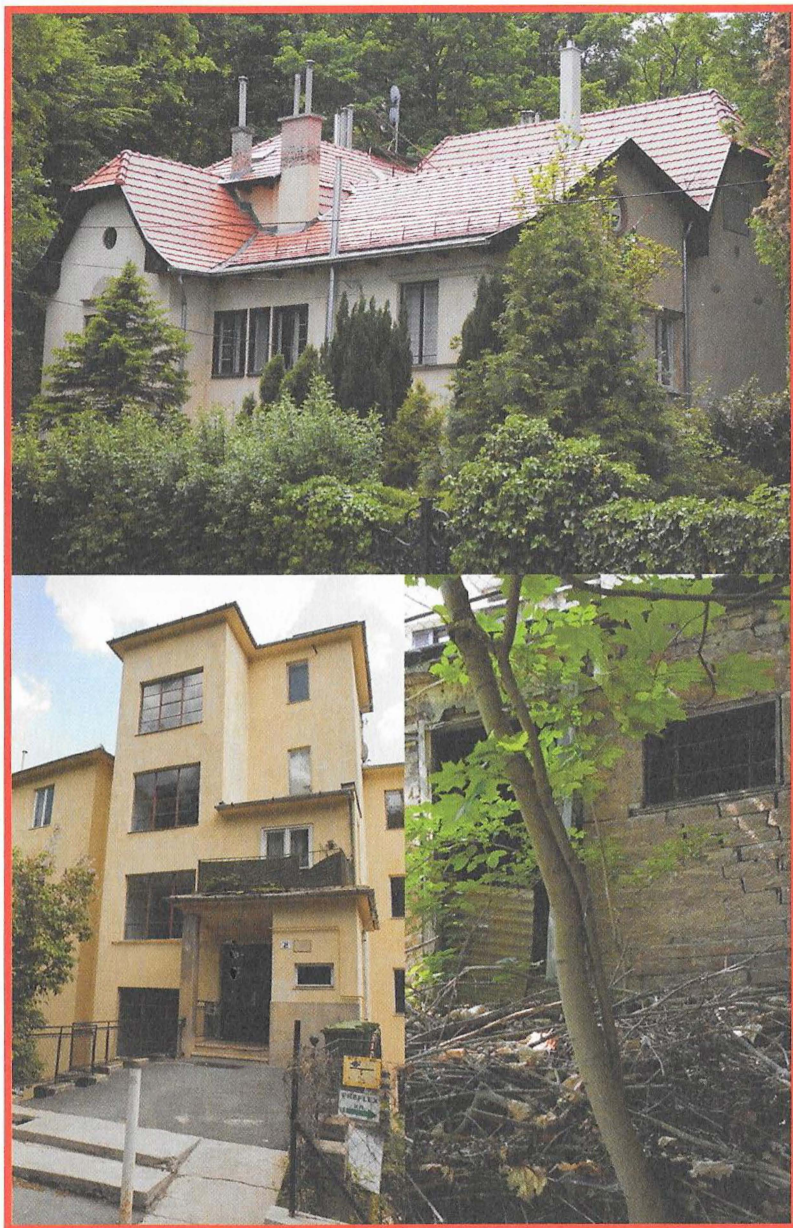
Az egykori Városmajor utcai szanatórium helyén a XII. kerületi önkormányzat és a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság által felállított emléktábla jó példa a történelmi tények elhallgatással történő meghamisítására. A táblán ugyanis mindössze ennyi szerepel: „Az 1945-ben e helyütt életüket vesztett zsidó áldozatok emlékére.” Ezzel nemcsak az a baj, hogy a szöveg átveszi a tettesek perspektíváját, amikor „zsidókról” ír – nem beszélve arról, hogy az itt meggyilkolt ápolónők még a faji törvények szerint sem számítottak zsidónak –, de a kései születés kegyelmével megáldott utódok számára az sem derül ki, hogy az áldozatok erőszakos halállal pusztultak el, hogy kik voltak a gyilkosaik (nem az SS, hanem a XII. kerületi nyilasok), sőt, még azt sem tudhatjuk meg, hányan voltak a meggyilkoltak (149 fő). Biztosra vehetjük, hogy a tábla felállítói ezekkel az adatokkal teljesen tisztában voltak: így aztán érdemes elgondolkodni, hogy ha nem tartották szükségesnek közlésüket, egyáltalán mi céljuk volt az emléktáblával?

A tömegsír helye a Maros utca 16. akkor még beépítetlen telkén. Helyén ma a Maros Étterem kerthelyisége található

Alma utca 2/b [1]

15

◆ Az Alma utca első háza ortodox zsidó szeretetotthonnak épült. Ezt korábban többször is ki akarták üríteni a nyilas hatóságok, de a Nemzetközi Vöröskereszt delegátusa, illetve a budapesti rendőrség ezt

megakadályozta, és az épületben továbbra is 90 idős ápolt maradt. A Városmajor utcai tömeggyilkosság után a szeretetház keresztény alkalmazottjai hasztalanul próbáltak védelmet szerezni az épületnek, ezért az intézet lakóival közölték, hogy mindenki meneküljön, amerre lát. A folyamatos kézfegyver- és aknatűzben (a front mindössze 200 méterre húzódott innen)

Eichmann Svábhegye

◆ A Karthauzi, illetve az Evetke és Melinda névre hallgató utcákban több, nagyrészt zsidó építésszek által tervezett garnizálódási létesült, amelyek 1944. március 19. után egyfelől a zsidók deportálását koordináló Adolf Eichmann, másrészt a politikai foglyokat begyűjtő Gestapo, illetve az SD (Sicherheitsdienst – Biztonsági Szolgálat) szálláshelyeivé váltak. Az étteremmel és kávézóval is rendelkező Majestic Szállodába (Karthauzi utca. 2., ma: 4/a **16**) Eichmann irodája költözött. Ugyanide települt az Állam-

erre végül csak négyen vállalkoztak (ők mind megmenekültek).

Január 19-én este megjelent a már ismerős nyilascsoport, amely a férfiakat a helyszínen végezte ki, a nőket pedig a Szamos utca városmajori oldalában lőtték agyon. A szeretetotthonnál – amelynek felső emeletét 1945 után lebontották – semmiféle emléktábla nem található.

védelmi Rendészet vezetője, Hain Péter, valamint szervezetének zsidóügyekkel foglalkozó része, és itt székelte Ferenczy László csendőrezredes, az Eichmann mellé rendelt magyar összekötő tiszt is. Ma is állnak az épület fáskamrái, amelyben Eichmann és társai embereket tartottak fogva. A „Társasház” néven is ismert Mirabell garnizálódásban (Karthauzi utca 6., **17**) Otto Klages Hauptsturmführer parancsnoksága alatt az SD és a Gestapo törzse rendezkedett be, a Lomnic Panziót (Evetke u. 2., **18**) pedig Dieter Wisliceny és a magyar politikai rendőrség közösen vette igénybe.

A Kis Majestic (Melinda utca 1., **19**) és a Mirabell Szálló alagsorában börtönöket is kialakítottak.

Fentről lefele:

A volt Kis Majestic Szálló

Az egykori Lomnic Panzió

A volt Majestic Szálló terasza alatt

épített fáskamrák

Több száz politikai okból lefogott személyt kínoztak itt, mielőtt továbbszállították volna őket valamegyik német koncentrációs táborba (1944 őszéig Auschwitzba), és jelentős volt az őrizeteseiktől elrabolt vagyron értéke is. A Széplak és az Éden Szállót a Wehrmacht vette igénybe. Ugyanez lett a sorsa a Golf Szállónak is, amely később, az 50-es években Vörös Csillag Szállóként az olimpiai csapat felkészülésének színhelye volt (a tetején álló vörös csillagot Nagy Imre öttusázó verte le október 23-án). A Gestapo emellett a Béla király út 53. 20 alatti Bellevue Szállót is lefoglalta, és foglyainak egy

Budai villák az SS kezén

Eichmann magánlakásnak Aschner Lipót Apostol utca 13. szám alatti villáját használta (lásd a 194. oldal térképét), amelynek kertjében egy tizenhat éves munkaszolgálatost személyesen lőtt agyon, amiért az egy fáról megevett egy barackot. A villa belső, faborítású hallja ma is megtekinthető. Otto Winkelmann, a budapesti Waffen-SS-erők parancsnoka 1944 decemberéig Vida Jenő nagyiparos gellért-hegyi villájában lakott a Bérc utca 13-15. alatt.

részét ide szállította. A Wehrmacht utat épített a Denevér-völgyben a Farkasréti temető felé – ennek nyomai máig látszanak.

Haint 1944 júniusában az őrizeteseiktől elrabolt értékek, valamint hírhedt tivornyai miatt leváltották, és szervezetét feloszlatták, de a nyilaspuccs után ismét visszahelyezték pozíciójába. Ettől kezdve Budapest bekerítéséig ugyanazok a hivatalok működtek a szállodákban, mint a Sztójay-kormány első időszakában. Eichmann és társai csak december 24-én este, 30 órával Budapest teljes bekerítése előtt hagyták el objektumaikat. 1948 után a szállók szobáit garzonlakásokká alakították át, és a BM, illetve a HM megbízható kádereinek utalták ki.

Megemlítenéd még a svábhegyi Szanatórium (Eötvös utca 6., 21) is, amely 1939 előtt Közép-Európa talán leghíresebb gyógyszállója volt, uszodáját Hajós Alfréd tervezte. A német megszállás után ebben is hadikórház létesült, tetején pedig nagy teljesítményű rádióállomás működött. Az épületet december 24-én érték el a szovjetek, akik a betegeket a kertben legyilkolták, majd a halottakat civilekkel a közeli Eötvös parkban temették el.

Botlatókövek

■ A holokauszt minden tizedik áldozata magyar vagy Magyarország-ról származó zsidó volt. Az országból történő deportálások rekordgyorsasággal történtek: 1944. május 15. és 1944. július 6. között mintegy 437 402 embert hurcoltak el. Mindez döntően a vidéki településeket érintette. Budapest lakosságának körülbelül 20 százaléka minősült a rasszista törvények alapján zsidónak.

Bár Horthy Miklós kormányzó deportálásokat leállító intézkedése nyomán, majd a Vörös Hadserg megjelenésével a fővárosban élő zsidók jelentős része megmenekült, a felnőtt férfiak és nők közül október 15. után sokakat hurcol-

tak el munkaszolgálatra, vagy indították el gyalogmenetben nyugat felé. A vészakorszak áldozataira emlékeztető úgynevezett botlatókövek („Stolpersteine”) Budapesten is megtalálhatóak. Az elhurcoltak egykori lakhelyére diszkrétan utaló, járdán elhelyezett, rézből készült kis emlékkövek Gunter Demnig német művész kezdeményezése kerültek Európa számos nagyvárosába. A budapesti botlatókövek száma folyamatosan nő, jelenleg több mint ötven helyet jelölnek a meg a fővárosban, elsősorban az V., a VI., VII., VIII., IX., illetve a XIII. kerületben. A IX. kerületi Ráday utcában több helyen (5., 25., 31/b., 54. szám) emlékkő is található.

Páva utcai zsinagóga/Holokauszt Emlékközpont

22

■ A közadakozásból épült, eklektikus stílusban tervezett zsinagóga felszentelésére 1924-ben került sor, szakrális helyként 1944-ig működött. A deportálások idején 1944–45-ben internálótáborként használták. A második világhá-

borút követően már csak alkalmanként tartottak istentiszteletet a falai között. Az épületben aztán különböző szociális intézmények működtek. A Holokauszt Emlékközpontot a magyar kormány 2002-ben hozott döntése nyomán

2004. április 16-án nyitották meg állami fenntartású intézményként, amely oktatási és kulturális célokat is szolgál. „A jogfosztástól

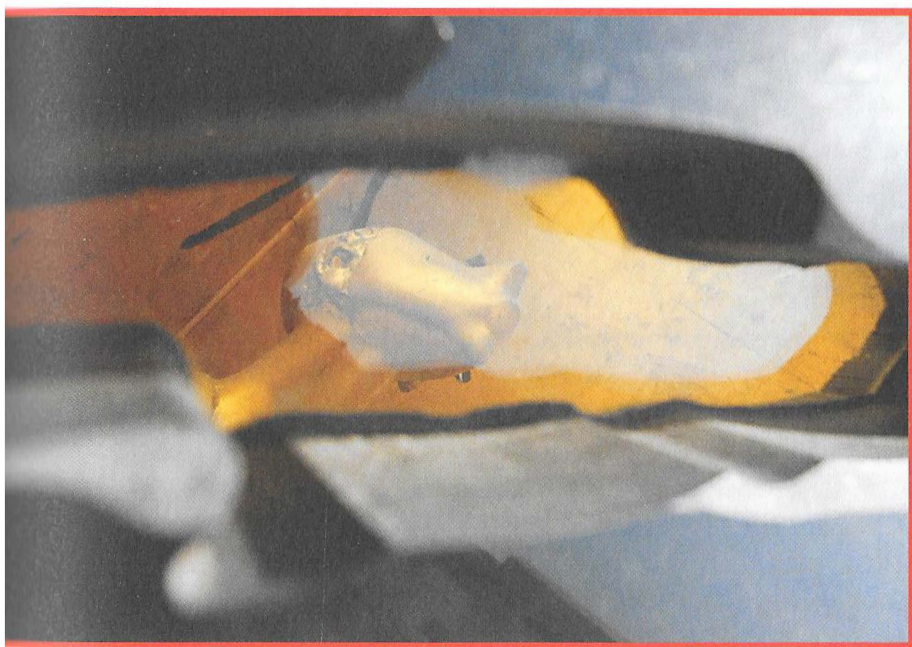
a népirtásig” címet viselő állandó kiállítás mellett időszakai tárlatokat is megtekinthetnek a látogatók. Az Áldozatok Emlékfalán 140 ezer azonosított személy neve szerepel.

Porajmos-emlékmű

23

■ A nemzetiszocialista ideológia a cigányokat is alacsonyabb rendű fajként bélyegezte meg, így a második világháború idején az ő deportálásukra és megsemmisítésükre

is tervek készültek. Magyarországon a cigány lakosság részleges összegyűjtésére a német megszállás (1944. március), illetve a nyilas hatalomátvétel után (1944. októ-

A roma holokauszt (Porajmos) Nehru parton álló emlékművének részlete

ber) került sor. Munkaszázadokat állítottak fel, majd megkezdődött a munkaképesnek minősített romák németországi deportálása. Az elhurcoltak közül sokan embertelen kísérletek áldozatai lettek a koncentrációs táborokban. Magyarországon tömeggyilkosságokra is sor került. A roma holokauszt, a Porajmos halálos áldozatainak száma

körülbelül ötezerre tehető, az üldözöttek száma tízezres nagyságrendű.

Szabó Tamás és Maurer Klimes Ákos 2006-ban felállított – és azóta többször megrongált – emlékműve a cigányok elhurcolásának útvonala mentén, a IX. kerületi Nehru parton áll, közösségi és egyéni emlékezésre hív.

Giorgo Perlasca mellszobra

24

■ Giorgo Perlascát (1910–1992), a Budapesten tevékenykedő olasz kereskedőt Magyarország német megszállása után internálták. Fogságából barátja, a spanyol diplomata Ángel Sanz-Briz segítségével szabadult, majd az ő kérésére kezdett a spanyol védleveles magyar zsidók ügyeivel foglalkozni. Magát diplomatának kiadva nem csupán „védett házakat” szervezett, hanem az ott élők ellátását is biztosította élelem-

mel, gyógyszerekkel, sőt számtalan deportálásra váró személyt is kiszabadított. Összesen 5200 magyar zsidó életét mentette meg. Tevékenységéről később sem beszélt senkinek, a nyolcvanas években túlélők találtak rá, ezt követően kapta meg a „Világ Igaza” kitüntetést. Mellszobrát, Diego Cudin alkotását az olasz állam állíttatta 2008-ban a Budapesti Olasz Intézet elé (VIII., Bródy Sándor utca 8.).

Sztehlo Gábor emlékműve

25

■ Stehlo Gábor (1909–1974) evangélikus lelkész Magyarország német megszállása után (1944. március) püspöke megbízásából kezdte meg a zsidó üldözöttek mentését.

A Vöröskereszt segítségével 32 otthonban mintegy 1600 gyermek és 500 felnőtt bújtatását szervezte meg. A Nemzetközi Vöröskereszt budapesti központja a svájci kö-

A Nemzetközi Vöröskereszt svájci kirendeltsége által védett és a Nemzetközi Gyermekmentő Szövetséggel együttműködve ellátott, a „Jó Pásztor” gyermekmentő szolgálat által 1944 augusztusától 1945. január 29-ig működtetett házak címei:

<i>I. kerület</i>	Bérc u. 12. és 16. Casino (ma: Móra Ferenc) utca 1. Gellérthegy út 45. Lovas út 32.	Pauler utca 13. Térffy Gyula (ma: Galeotti) utca 7. Úri utca 16. és 19.
<i>II. kerület</i>	Ady Endre utca 28. Bogár utca 29. Csalán utca 23. Guyon Richárd utca 6. és 8. Hidegkúti (ma: Hűvösvölgyi) út 36.	Lepke utca 4. Nagybányai út 35. Orló utca 5. Ribáry utca 12.
<i>VI. kerület</i>	Vilma királynő út (ma: Városligeti fasor) 22. (svéd védelem alatt)	
<i>VII. kerület</i>	Vilma királynő út (ma: Városligeti fasor) 19.	
<i>VIII. kerület</i>	Magdolna u. 5-7.	
<i>XI. kerület</i>	Kelenhegyi út 7. Somlói út 56.	
<i>XII. kerület</i>	Csaba u. 20. Kakuk utca 6-8. Roskovics utca 8. Városmajor utca 52-54.	
<i>XIV. kerület</i>	Hermína út 47. (svéd védelem alatt)	

vetség kereskedelmi kirendeltségén működött, a Fillér utca 51. szám alatti Ernyey-villában (a közeli 44. számú épületben volt a „Jó Pásztor” evangélikus egyesület gazdasági hivatala és élelmiszerraktára, a 42. számú házban pedig Sztéhlo irodája). Sztéhlo és a Vöröskereszt irodavezetője, a svájci Friedrich Born a nyilas razziák idején életük kockáztatásával hamis igazolványokkal és különböző praktikákkal óvta a rá bízott életüket. A megmentett gyermekek egyike Oláh György Nobel-díjas kémikus volt. Sztéhlo 1945 után a háborús árvák részére szervezett gyermekotthont.

Alakja ihlette a *Valahol Európában* című, Radványi Géza által rendezett, világhírű magyar filmet.

A Gaudiopolis névre keresztelt, és önállóan működtetett gyermekvárost 1950-ben államosították. Ezt követően Sztéhlo az evangélikus egyház megtúrt lelkeszeként folytathatta csak tevékenységét. Embermentő tevékenysége miatt első magyar állampolgárként kapta meg a „Világ Igaza” címet, és a Jad Vasesem-érmét. Az emlékére felállított szobrot, Vigh Tamás és Winkler Barnabás alkotását, 2009-ben avatták fel a Deák téren, emléket több utca, intézmény neve őrzi.

Bajcsy-Zsilinszky Endre szobra

26

■ Az Erzsébet téren álló Bajcsy-Zsilinszky Endre-szobrot 2006-ban állítottak fel. Illyés Antal alkotása kiváló példa egy ellentmondásos személyiség vizuális megjelenítésére. A műalkotás ugyanis csak alakjának lenyomatát [!] ábrázolja.

Bajcsy-Zsilinszky alapvetően fajvédő, emellett azonban társadalmi kérdésekre fogékony, szociálisan érzékeny politikus volt. 1919 után vezető szerepet vállalt az antisze-

mita és rasszista uszításban, a náciizmus hatalomra jutása után azonban ellenségképe megváltozott: a zsidók helyett a német elemekben látta a veszélyforrást, emellett egyre inkább elborzasztotta a tapasztalt embertelenség is. Országgyűlési képviselőként egyedül ő fogadta fegyverrel a rátörő Gestapó-különítményeseket. Bár a németek egy idő után szabadon engedték, a nyilas-hatalomátvétel után ismét letartóztatták, miután az

általa vezetett Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága lebukott. Bár megszökhettek volna, vál-

alta a halált: karácsony előtt egy nappal akasztották fel Sopronkőhidán.

A Duna-parti gyilkosságok mementói

■ A magyarországi nyilasuralom történetéhez terrorisztikus intézkedések és cselekmények sorozata tartozik. Ezek közül kiemelkednek azok a gyilkosságok, amelyek a budapesti Duna-parton történtek. A tömeggyilkosságokat kezdetben egy működő világváros központjában hajtották végre, olyan helyszíneken, amelyekre minden Budapestre látogató turista akkor is, most is ellátogat. A budapesti zsidóság sorsát tekintve Horthy Miklós kormányzónak a háborúból történő sikertelen kiugrási kísérlete éles fordulatot jelentett.

A hatalmat ekkor a Nyilaskeresztes Párt vette át, és az addig viszonylag kedvező helyzetben lévő, a deportálásokat elkerülő fővárosi zsidók számára alapvetően megváltoztak a létfeltételek. A nyilasteror már 1944. október 16-án, a hatalomátvétel másnapján megkezdődött. Gyilkosságokra már az első napon sor került.

A városi lakosság viszonylagos nyugalmanak megőrzése érdeké-

ben a nyilasok igyekeztek az akcióikra utaló nyomokat eltüntetni, a hullákat elszállítani. Később, amikor erre már nem volt mód, a legyilkoltakat a Dunába dobták. A Duna-parti kivégzéseket a nagyjából 4000 fős összlétszámú nyilas pártszolgálat, illetve a fegyveres nemzetszolgálat tagjai követték el. Ezek között akadtak a frontszolgálat alól kibújni igyekvő, katonaköteles férfiak, a kegyetlenkedésekben és a kivégzésekben azonban részt vettek a hungarista mozgalomhoz „kíváncsiságból”, rablási céllal vagy becsvágyból csatlakozott fiatalemberek, sőt nők is.

A Magyar Királyi Honvédség és a budapesti rendőrség alakulatai, illetve a német megszálló csapatok ezekben a kegyetlenkedésekben nem vettek részt, legfeljebb eltűrték őket. Nem egy esetben azonban ők akadályozták meg a kivégzéseket, kegyetlenkedéseket.

A kivégzésekre rendszeresen az éjszakai órákban került sor. Az

ostromgyűrűbe zárt és egyre hevesebb támadásoknak kitett városban az emberi brutalitás nehezen leírható mértéke harapódzott el. A nyilasházak pincéiben zajló szadista kínzások, megalázások után az elfogott zsidók kivégzése is különösen kegyetlenül zajlott.

A legtöbb esetben a rakpart széleire állított áldozatokat egyszerűen belelőtték a jeges Dunába. Előfordult, hogy a menetek során kettesével-hármasával összekötötték az embereket, majd a középsőt nyakszirten lőtték, így az magával rántotta a többieket is. A nyilasoknak jól körülhatárolható kivégzőhelyei voltak. (Lásd alább az egyes emlékhelyeket.)

Az áldozatok 99%-a budapesti zsidóság köréből került ki. A csilagos házakban élő, majd a gettókba költöztetett zsidók közül a

nyilasok részben teljesen véletlen módon, részben – besúgók alapján – rablási, zsarolási szándékkal válogatták ki azokat, akiket a nyilasházakba hurcoltak, majd onnan a Duna-partra tereltek. A bujkáló és elfogott zsidók túlélési esélyei igen rosszak voltak. Nagy részük már a pártházakban zajló kínzásokba belepusztult, és akik ezt túléltek, sem kerülhették el, hogy egy halálmenetbe osszák őket. Az áldozatok egy kicsiny, de mindenképpen megemléztendő részét alkotják a zsidókat bujtató városi polgárok. Mivel a gyilkosságokra rendszerint sötétben került sor, és a tettesek rosszul is céloztak, majdnem mindegyik tömegkivégzésnek maradt túlélője: ennek alapján tudhatjuk, hogy a Duna-parton kivégzettek száma hozzávetőlegesen 3600 főre tehető.

Mártír-emlékmű a Duna-parton

27

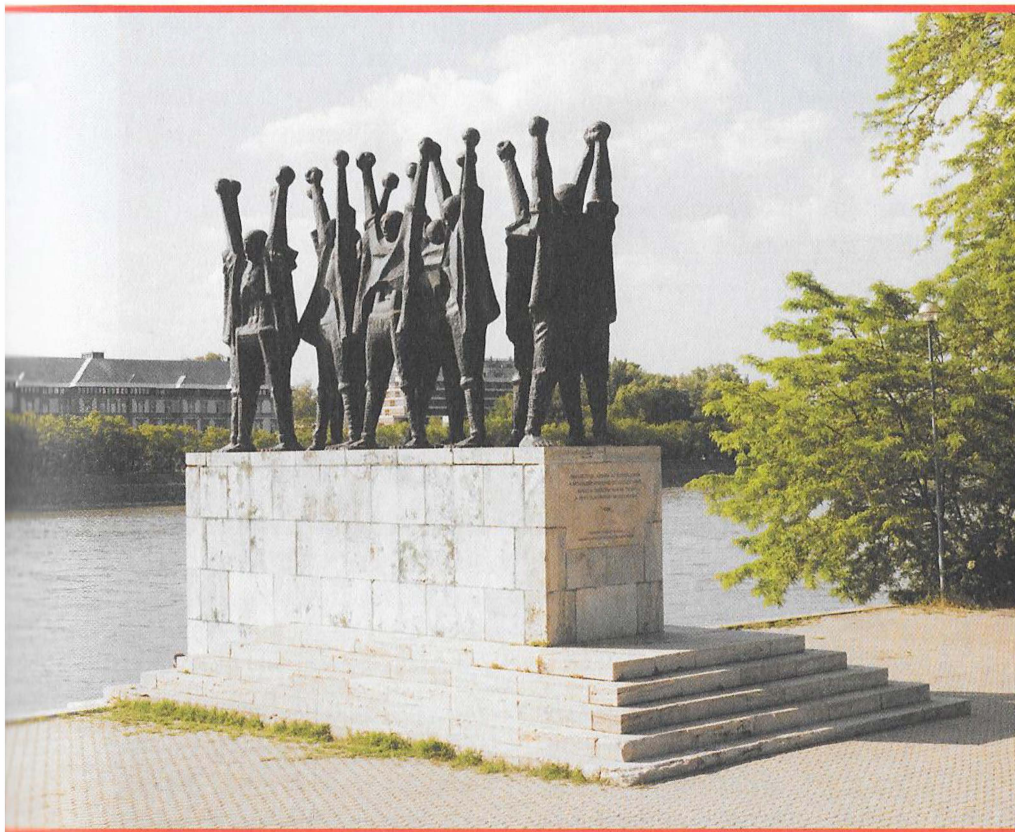
■ Makrisz Agamemnón 1959-ben az egykori mauthauseni koncentrációs tábornál létrehozott emlékhely számára készítette el a szobor első változatát, amelyet 1964-ben avattak fel. A Viza utcánál álló, Duna-parti kubista szoborcsoport az

eredeti mű feles méretváltozata, ezt 1986-ban adták át. Itt is fontos szempont volt a politikailag megbecsült művész anyagi támogatása.

A Fővárosi Tanács és a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége által állíttatott emlékmű jól

példázza a holokauszot hazug pártállami emlékezetét, amely az áldozatokat valamilyen eszme érdekében vértanúhalált mártíroknak kívánta beállítani. A szobor felirata ugyanis a Duna-parton meggyilkolt ellenállókról, üldözöttekről és katonaszökevényekről beszél, elhallgatva azt a tényt, hogy az áldozatok

99%-át nem politikai nézetei, hanem származása miatt gyilkolták meg. A kommunista propaganda és történetírás a holokauszot áldozatait jórészt antifasiszta ellenállókkal helyettesítette, az üldözések történetét pedig osztályharcos alapon tárgyalta, ha egyáltalán beszélt róla.

A Mártír-emlékmű a Viza utcánál

Cipők a Duna-parton, a Lánchíd közelében

Kemence a Duna-parton

28

■ Az Újpesti rakpart és az alsórakpart között álló, krematóriumot idéző kompozíció csúcsán egy kéménycső-imitáció mered az ég felé. Az alkotást az áldozatok és a cio-

nista ellenállás hőseinek emlékére 1994-ben, a holokauszt 50. évfordulóján a Cionista Szövetség és a Jewish Agency For Israel magyarországi irodája állította.

Anna Stein: Az Égbekiáltó

29

■ A Margit híd pesti hídfőjénél, a Jászai Mari tér egyik járdaszigetén található a franciaországi szobrászművész, Anna Stein *Égbekiáltó* című kompozíciója, amelyet 1990-ben állítottak fel a művész ajándékeként. A mázas kerámiából készült alkotás modern kori barokk

látomás, allegorikus alakokkal. 2005-ben a kompozíciót restaurálták, újjáalakították és körbekerítették. A műemlékhez tartozó felirat szövege: „Emlékl azoknak a magyaroknak, akik 1944–45 telén a nyilasrémmuralom áldozatául estek.”

Cipők a Duna-parton

30

■ A Pauer Gyula által jegyzett emlékmű a Duna-parti gyilkosságok egyik helyszínén áll, koncepciója Can Togay Jánostól származik. A Lánchídtól északra fekvő pesti rakparti szakaszra a nyilasok budai és pesti házaikból is hurcoltak áldozatokat. (A Margit híd felrobbantása után az észak-budapesti városrészek számára itt volt a legközelebbi átkelő.) A helyszín jól mutatja a gyilkosságok bizzar jellegét. A kivégzések a folyópartnak azon a szá-

kaszán történtek, ahová akkor is és most is a városlakók és turisták tömegei látogatnak el a (ma már világörökségi védelmet élvező) budai panoráma miatt. Pauer Gyula szobrászművész kompozíciója, a hatvan darab korhű lábbeli az egyes éjszakai csoportok hozzávetőleges létszámát is jelzi.

Az emlékmű arra a gyakorlatra is utal, hogy a fegyveresek a Dunába lövés előtt foglyaiktól még a cipőiket is elrabolták.

Embermentők emléktáblája

31

■ A zsidóüldözések és a naponta kiadott embertelen rendeletek idején sokan szolidaritást vállaltak a joгаiktól megfosztott em-

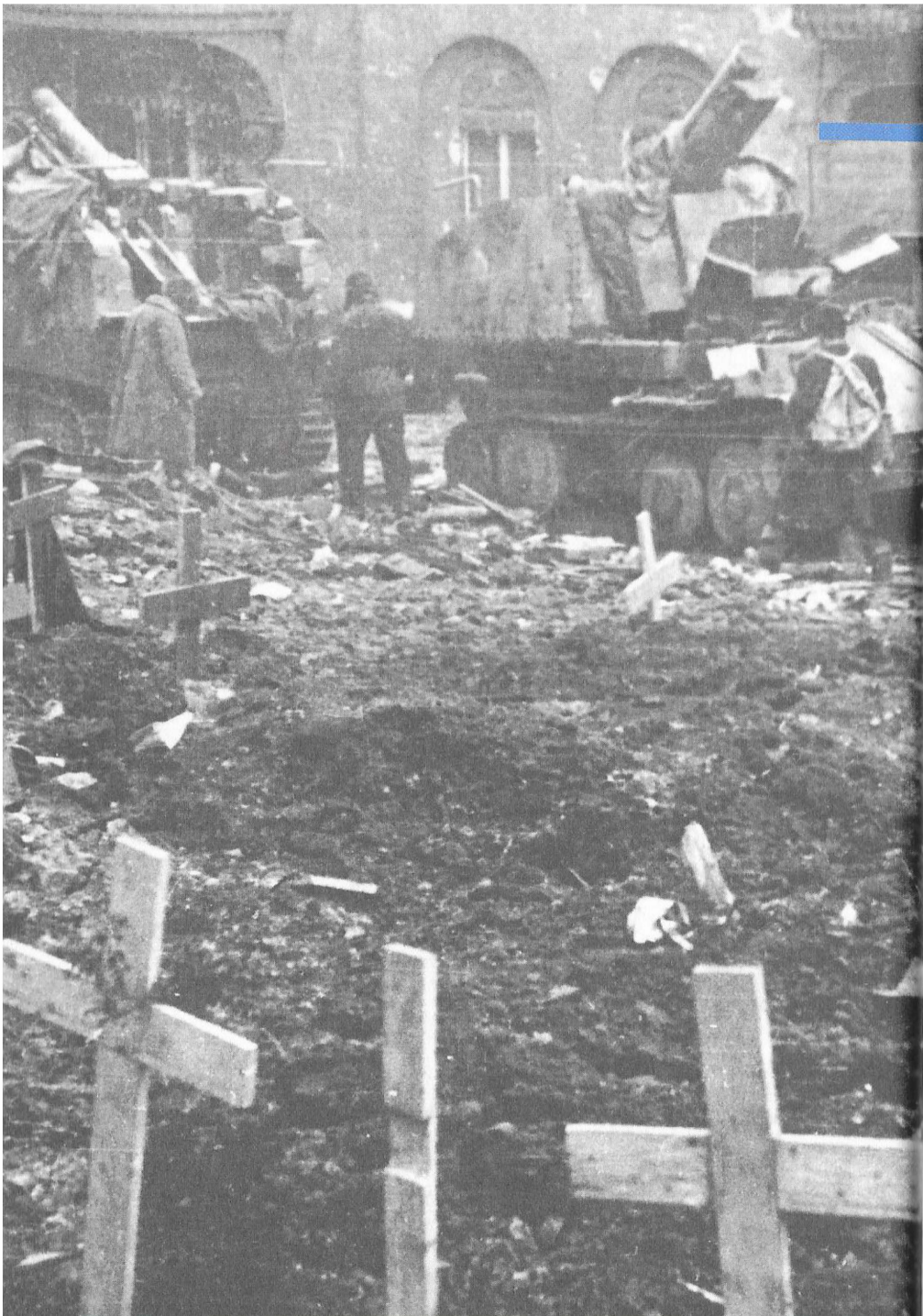
berekkel. A katolikus Szociális Testvérek Társasága rendházai-ban közel ezer főt bújtattak, százan (főként gyerekek) pedig a

Bokréta utcai munkásnőotthonban letek menedékre. Az embermentésben kulcsszerepet játszott két apáca: Slachta Margit (Magyarország első női parlamenti képviselője), valamint munkatársa, Salkaházi Sára. Egy besúgói jelentés következtében azonban tevékenységükre fény derült. 1944. december 27-én Bernovits Vilma hitoktatónőt és Salkaházi Sárát a

bűjtöttakkal együtt hurcolták el zuglói otthonukból. A Fővám térenél, a Duna-parton álló emléktáblájuk jelöli azt a helyet, ahol a többiekkel együtt őket is meggyilkolták. A nővérek tevékenységükért 1972-ben a jeruzsálemi Jad Vasem Központ „Világ Igaza” elismerésében részesültek. Salkaházi Sárát 2006-ban a katolikus egyház boldoggá avatta.

Embermentők nevei a budapesti Duna-parton

A Fővárosi Közgyűlés döntése nyomán 2010-ben a (korábban részben névtelen) budapesti rakpartok egyes szakaszait az embermentésben részt vevő személyekről (gróf Esterházy János, Slachta Margit, Angelo Rotta, Sztéhlo Gábor, Friedrich Born, Raoul Wallenberg, Nina és Valdemar Langlet, Salkaházi Sára, Jane Haining, Carl Lutz) nevezték el.

Budapest ostroma

Budapestet történelme során összesen tizenhatszor ostromolták, de a legtöbb tárgyi emlék mind a mai napig a második világháborús ostromról lelhető fel. Egyes budai lakások padlóján ma is lópaták nyomai láthatóak, és akadnak helyek, ahol még nem festették le a ház aknamentességére vonatkozó cirill betűs feliratokat sem. Az ostrommal, illetve az azt megelőző bombázásokkal kapcsolatosak a mai napig felszínre kerülő robbanótestek is.

Budapest ostroma a jelenlegi közigazgatási határokat figyelembe véve 1944. november 3-tól 1945. február 13-ig tartott, ebből 52 nap teljes bekerítésben telt el. A harcok mértékét érzékelteti, hogy minden második, Magyarországon elesett szovjet katona a budapesti hadműveletben veszett oda. Az ostrom összesen 38 000 civil áldozatot követelt, közülük 15 000 fő volt a rasszista üldözések áldozata.

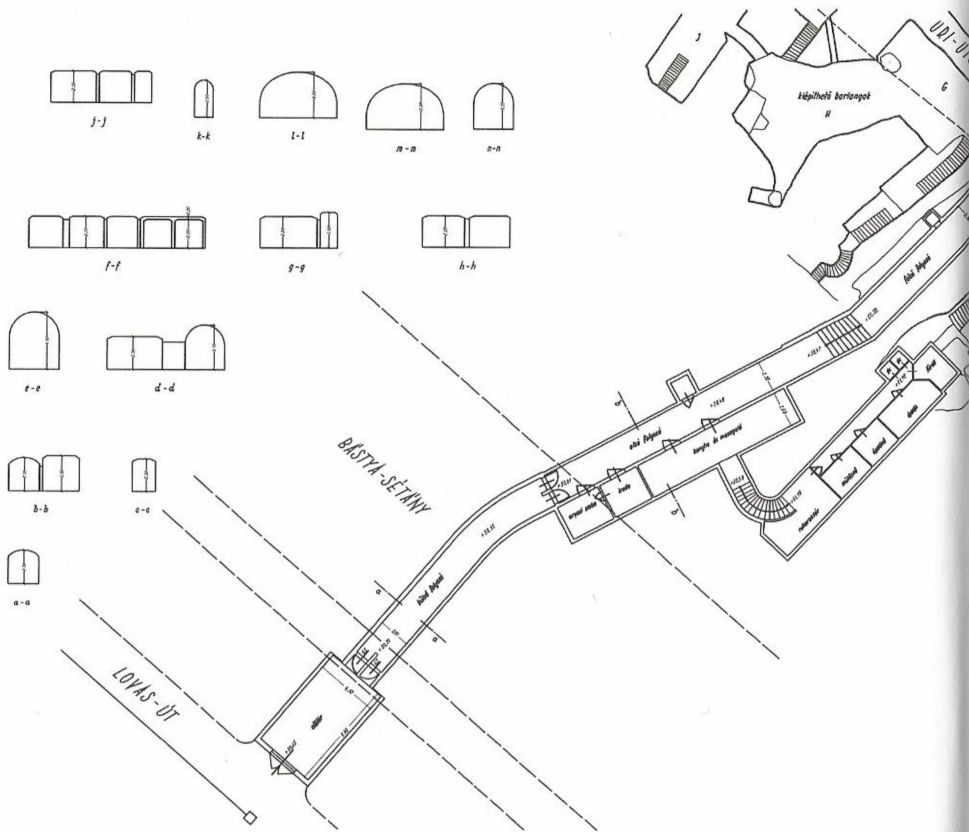
Ebben a fejezetben nem csupán az ostrom, hanem a polgári védelem látogatható helyszíneit is bemutatjuk. Ezek jelentős része 1945 után is hasznosításra került, amire az egyes objektumok leírásában utalunk.

Citadella

1

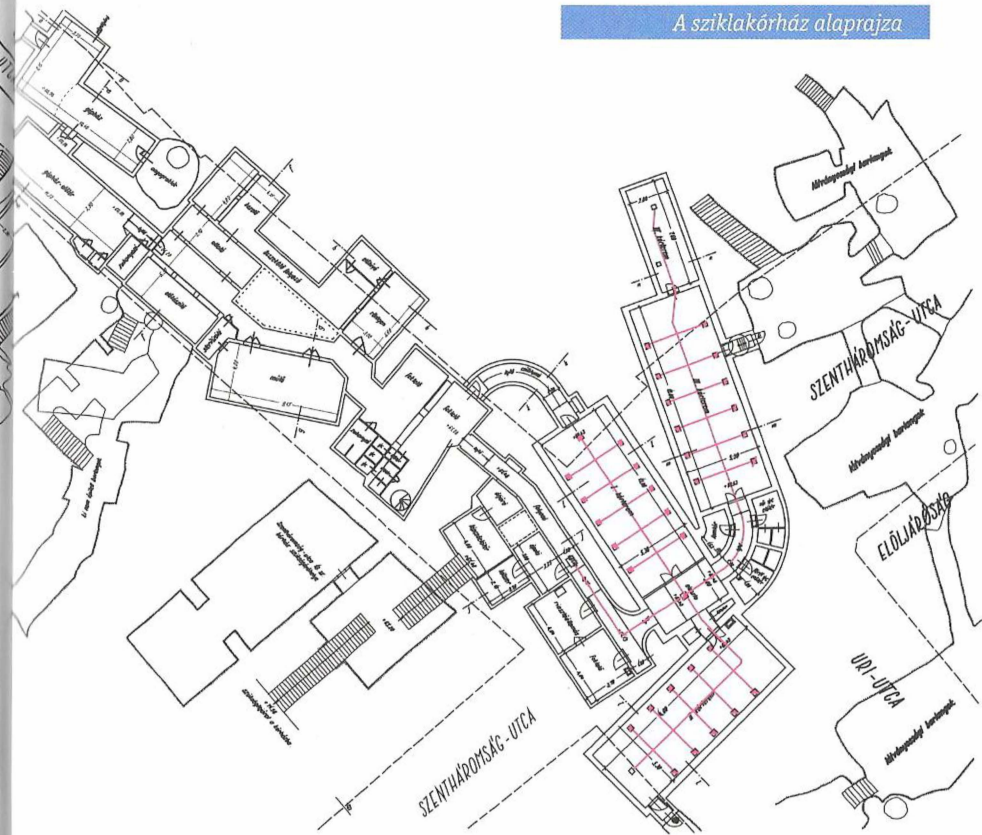
◆ Az 1854-ben épült Citadella a II. világháborúban tett szert katonai jelentőségre. Már 1939 előtt idetelepült a budapesti légvédelmi rendszer néhány parancsnoksága. A há-

ború kitörése és különösen a Németországot érő angol–amerikai terrorbombázások tapasztalatai arra késztették a honvédség vezetését, hogy megerősítsék Budapest

légvédelmi vezetési pontjait. Így a Kis-Gellért-hegy lábánál fekvő „Sziklaközpont” mellett a Citadella vált a légvédelmi irányítás egyik központjává. 1943 január 15-én egy vezérkari értekezleten úgy döntöttek, hogy a Citadellát „légvédelmi erődnek” építik ki. Erre a célra mintegy 5 millió pengőt különítet-

tek el, és ennek java részét 1944 végéig fel is használták. A tervek szerint a Citadellában gáz- és bombatámadások ellen védhető vezetési pontot, valamint egy légvédelmi lövegekkel felszerelt betontornyot kívántak létrehozni. Az építkezéseket meggyorsította a Magyarország ellen 1944. április 2-án meginduló

angol-amerikai légi offenzíva, ám a tervezett légvédelmi erőd nem készült el teljesen, a betontorony építése pedig el sem kezdődött. Budapest végül több tucatnyi súlyos léggitámadást élt át, a halálos áldozatok száma meghaladta a 3500 főt. A Citadellába a honvédség egy légvédelmi ágyús és két légvédelmi gé-

pályús ütege települt, de lövegeikkel a 6000 méternél magasabban repülő bombázókban csak csekély károkat tudtak tenni.

Budapest ostroma során a Citadella sokáig csak híradóközpontként játszott szerepet. 1945. február 8-10 között a Gellért-hegy lejtőjén már háztól házig folyt a harc, és a Ci-

tadellába egyre több német és – kisebb számban – magyar katona szorult. Szovjet részről a 83. tengerészgyalogos dandár, a 316. szovjet lövészadosztály, valamint az átállt magyar katonákból szervezett önkéntes alakulatok több százada (a későbbi Budai Önkéntes Ezred) vett részt a Citadella elfoglalásáért vívott harcokban. A szovjet és magyar önkéntes rohamcsoportok február 11-

én délelőtt, T-34-es harckocsik fedezete alatt érték el az erődítményt. A németek kitarítottak addig, amíg a védősereg zöme a hegy északi oldalán át vissza tudott vonulni. A déli órákra a védők nagy része elmene kült, maradékuk bevárta a szovjet csapatokat, és megadta magát.

A félkész légvédelmi bunkerben jelenleg egy kiállítás látható Budapest ostromáról.

Sziklakórház

2

◆ A budai Várhegy alatti pincerendszer egy részéből 1939-ben kezdtek el légvédelmi céllal kórházat építeni. Az objektum 1944 februárjában, két hónappal Budapest első amerikai bombázása előtt lett kész. Eredetileg csupán 300 emberre tervezték, ám az ostrom során több mint 650 sebesült zsúfolódott itt össze. Több mint tízezer sebesültnek csak ideiglenes elhelyezés jutott a Várhegy pincéiben és barlangjaiban, amelyek részben a Sziklakórházból is megközelíthetőek voltak. A német csapatok a Budavári Palota F épülete alatt rendezték be hadikórházukat.

A háború után a kórházat oltóanyagok előállítására használták,

1950-ben viszont a teljes létesítményt LOSK 0101/1 számon titkosították, és új kórtermeket is kialakítottak. Az 1956-os forradalom napjaiban a kórház ismét megnyílt a polgári sebesültek számára. 1958 és 1962 között jelentős bővítésen és modernizáláson esett át, ezt követően pedig a polgári védelem raktáraként, illetve tartalék hadikórházként működött egészen 2002-ig, amikor is tikosságát megszüntették. Ez volt egyébként az ország egyetlen olyan kórháza, amely hagyományos atomcsapás esetén is üzembiztosnak számított. Jelenleg is bővülő kiállításai a kórház teljes történetét feldolgozzák. (www.sziklakorhaz.hu)

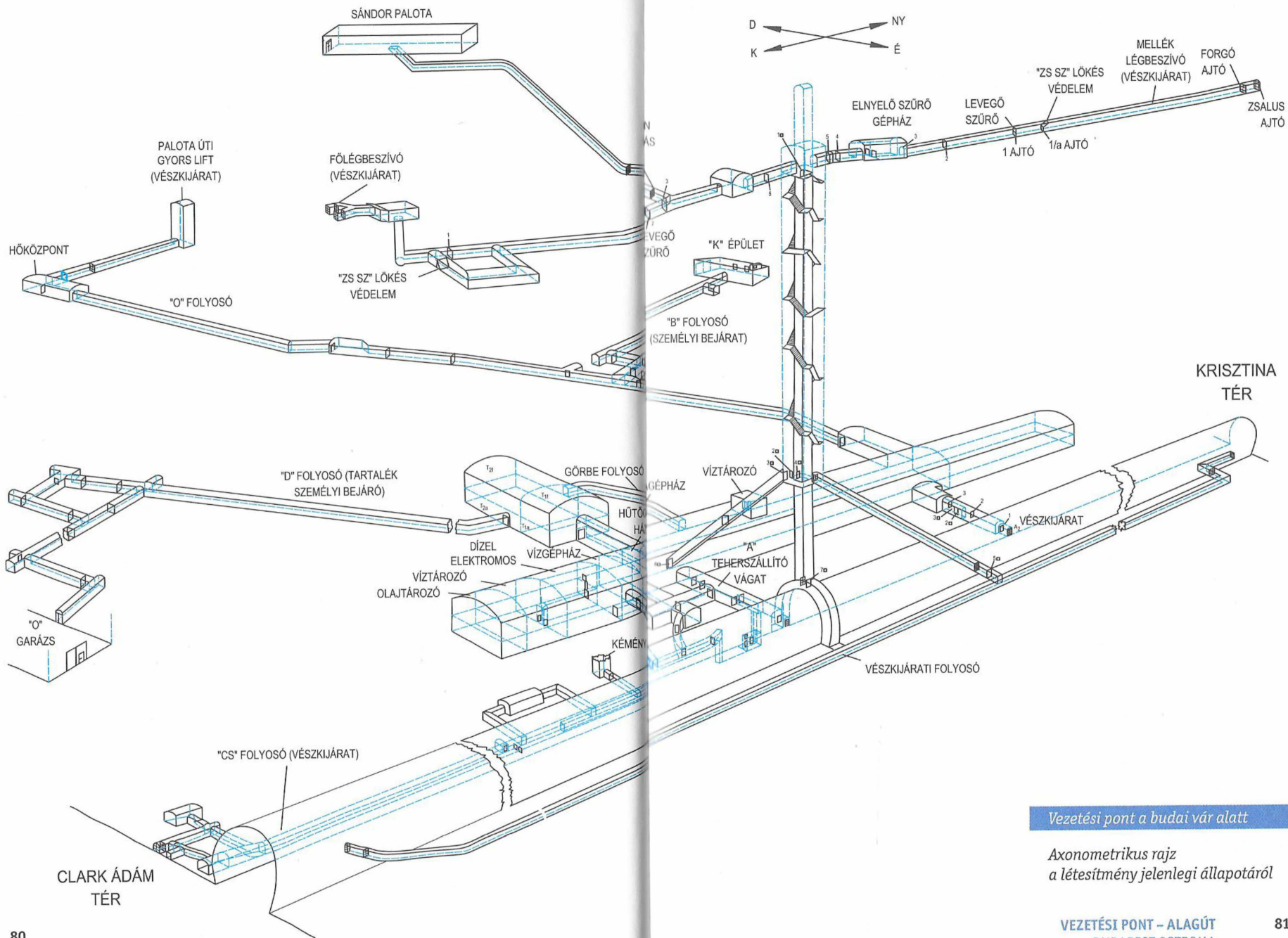
◆ A Várhegy gyomrában 1936-ban kezdtek meg bombabiztos óvóhelyek kiépítését a magyar állami vezetés számára. A munkálatok Uy Károly és Uhlyarik Róbert építésmérnökök tervei alapján folytak, és a mintegy 100 fő elhelyezésére szolgáló létesítmény 1942-re készült el. Az objektumot egy 35 m³-es gázolajtartállyal, egy 200 kg-os kenőanyagtartállyal, valamint négy darab, összesen 466 m³ űrtartalmú víztartállyal látták el, az energiaellátásról pedig két 200 kW teljesítményű dízelmotor gondoskodott. Szigetelését ólomlemezek felhasználásával a legmodernebb

eljárásokkal készítették. A kétszintes, 28 kis irodahelyiséget, valamint közösségi tereket is magában foglaló kormányóvóhely a Lánchíd folytatását jelentő alagút középső részéből nyílt, emellett további öt kijárat kötötte össze a külvilággal. Meg lehetett közelíteni a Várpalotából (egészen pontosan Horthy személyes rezidenciájából), a Színház utcából, az egykori miniszterelnöki palotából (Sándor-palota), illetve kijáratok indultak a Várhegy keleti, nyugati, valamint déli oldalára is.

A kormányóvóhelyet folyosó kötötte össze a Színház utca alatt létesült külügyminisztériumi óvóhely-

Pincerendszer a Vár alatt

A vezetési pont mellett a Vár gyomrában rengeteg pince és óvóhely található. Ezek közül említésre érdemes a Magyar Nemzeti Bank szükségóvóhelye, amely az I. Kerületi Önkormányzat és a Hadtörténeti Múzeum Kapisztrán téri épülete alatt található, illetve az egykori Magyar Királyi Külügyminisztérium óvóhelye, ahová a Szent György téren álló Várszínház éttermének raktárhelyiségéből lehet lejutni, és teljesen eredeti állapotban maradt fenn. Maga az óvóhely egy hosszú folyosó, amelynek oldalán felhajtható fapriccsek vannak. Mindezt a folyosó két végén néhány tisztálkodási és irodai helyiség egészíti ki. Az óvóhely feltételezhetően más irányokban is rendelkezik kijáratokkal. Ezek a létesítmények sajnos ma nem látogathatóak.

Vezetési pont a budai vár alatt

Axonometrikus rajz
a létesítmény jelenlegi állapotáról

VEZETÉSI PONT – ALAGÚT
BUDAPEST OSTROMA

lyel is. Horthy Miklós egyetlenegy alkalommal sem használta a bunkert, a Horthy-család többi tagja azonban igen. Első állandó lakója Karl Pfeffer-Wildenbruch ss-tábornok, illetve a IX. ss-hegyihadtest parancsnoksága volt, ők a Werbőczy (ma Táncsics Mihály) utca 7-ből, a Hatvany-palotából költöztek ide. Újév után az I. magyar hadtest parancsnoksága is ideköltözött, ők az óvóhely felső szintjét kapták meg. Az alagút két oldalát homokzsákokkal torlaszolták el a belövések előtt, a biztonságos belső tereket pedig az ss-hegyihadtest járműparkjának elhelyezésére használták.

Budapest ostroma után 1950-ig az óvóhelyet nem üzemeltették, ekkor azonban döntés született egy P-50 (később K-III) kódszám alatti, új kormányóvóhely létesítéséről, amelyet a régi kiegészítésével terveztek megépíteni. Két év alatt rabokkal újítták fel a létesítményt, és végül egy jelentősen nagyobb méretű, 7000 négyzetméter hasznos területű és mintegy 400 személy elhelyezését lehetővé tevő komplexumot alakítottak ki, amelynek bejárata a Dózsa György-szobor melletti telekről nyílt (ez ma a focipályával szomszédos barakksor).

A régi kormányóvóhelyet 80-ról 120 méter hosszúra bővítették, és ehhez a közepénél hozzátoldottak egy új, mintegy 40 méter hosszú, kétszintes betonbunkert is. Utóbbiban a belügy- és a honvédelmi miniszter, a párt első titkára és még néhány kiválasztott funkcionárius kapott irodákat, amelyeket a Honvédelmi Tanács részére létrehozott tárgyaló egészített ki. Ezzel egy időben újjáépítették a Dózsa György tér északi és déli sarokházát is, amelyek az ostrom alatt súlyos károkat szenvedtek. Mindkét épületben az ÁVH káderei kaptak lakásokat.

1968-tól a létesítményt modernizálták. Az óvóhely atomcsapás esetén is biztonságot nyújtott az MDP (később pedig az MSZMP) Politikai Bizottsága tagjainak, akikre a létesítményben külön szobák és előre odakészített személyi tárgyak vártak. Mozgósítás alkalmával egy órán belül az objektumnak teljes készenlétben kellett állnia: erről évente két gyakorlat gondoskodott. A Sztálin-barokk stílusban épült politikai tárgyalóterem mind a mai napig változatlan formájában fennmaradt, a helyiségek nagy részét azonban a nyolcvanas években felújították. A tel-

jes építkezés költségei mai áron feltehetően elérnék a 30 milliárd forintot is. Mivel a vezetési pont viszonylag hamar elavultnak minősült, az 1970-es években a kormány számára Lillafüreden, a kastélyszálló közvetlen közelében épít-

tettek egy modernnek számító, „I. lépcsős” bunkert, a Várhegy mélyén található vezetési pont pedig „II. lépcsősként” tartalékba került. Titkosságát 2006-ig tartották fenn, az objektum sorsa azonban jelenleg még bizonytalan.

Attila úti iskola

4

◆ Az Attila úti iskola (ma: Kosztolányi Dezső Gimnázium) 1945. január végén vált a front első vonalává. Az iskola előtt, a Hajnóczy

utca vonalában még 1942-ben szabadtéri kiállítás létesült a zsákmányolt harckocsikból, a roncsok mellett pedig, egészen a Maros utca

A romokkal még fel nem töltött Vérmező 1945 nyarán

vonalaig, öt méter mély harcokcsí-
árkot építettek ki. Emellett az is-
kola előtt, az Attila úttal párhuz-
amosan futóárkokat is ástak.

Január 30-án szovjet rohamcso-
portok foglalták el az épületet, és
nem sokkal később a szomszédos
Logodi utca 75–79. számú házakat,
valamint a Várfoke utca–Vérmező út
sarokházait is birtokba vették. Ez
volt a legmélyebb szovjet betörés
a Várhegy védelmi rendszerében.
Február 2-án a magyar 110. utász-
zászlóalj katonái és a német csapa-
tok lángszórókkal visszafoglalták a
Logodi utca elveszett házait, és ez-
zel együtt az iskolát is, ennek során
a Logodi utca–Vérmező út sarkán
álló épületek, illetve a Logodi utca
más házai is teljesen kiégtek. Feb-

ruár 9-én aztán egy kisebb szov-
jet rohamcsoport a Krisztina kör-
úton át ismét birtokba vette az At-
tila úti épületet, egy másik láng-
szórós raj pedig a Vérmező másik
végén, a Gránit lépcső és Attila út
sarkán lévő házba fészkelte be ma-
gát, újabb rést ütve ezzel a Várhegy
védelmi rendszerén. A harcokban a
szovjetek oldalán magyar önkéntes-
ek is részt vettek.

Minderre ma már első látásra
semmi sem emlékeztet, a figyel-
mes szemlélő azonban az iskola
klinkertéglából készült homlok-
zatán észreveszi, hogy az ablakok
körül évtizedekkel ezelőtt újra kel-
lett falazni az épületet: az egykori
háborús sebeket a világosabb tégl-
lák jelzik.

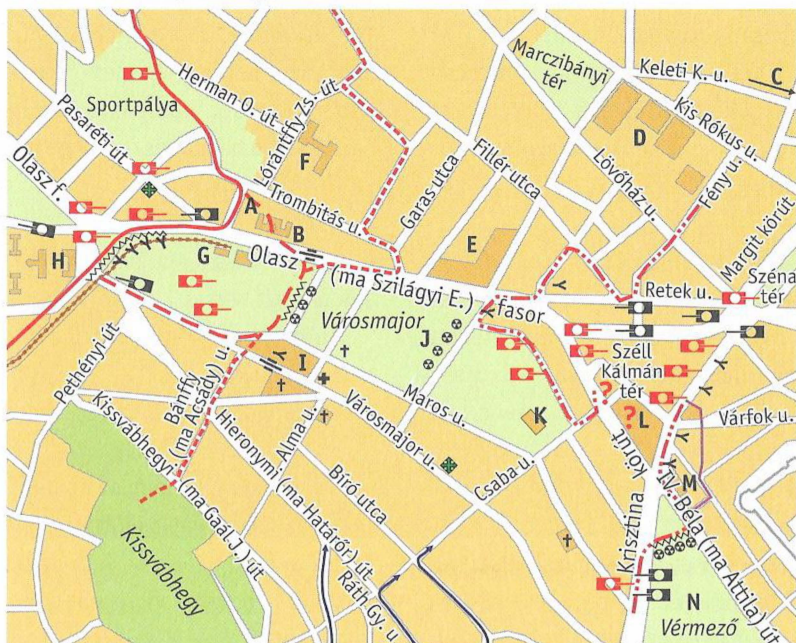
Városmajor

5

◆ Budapest ostroma során a véde-
lem legérzékenyebb pontja a Vá-
rosmajor volt, hiszen a szovjet
csapatok ebben a 200–300 méte-
res sávban egy teljes hadosztállyal
támadtak, és egy erősebb rohammal
kettévághatták a budai katlant, il-
letve közvetlenül kijuthattak a Vár-
hegy térségéhez. A Vannay-riadó-
zászlóalj ezért három lépcsőben

építette ki állásait. A fogaskerekű
vasút töltésén négy német villám-
géppuska, futóárkok, illetve előt-
tük aknazár és drótakadály képezte
az első vonalat, a töltés alatti átjá-
róba pedig egy teherautót állítottak
be, lehetetlenné téve ezzel az átju-
tást. A géppuskafészek közvetle-
nül a töltés aljában, a belső oldalon
épültek ki, tetejüket a házak abla-

*Harcok a Városmajorban és környékén
1945. január-február között*

Frontvonalak:

- 1945. január 18-ig
- - - 1945. január 19-20.
- · · 1945. január 26.
- · · 1945. február 4.

- Kilőtt szovjet harckocsi
- Kilőtt német harckocsi
- Bunker
- Géppuskaállás
- Páncéltörő ágyú
- Szögesdrót
- Köztözhely
- Tömegsír
- Nyilasház

- A Fehér-villa: az ostrom alatt megsemmisült
- B Florida-ház
- C Regent-ház (Keleti Károly u. 1.): titkos német fegyverraktár, január 21-én éjjel felrobbant
- D Ganz-gyár: német harckocsijavító műhelyek
- E Térképészeti Intézet
- F Baár-Madas: az Európa riadózáslőalij harcálláspontja
- G A fogaskerekű végállomása
- H Az Új Szent János Kórház fogadóépülete: első emelete megsemmisült a harcokban
- I Városmajor utcai iskola
- J Vadászszőlőalij-emlékmű
- K Városmajori templom: tartalék pihenőhely
- L Postapalota
- M Attila utcai iskola
- N Vérmező: szükségrepülőtér

- A legmélyebb szovjet behatolás a Várhegyen
- ← Sikertelen német-magyar ellentámadás január 29-én

Forrás:
dr. Mihályi Balázs

Prónay Pál alakja a Vadászszászlóalj-emlékművön

kairól leszakított redőnyökkel, kövekkel fedték be. A fogaskerekű remízének kivételével a Városmajor épületeit aláaknázták: a védők feltételezték, hogy áttörés esetén a szovjetek ezekben az épületekben fognak menedéket keresni a töltés aljából visszafelé tüzelő géppuskafészek elől. A Városmajor utcai iskolát egy páncélrémmel* felszerelt külön század tartotta megszállva,

az Érmelléki utca Trombitás utcai torkolatában pedig egy magyar légvédelmi löveget állítottak be páncélelhárításra. A légvédelmi állás előtt néhány vannaysta – akik civilben a Nemzeti Színház kellékesei voltak – a lakásokból szerzett szőnyegekből és takarókból elhúzzható függönyt barkácsolt össze. A második vonal a Városmajorban, a Temes utca vonalában fekvő három légvédelmi bunker magasságában húzódott. A bunkerek bejáratát a háború után földdel tömték tbe, de ma is meg-

* Kézi páncéltörő rakétavető.

vannak. A harmadik vonalat a Szamos utca képezte. Vannay zászlóalj-parancsnoksága először a Csaba utcába települt, a katonák pihenőhelye a városmajori templomban volt. Nehézfegyverzetként 2 darab 40 mm-es magyar gépgyű, 6 darab 81 mm-es aknavető és két nehéz páncéltörő ágyú tartozott az alakulathoz.

A házak renoválása miatt ma már csak kevés nyoma maradt az itteni harcoknak. A Körszálló melletti épület (Szilágyi Erzsébet fasor 45.) egyik sarkát azóta sem építették vissza, és a János Kórház első épülete is az ostrom alatt vesztette el emeleti szintjét. A Városmajorban több mint 1000 halottat és 500 döglött lovat temettek el. A tetemeket 1946-ban exhumálták.

Az Ördög-árok kijáratai

◆ A Budai-hegységben eredő Ördög-árok vize esőzésekkor rendszeresen elárasztotta a budai házakat, ezért már a XIX. században döntés született a befedésére. A Duna és a Városmajor közti szakasz 1878-ra el is készült, a Városmajor és a volt Bocskai Hadapródiskola, később Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémia (jelenleg átépí-

Egy megmenekült szobor

A Városmajorban harcoló Vannay különítmény eredetileg az 1919-es tevékenysége miatt hírhedtté vált Prónay Pál különítményének része volt.

A történelem fintora, hogy éppen a Városmajorban található Prónay egyetlen szoborábrázolása. A Kisfaludi Strobl Zsigmond által készített és 1941-ben felavatott Tábori vadászok első világháborús emlékművén ugyanis a jobb oldali alakhoz Prónay állt modell.

1949-ben a szobor kalapját lecserélték, mivel az a csendőrkalapokra emlékeztetett, ám mivel az alakról nem sokan tudták, kit ábrázol, maga a szobor maradhatott.

tés alatti lakópark) épülete közötti részt azonban csak az első világháború után fejezték be. A közhiedelemmel ellentétben az Ördög-árokban csak esővíz folyt, szennyvizet elvileg nem volt szabad belevezetni. Budapest ostroma alatt az Ördög-árok fontos szerepet kapott, mert azon keresztül a védők több alkalommal indítottak vállalkozá-

sokat a szovjet csapatok háta mögé. Az 1945. február 11-ei kitörési kísérletben Pfeffer-Wildenbruch ss-tábornok és Hindy Iván vezérezredes tisztjeikkel a csatornán keresztül próbálták kikerülni a szovjet állásokat. Ez meglehetősen nehéz vállalkozásnak bizonyult, a csatorna alja ugyanis nem sík, nyálkás oldal falán pedig alig lehet kapaszkodni. A sok ember ráadásul felduzzasztotta a vizet, amelybe az olvadó hólé és az esővíz mindenféle tárgyat is sodort.

A korábbiakból tanulva minde mellett a szovjetek is felkészültek

az akcióra, így a Bolyai Akadémiáig jutott német katonák a csatorna elhagyásakor azonnal tűzharcba keveredtek. Hindy és törzskara visszafordult, és a Krisztina körút 97. számú ház pincéjében adta meg magát.

Pfeffer-Wildenbruch ugyan kijutott az Ördög-árok Budakeszi út felé vezető mellékágán, de az első szovjet járőr előtt ő is kapitulált. A lefedett Ördög-árok belseje azóta sem változott.

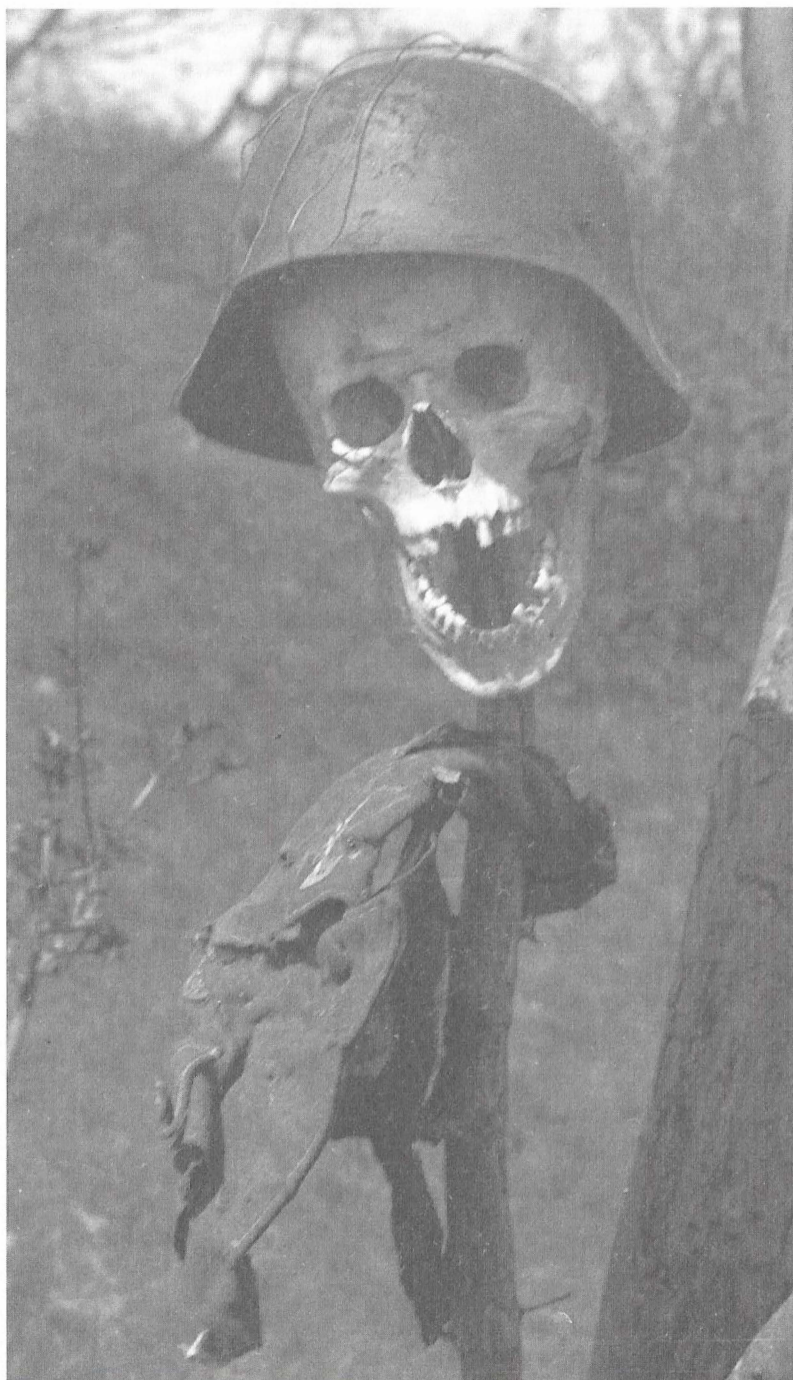
Farkasréti temető

6

◆ 1944. december 28-án a szovjet csapatok elérték a Farkasréti temetőt, és elfoglalták annak nyugati, izraelita temetőként működő részét. Ettől a naptól kezdve egészen 1945. február 7-ig a temető rendkívül súlyos harcok színhelye volt. Erről a sírlemlékeken látható golyónyomok is tanúskodnak, leginkább a temető déli részén.

Az itt védekező 18. ss-lovasrezred mintegy 80 katonája a kriptákban rendezte be állásait: matracokat és paplanokat hordtak ide, a csonto-

kat pedig kidobálták. Mellettük egy magyar csendőrszakasz, valamint a Vannay-zászlóalj egy szakasza is itt védte állásait, amíg a temetőt egy fél szovjet lövészhadosztály támadta. Január 12-ére a temetőnek már csak a keleti sávja volt a védők kezén, január 25-én azonban egy ellentámadás visszafogalta a középső részét is. A temető fontos stratégiai szerepét az indokolta, hogy a Sas-hegy a szovjetek számára csak ebből az irányból volt megközelíthető – utóbbi elfoglalá-

sával viszont a Gellért-hegytől és a Várhegytől délre fekvő területek a védők számára tarthatatlanná váltak volna. A temetőben a szovjetek magyar önkénteseket is bevetettek.

Sas-hegy

7

◆ A Sas-hegy valójában két egymáshoz igen közel elhelyezkedő hegycsúcsot jelent, amelynek egyike ma természetvédelmi terület. Budapest ostroma szempontjából két objektuma tett szert különleges jelentőségre.

Az első a hegy északkeleti oldalán épült Notre Dame de Sion katolikus zárda volt (ma: Arany János Általános Iskola és Gimnázium), ahol 1944 nyarától az I. hadtest parancsnoksága működött. A nyilasokkal szimpatizáló Hindy Iván vezérőrnagy október 15-én itt tartóztatta le Aggteleky Béla altábornagy hadtestparancsnokot, mivel az engedelmeskedett a kormányzó kiugrási parancsának.

Január 30-án már csak az északkeleti csücsök tartotta magát, amelyet másnap be is kerítettek. Az utolsó német géppuskafészek február 7-én hallgatott el.

A második a Meredek utca 18., ahol jelenleg az MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézetének Szeizmológiai Főosztálya található, és amelynek bombabiztos, földalatti helyiségeiben (ahol jelenleg a budapesti földrengésjelző obszervatórium működik) az ostrom alatt többek között rádióállomást is működtettek.

A Sas-hegy védelmét a német és a magyar csapatok közösen látták el. Mivel a terület rendkívül heves ágyú- és gépfegyvertűz alatt állt, ma sem nehéz repeszeket találni erre felé. 1945. február 6-án a magyar csapatok kapituláltak, néhány német katona pedig a Hegyalja út felé kitört a bekerítésből.

Lövészárkok a budai hegyekben

◆ 1944 nyarán papíron komoly tervek készültek Budapest körkörös védelmére. A budai oldalon azonban csak egy kisebb lövészárkokrendszer

és ehhez csatlakozva néhány vasbeton tüzérségi figyelő, illetve tárolóbunker épült meg. A Széchenyi-hegyen, illetve Vadaskerti-hegy északi

oldalán, a hármashatár-hegyi repülőtér mellett a futóárkok nyomvonalra sok helyen még ma is felismerhető. Ez utóbbtól nem messze több helyen a kitörésben elpusztult német és magyar katonák jelzett sírjai is megtalálhatóak – leggyakrabban üresen, mivel az utóbbi

években ezeket exhumálták. A kitörés áldozatait azonban a legtöbb esetben jeltelen sírokba temették – például a repülőtér feletti Vöröskővár-dombbal szemben épült siklórepülő hangár mellett, ahol 1945. február 13-án 40 német hadifoglyot lőtek agyon a szovjet csapatok.

Csepeli légvédelmi bunker

8

◆ A Csepeli Weiss Manfréd Művek (WMM) területén a Harmadik Birodalom kezdeményezésére 1942-től kezdődött el komolyabb légvédelmi bunkerek építése. Ez azzal függött össze, hogy az üzem már ekkor a német légierő egyik jelentős beszállítója volt. Végül német tervek alapján egy év alatt húsz légvédelmi kockát húztak fel. Ezek általában 1000 kilogrammos bombák telitalálata ellen védtek, gáz- és repeszbiztosak is voltak, és a WMM összes dolgozóját el tudták helyezni bennük. A légvédelmi kockák 1944. április elejétől élesben is bizonyítottak: a gyárat több légitámadás érte, ám ezek során az óvóhelyek egyike sem sérült meg, a gyár dolgozói közül pedig csupán kilencen szenvedtek kisebb-nagyobb sérüléseket, halálos áldozat egyetlenegy sem volt.

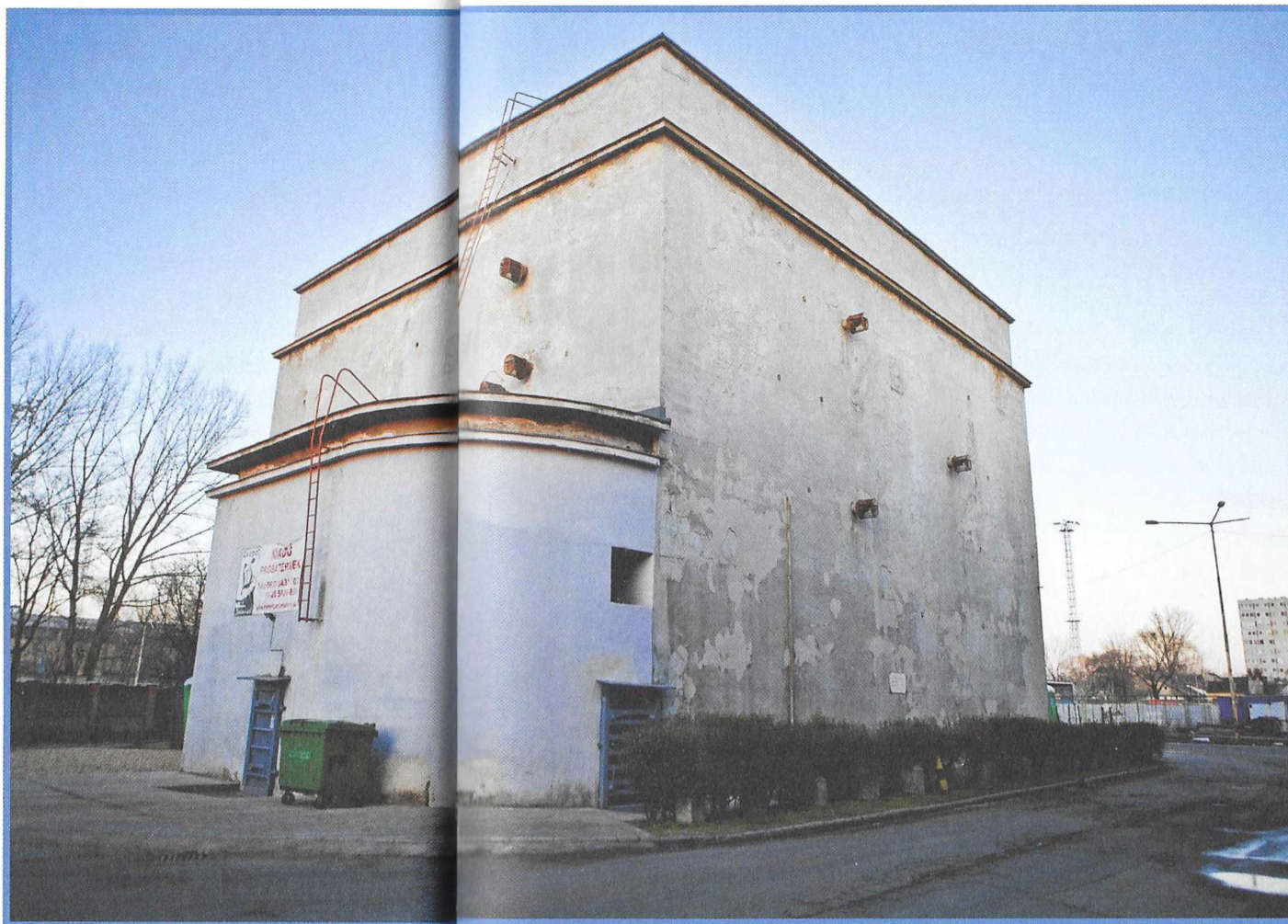
A 9. számú légvédelmi bunker, amely jelenleg a nagyközönség előtt is nyitva áll, a legnagyobb egyike volt: alapterülete 20 × 20 méter, és öt szinten mintegy 1500–2000 embert tudott befogadni. A kocka oldalfalai több mint egy méter vastag vasbetonból készültek, a tetejét fedő egy méter vastagságú vasbeton födémét pedig az Országos Légvédelmi Parancsnokság 2,3 méterrel még meg is vastagította. Belsejében két légcserélő berendezés, generátorok, tűzges vécék, rádiók, mentési eszközök és oxigénpalackok is segítették a bombázások elleni védekezést.

A bunker a www.budapestscenes.com oldal üzemeltetőin keresztül látogatható. (Elérhetőség: info@budapestscenes.com, vagy Somogyi Levente, +36 20 524 0547)

◆ 1944 szeptemberétől nagy erővel folytatták a pesti oldal megerősítését is. Ennek jegyében három, „Atilla” névre hallgató erődvonalt épült ki. Az erődítések csak fa-föld rendszerűek voltak, és egy harcocsiaiárok, illetve e mögött futóárkokból és gyalogsági fedezékekből álltak.

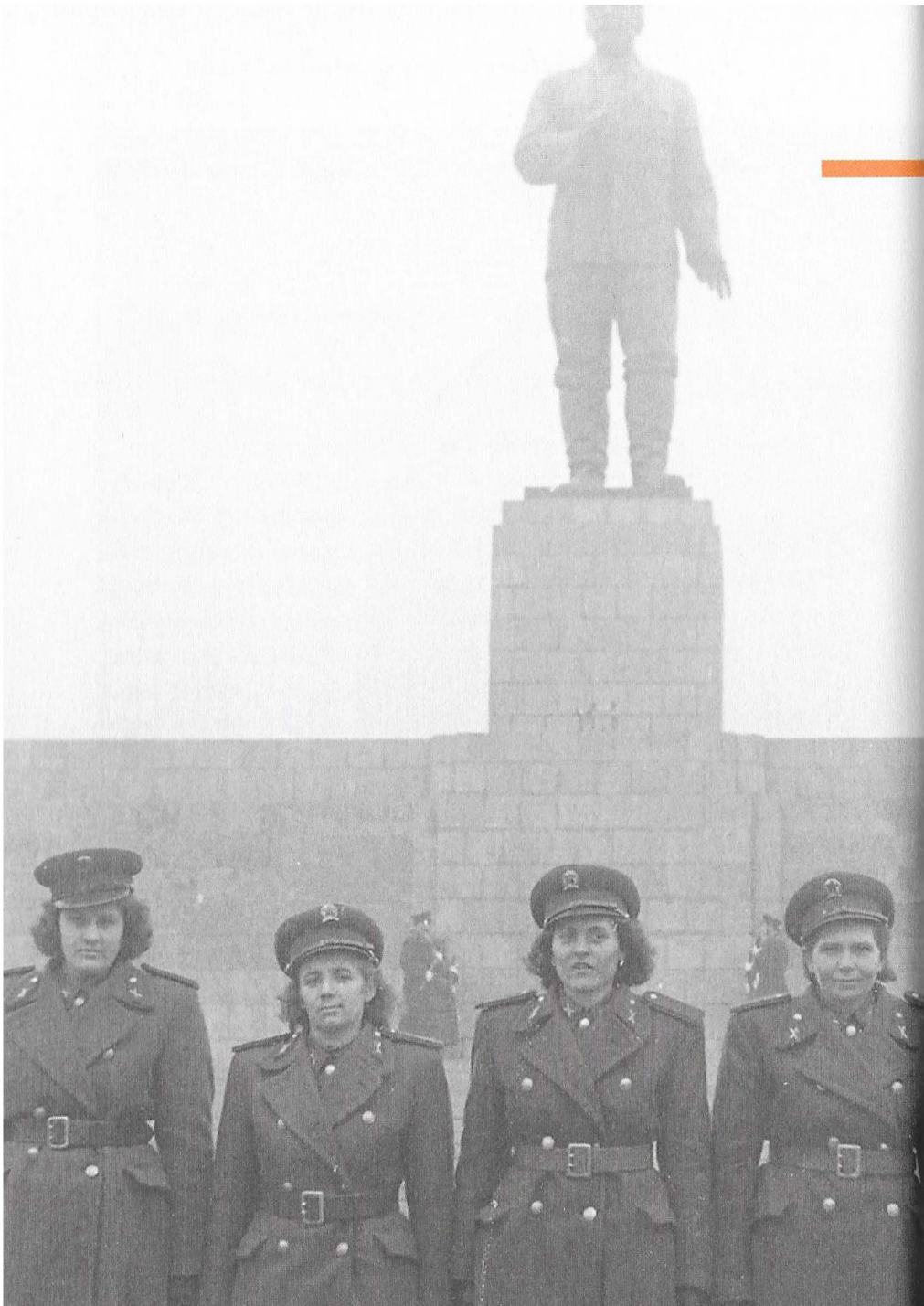
A városhoz az Attila III. védvonal esett a legközelebb, ennek Pestszentlőrinc külterületén maradt fenn egy rövidebb szakasza: a cikcakkos harcocsiaiakasztó árok a Ferihegyi repülőtérre vezető útról északra szabad szemmel is jól ki-vehető. A Gödöllői-dombság és Dunaharaszti között elterülő síkságon azonban másutt is találni harcocsiai és futóárkok nyomokat.

Egy 1949-es kimutatás szerint, a jelzett évben Pest megyében még 54 kilométer hosszú harcocsiai-árkok volt betemetetlen, zömmel a főváros előterében. Ezeket ma már jórészt eltüntették, de erdős szakaszokon az árkok továbbra is láthatók.

A Weiss Manfréd Művek bunkere Csepelen

A szovjet megszállás és Rákosi Budapestje

A szovjet hadsereg magyarországi megjelenése egyúttal a sztálinista diktatúra titkos, majd egyre nyíltabb kiépítését is jelentette. Budapestről több mint 50 ezer civilt (köztük zsidó származásúakat) hurcoltak el hadifogságba, a múzeumokat és a bankokat nagyrészt kifosztották.

Megkezdődtek a vélt és valós háborús bűnösök ellen indított eljárások. A hamarjában létrehozott politikai rendőrségbe csak a kommunista párt bizalmasai kerülhettek be. 1945 és 1948 között formálisan többpárt-rendszer volt ugyan, de a tényleges hatalom végig a Vörös Hadsereg és a Magyar Kommunista Párt kezében volt.

Az 1949-es választások után Rákosi Mátyás, immáron a Magyar Dolgozók Pártja főtitkáráként hivatalosan is bejelentette, hogy Magyarország új államformája népköztársaság. Az új politikai rendszer ezzel szimbólumaiban is egy szovjet tagköztársaság szintjére süllyedt.

A korszakot meghatározta a hidegháborús pszichózis. Egy új (atom) háború veszélye miatt a katonai és légvédelmi kiadások mind nagyobb részét emésztették fel a város költségvetésének. A bunkerek, óvóhelyek, laktanyák építése mellett a légvédelmi szempontok a korszak legnagyobb – végül megghiúsult – beruházásában, a metróépítésben is szerepet kaptak.

Akaszttások az Oktogonon

1

◆ Budapesten még tartottak a harcok, amikor megkezdődött a háborús bűnösök felelősségre vonása. Ennek első felvonásaként 1945. február 4-én két munkaszolgálatosokat kínzó keretlegényt (Rotyis Pétert és Szívós Sándort) akasztottak fel egy ma is ugyanott álló

lámpavasra az Oktogonon. A köteleket az Andrássy út 60-ból hozták, a tonettszékeket a környék kávéházaiból szedték össze. A kivégzést meglehetősen szakszerűtlenül hajtották végre: a kötelek közül az egyik elszakadt, a hóhérok nem törték el az akasztottak nyak-

Szívós Sándor akasztása az Oktogonon 1945. február 4-én

csigolyáit, ezért agóniájuk sokáig tartott, és az arcukat sem takarták le. A nagy tömeget vonzó eseményt végül a Budáról becsapódó német lövedékek oszlatták szét.

Ez volt az új hatalmi szervek által rendezett első olyan per és ítélet, amely a formális jogi kereteknek sem felelt meg, és sokkal inkább lincseléshez hasonlított. Noha a

tettesekre könnyen bizonyítani lehetett volna az elkövetett bűnöket, a bíróság megelégedett egy pontatlan tanúvallomással, így a halálos ítéletet végül nem is azokért a bűncselekményekért mondták ki, amit az érintettek elkövettek. A különböző rémtettek kivizsgálása nélkülözhetetlen volt a demokratikus újrakezdéshez, ám a sietve le-

folytatott és olykor propaganda-célokat is követő eljárások hamar visszatetszést szültek. A nagyrészt a kommunista párt nyomására és a „forradalmi törvényesség” nevé-

ben meghozott ítéletek a mai napig megnehezítik, hogy a magyar társadalom szembenézzen a világháború idején elkövetett borzalmakkal.

Perek a Zeneakadémián

2

◆ A Zeneakadémia 1907-ben költözött a Liszt Ferenc tér 8. szám alatt álló szecessziós épületbe, amely később számos világhíró zenész, illetve zenekar fellépésének színhelye volt. Az épület viszonylag jó állapotban vészelte át Budapest ostromát, és mivel rendelkezett nagyobb tömeg befogadására alkalmas teremmel, 1945/46 során fontos szerepet játszott a közéletben is: itt tartották ugyanis a háborús főbűnösök népbírósági pereit.

A nürnbergi perekhez hasonló eljárásokat hatalmas érdeklődés kísérte. Három egykori magyar miniszterelnökre – Imrédy Bélára, Bárdossy Lászlóra és Sztójay Dömére, valamint Szálasi Ferenc nyilas „nemzetvezetőre” is itt mondták ki a halálos ítéletet. A perekkel ugyanakkor a kommunista párt célja az egész 1945 előtti világ elítélése volt, és arra törekedett, hogy a vádlottak megbélyegzésével aktuális politikai ellenfeleit is lejárássa.

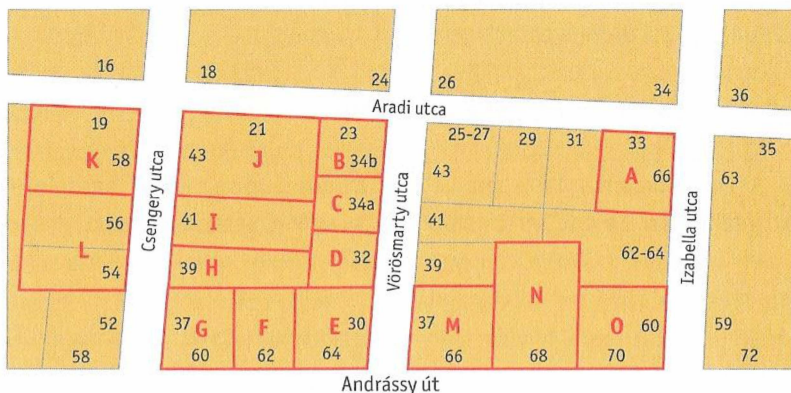
Az Andrássy út 60. a háború után

3

◆ A kommunista politikai rendőrség 1945. január 18-án alakult meg az Eötvös utca 7. számú házban (az épület jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának ad otthont). Ez azonban hamar szűknek bizonyult, ezért a szervezet 1945 februárjában elfoglalta a nyilasok egykori Andrássy úti köz-

pontját, a „Hűség Házát” (lásd az 51. oldalon). Formailag ők is kötöttek bérleti szerződést az elhunyt tulajdonos, Perlmutter Izsák nevelt lányával, a perzsa nemesi családba házasodott és fiatalon özvegygéváló Ali Ahmed Mirza főhercegnővel (leánykori nevén Reiszner Gizellával), de biztosak lehetünk benne,

*Az ÁVH-központ 1950 elején,
az Andrásy útról való elköltözése előtt*

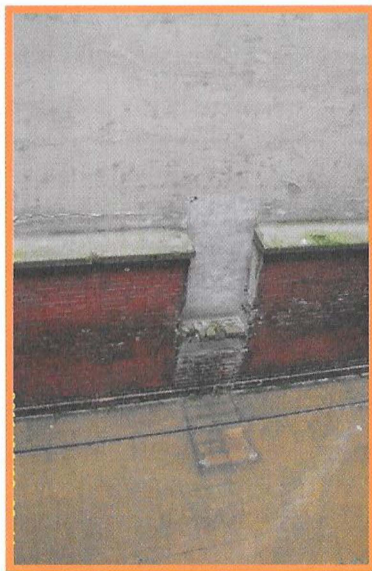
A Katonai elhárítás	I X/1 Kormányőrség
B III/1 Figyelő, környezettanulmányozó osztály	J VII/6 Egészségügy; ismeretlen rendeltetésű egység
C I/2 Belső reakció megfigyelése	K X/3 Hírszerzés
D I/4 Szabotázselhárítás	L Hírszerző tisztek magánlakásai
E Vidéki elhárítás nyilvántartása	M Lőtér és edzőterem
F PB-titkárság és -cenzúra	N ÁVH karhatalom 1953-ig (ezt követően a Maros utca 1-3 alá költözött)
G I/3 Kémelhárítás	O ÁVH kultúrház
H III/2 Cenzúra	

hogynem sokáig fizettek bérleti díjat – ha fizettek egyáltalán. Érdekeség, hogy a hírhedt épület első prominens foglya a nem moszkovita kommunista Demény Pál volt, akinek Péter Gábor 1945-ben még megengedte, hogy az épület teraszáról nézhesse meg a május 1-jei felvonulást.

A háznak mindenesetre hamar szörnyű híre lett a városban, mivel falai között a letartóztatottakat a kezdetektől embertelen körülmények között tartották fogva, és súlyos bántalmazások érték őket. Akadt, aki a kínzások elől a harmadik emeletről leugorva az öngyilkosságba menekült. Jellemző volt

a kor viszonyaira, hogy az épületbe még az 1947-ig vezető kormánypárt, a Kisgazdapárt politikusai sem mehettek be – csak rabként. Az épületben Mindszenty Józseftől Rajk Lászlón át Kovács Béláig számos híres politikai fogoly raboskodott.

Az államvédelmi szolgálatok (az ÁVO, majd az ÁVH) célja nem csak a nyilasok és a háborús bűnösök üldözése volt: legalább ennyire fontosnak számított a kommunista párt vélt és valós ellenfeleinek likvidálása is. 1947 végére az egyre bővülő politikai rendőrség

*Az akasztások egykori helyszíne
a Vörösmarty utca 34/b belső udvarán*

az Andrássy út 60. körüli tömb összes ingatlanját megszerezte, így a környéken egy valóságos állambiztonsági negyed jött létre.

A Csengery utca 39. és 41., valamint az Andrássy út 62. és 64., illetve a Vörösmarty utca 32. számú házak magántulajdonban voltak, a Vörösmarty utca 34/a és b épületeket viszont eredetileg is hivatali céllal építették, csakúgy, mint az Aradi utca 21-23. számú házat, amelyben 1947-ig a VII. kerületi Elöljáróság székelte (ez megfelelt a mai Önkormányzati Hivatalnak). A Vörösmarty utca 34/a épületének tűzfalán 1947–1948 között kijáratot építettek a Vörösmarty utca 34/b épület udvarára – a félémelet magasságában nyíló ajtót azóta elfalazták, de az innen az udvarra vezető vaslépcső nyomai ma is látszanak. Ezen az udvaron hajtották végre az akasztásokat, miután az elítéltet kivezették az ügyészség kezelésében lévő épületből (a ház jelenleg is a Pest Megyei Főügyészség használatában van). Az épületekről készült nyilvános légifotók jelenleg is torzítva mutatják a belső udvarok elrendezését.

A házak alatt a cellákká alakított pincerészeket teljesen összenyitot-

Az Andrássy út mellett a városban még számos helyen rendezkedett be az ÁVH. Ezek közül a címek közül a legfontosabb talán a Bem rakpart 5. számú ház 4, amelyben 1951-től az ÁVH Budapesti Osztálya székel, később pedig a Budapesti Főügyészség kapta meg (jelenleg is ez a hivatal található benne).

Az épületben a Duna vízszintje alatt épített pincebörtön maradványait 2002 után tárták csak fel, néhány darabját jelenleg a Terror Háza Múzeum őrzi.

A Benczúr utca 35/c 1946-tól ÁVH-tisztek szállásául szolgált, a Balassi Bálint utca 27. 1951-től a katonai elhárítás székhelye volt. Budán a Labanc utca 57. számú ingatlant az ÁVH Határőrség, a Budakeszi út 118. és 143. számú házakat pedig az operatív technikai részleg használta (illetve használja mind a mai napig).

ták, hogy minél több rabot tudjanak elhelyezni bennük. 1950-ben aztán az Andrássy-Csengery-Aradi-Eötvös utcai épületek többségéből az ÁVH elköltözött, csupán az Aradi utca 21-23. maradt továbbra is a politikai rendőrség kezén. Az 1960-as években a Pest Megyei Rendőrkapitányság kapta meg az objektumot, és belső udvarán nagyobb méretű fogdát létesített (ez ma is használatban van). A rendszerváltás után a Nemzeti Nyomozó Iroda költözött ide, belső tereit részben átalakították, és a szocialista múltra emlékeztető freskókat eltakarták. Az ingatlant jelenleg is a Belügyminisztérium használja. A többi épületet 1951-

ben államosították, az Andrássy út 60. kezelői jogát a „Középmagyarországi Borászati Tröszt” kapta meg. Az Andrássy út 62-ben először a közlekedési bűncselekményekkel foglalkozó alosztály kapott helyet, majd 1959-től az épület az MTA Földrajztudományi Intézetéhez került.

1957-től az Andrássy út (akkor már Népköztársaság útja) 60. épületét a Chemolimpex Magyar Vegyiáru Külkereskedelmi Vállalat kapta meg, pincéjében egy ideig KISZ ifjúsági klub is működött. A rendszerváltás után állami tulajdonban hagyott, és a zsidó hitközség által sikertelenül perelt épület végül a Vegyész Rt. kezelésébe került, és ettől vásá-

rolta meg a Terror Háza Múzeum működtetésére létrehozott alapítvány. A múzeum jelenlegi belső terei – különösen a pincerészek – nem az 1953 előtti állapotot mutatják, csu-

pán érzékeltetni kívánják az épület korábbi funkcióit. Az egykori bérpalota épülete összesűrítve jelképezi a totalitárius ideológiák magyarországi pusztításait.

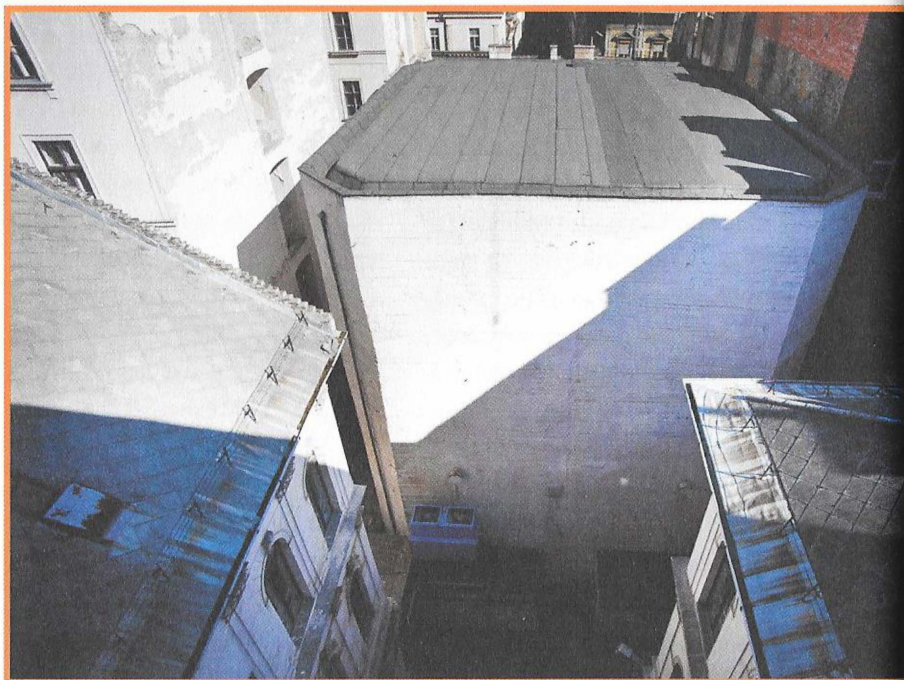
Az Andrássy út 73–75. szám alatti légvédelmi kocka [1]

5

◆ Az Andrássy út 73–75. szám alatti MÁV-székház egyik hátsó udvarán valamikor 1947 után, de még 1960 előtt létesítettek egy titkos vezetési pontot, amely háború esetén

a MÁV felső vezetésének és központi irányításának védelmét szolgálta volna. A betonbunker jelenleg nem látogatható.

A MÁV-kocka

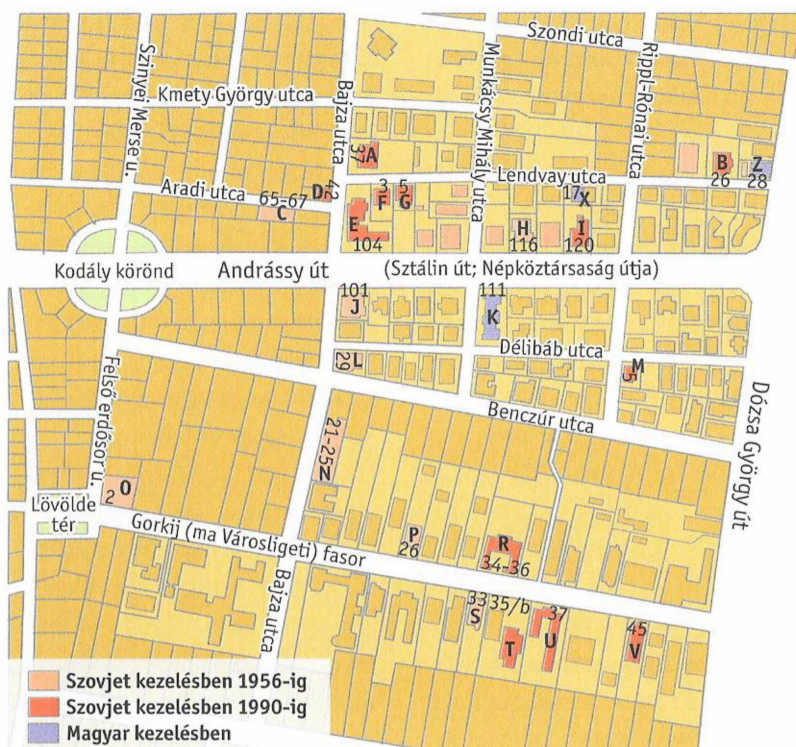
◆ Az Andrássy út 104., illetve Bajza utca 35. számú saroktelken álló épület, valamint a környékbeli házak 1944 előtt arisztokraták tulajdonában voltak. A 104. számú telken eredetileg még gróf Erdődy István építtet egy villát 1877-ben, ez 1899-ben gróf Semsey László nagyobb méretű palotájának része lett. 1909-ben a villába új lakók költöztek: gróf Széchenyi László és amerikai felesége, Gladys Vanderbilt. A fiatalasszony mesés összeget, mintegy 50 millió dollárt és ezt a palotát kapta szüleitől hozományként. Az épületet ismét jelentősen átalakították, és két emelettel bővítették.

1945-ben a Szovjetunió vette birtokba az épületet. A helyszín megválasztásában szerepet játszhatott, hogy 1945 előtt innen nem messze, a Bajza utca 42. szám alatt működött a szovjet követség (ez utóbbi épület jelenleg az Oroszországi Föderáció kereskedelmi képviselője). Magyarország szovjetizálásával párhuzamosan az Andrássy út–Bajza utca–Lendvay utca–Munkácsy Mihály utca által határolt tömb teljes területét a szovjet külkép-

viselet és a hozzá kapcsolt intézmények szerezték meg. Ezt megkönnyítette, hogy az Andrássy út 106. és 108. számú telken álló épületek megsérültek a bombatámadások során. Maga a követség a 104. számú házba települt, ehhez a hetvenes években pavilonszerű bővítést építettek: ebben a konzuli osztályt helyezték el. Hasonlóan izléstelen (ám kevésbé feltűnő) bővítéseket végeztek az épület Bajza utcai frontjának végében is.

A szovjet állambiztonság hivatalos helyiségei az Erdődy-Semsey-Vanderbilt-palota északi frontján helyezkedtek el, és ablakaikkal a hátsó udvarra néztek. Eltérően más nagyhatalmaktól, a Szovjetunió Budapesten a nagykövetség mellé telepítette a követi rezidenciát is – ez utóbbi épület a Bajza utca és a Lendvay utca sarkán állt, és három építési teleknyi területet foglalt el. A Lendvay utca 3. és 5. számú házakban a követség segédszemélyzete lakott. A 3. számú épületben orvosi rendelő is működött, és ugyanitt kávéház is létesült, amelyben fekete és vörös kaviárt, valamint lazacot és más, Magyaror-

*Andropov Budapestje:
szovjet kolónia a Városliget mellett*

A Nagyköveti rezidencia	L „Vojentorg” szovjet katonai áruháza
B Követségi épület	M Diplomatalakás
C „Parikmaherszkaja” szovjet fodrászat az 1960-as évek végéig	N Szovjet tanácsadói lakások
D Kereskedelmi kirendeltség	O Városparancsnokság
E Nagykövetség	P Szovjet tanácsadói villa
F A követség segédszemélyzetének lakhelyei; orvosi rendelő és kávéház	R Gorkij Iskola
G A követség segédszemélyzetének lakhelyei	S Szovjet katonai elhárítás
H Vorosilov marsall villája, később BM-vendégház	T Szovjet diplomatalakások az 1970-es évektől
I Szovjet klub	U Partizánszövetség, majd „Moszkva” étterem; az 1970-es évektől: szovjet diplomatalakások
J Szövetséges Ellenőrző Bizottság	V A szovjet könyvtár zenei részlege
K Pártszálló	Z Állami Egyháziügyi Hivatal
	X A Munkásörsg épülete

Szovjet tanácsadók

Szovjet tanácsadók 1945-től voltak jelen Magyarországon. Hivatalosan és formálisan – „magyar kérésre” – azonban csak 1964-ben alakult meg a KGB magyarországi képviselete. Ez a Belügyminisztérium III. főcsoportfőnöksége mellé egy főtanácsadót, az egyes csoportfőnökségekre pedig 3-5 tanácsadót delegált.

A szovjet tiszték összlétszáma 30 fő körül mozgott, költségeiket a magyar belügyminisztérium állta, és ez utóbbi biztosított irodahelyiségeket és gépkocsikat is számukra.

A rendszerváltásig mintegy 16 iroda és 12 szolgálati gépkocsi szerepelt a BM fizetési listáin. 1989 nyarán már történtek lépések a kiköltöztetésükre, végleges hazautazásukra azonban csak 1990 februárjában került sor.

Érdekes még, hogy a szovjet követség több munkatársa később a KGB vezetőjeként vált közismertté. 1954 és 1957 között Jurij Andropov és Vlagyimir Krjucskov a követség II. és III. (sajtó) titkárai voltak. Később mindketten a KGB vezetői lettek, sőt Andropov 1982 és 1984 között (haláláig) az SZKP KB főtitkári tisztjét is betöltötte. Krjucskov Budapesten viszonylag jól megtanult magyarul – 1956-ban csak ő és még egy személy, Vlagyimir Kazimirov beszélt a fogadó ország nyelvét a követségben.

szágon luxuscikknek számító élelmiszereket is árultak – Rákosi Mátyás is innen vásárolt. 1956 után ez a kávéház megszűnt, csak az Andrássy út 120. számú épületben működő, mozi- és étteremmel felszerelt „Szovjet Klub” rendelkezett egy kisebb, csak helyi igényeket kielégítő büfével (ez utóbbi épület 1991 óta az Orosz Kulturális Központ). A követségi rendezvényekre a Déli Hadseregcsoporthoz Budapesti Parancsnokságának kereskedelmi osztályától igényelték az ellátást. (Ennek épületeit – köztük a „Vojentorgot”, a főváros legnagyobb, szovjet katonai felszereléseket és élelmiszert árusító üzletét – a Szabolcs utcában már elbontották, helyén ma a XIII. Kerületi Rendőrkapitányság új épülete található.) Az Andrássy út–Bajza utca–Lendvay utca–Munkácsy Mihály utca által határolt telkek többi ingatlanjaiban a különféle minisztériumok és intézmények mellett működő „tanácsadókat”, a szovjet–magyar „vegyesvállalatok” vezetőit, a szovjet hadsereg egyes hivatalait, a szovjet Állambiztonsági Minisztérium képviselőinek egy részét, illetve a szovjet kereskedelmi kirendeltséget helyezték el.

Представительство КГБ СССР при МВД

ВНР приглашает Вас, уважаемый

товарищ _____

на прием

по случаю 71-юдовщины ВЧК-КГБ СССР,

который состоится

19 декабря с.г. в 17 часов

по адресу, ВМ Мűvelődési Ház
(Bp. V., Zrínyi u. 5.)

Руководитель Представительства
КГБ СССР при МВД ВНР
генерал-майор Н. КОСОВ

A Szovjetunió Állambiztonsági
Bizottságának a Magyar Népköztársaság
Belügyminisztériuma mellé delegált
képviselte meghívja

elvtársat a Szovjetunió CSEKA-KGB
71. évfordulója alkalmából rendezett
fogadásra, amely ez év december 19-én
17 órakor a ВМ Мűvelődési Házában kerül
megrendezésre.

A képviselőt vezetője
N. Koszov vezérőrnagy

*Meghívó a KGB utolsó, 1988. december 19-i magyarországi fogadására,
amelyre a ВМ és az MSZMP képviselői is hivatalosak voltak*

A szovjet diplomáciai blokk ki-
terjedése az Andrássy út 120. számú
épületéig tartott, de a páratlan ol-
dalon is több épület szovjet keze-
lésbe került, mint például a 101.
számú ház (a későbbi MŰOSZ-szék-
ház), amelyből a Szövetséges El-
lenőrző Bizottság (SZEB) 1947-ben
költözött ki. Vorosilov marsall, a
SZEB elnöke ezzel majdnem szem-
ben, az Andrássy út 116. szám alatti
palotában lakott. Ez a ház a 114.
számú épülettel együtt, amelytől el

sincs kerítve (lásd: Weiss-Chorin-
palota, 52. oldal) 1960-tól a Belügy-
minisztérium vendégháza lett: itt
szállásolták el a miniszteri rangú
vendégeket, illetve a titkosszolgá-
latok vezetőit.

A 116. számú ház 1977-ig a kor-
mányvendéglátás központi iro-
dája is volt. A paloták bútorai már
a hatvanas években sem voltak ere-
detiek. A két épület – amely jelen-
leg épp eladás tárgya – érdekes mó-
don a Munkácsy Mihály utca felől

Révai József népművelési miniszter (jobbra) beszédet mond a Semmelweis utca 1-3. szám alatti Magyar-Szovjet Társaság székházának megnyitóján

érhető el. Szintén 1956-tól a 112. számú épületbe (volt Ohrenstein-palota) a VI. kerületi KISZ-bizottság költözött, 1960-tól pedig a frissen létrehozott Fiatal Művészek Klubja kapta meg az épületet. Történelmi ironia, hogy épp itt, a szovjet követség szomszédságában rendezték a Kádár-rendszer „tűrt” és részben „tiltott” művészeti eseményeit. A budapesti szovjet követség környékén számos épületben csak szovjet állampolgárok laktak, vagy va-

lamilyen szovjet érdekeltségű intézmény működött. Közéjük tartozott a Rippl-Rónai utca 5. számú ház, valamint a Városligeti fasor (akkor: Vilma királynő út, 1950-től: Gorkij fasor) 35/b, illetve a 37. számú ingatlan helyén az 1970-es években felépített – és a külvilágtól tekintélyes rácsokkal elzárt – két nagyobb társasház is. Ez utóbbi telken korábban a Moszkva étterem állt. Az Aradi utca 65–67. szám alatt, az épület 1960-as évek

végén történt elbontásáig „Parikmaherszkaja” felirattal orosz fodrászat működött.

A Lendvay utca 26. szám alatti, egykor szintén szovjet tulajdonban lévő és ismeretlen rendeltetésű házhoz 1990 után pravoszláv kápolnát is építettek. A szovjet kolónia 1945-től külön iskolát tartott fenn a Városligeti fasor 34–36. szám alatti Andrássy-palotában (lásd külön a 110. oldalon). Ez

utóbbit a rendszerváltás után az Általános Értékforgalmi Bank szerezte meg, az iskola pedig a Vágány utcában kapott új épületet. A Városligeti fasor jobb villáiban az ötvenes évek elejéig tanácsadók laktak. A 45. számú házban 1956 márciusától a szovjet kultúra terjesztésére hivatott Állami Gorkij Könyvtár zenei részlege működött, ez 1957-től beolvadt a Molnár utca 11. alatt létrehozott Országos Idegennyelvű

Könyvekből rakott máglya a Horizont szovjet könyvesbolt előtt 1956-ban

Könyvtárba. A Lövölde téren 1950-ig a szovjet városparancsnokság foglalt helyet, ezenkívül a Bajza utca és Benczúr utca sarkán működött egy ideig a „Vojentorg” katonai áruház, amely utóbb a XIII. kerületi Szabolcs utcába költözött.

A követségi negyedtől távolabb, a város központjában, a Semmelweis utca 1–3. szám alatt volt a Magyar–Szovjet Társaság székháza, amely 1973-tól a Szovjet Kultúra és Tudomány Háza nevet viselte. A Czigler Győző tervei alapján emelt palota 1895-ben az Országos Kaszinónak adott helyet, 1945-től a Kisgazdapárt székháza volt. 1948-tól az épület földszintjén nyílt meg egy szovjet könyvesbolt, amelynek teljes raktárkészletét az 1956-os forradalom napjaiban az utcára hordták, és elégették. (A szovjet Hori-

zont könyvesbolt, amelyet ezzel gyakran összetévesztenek, a Szófia utca és a Lenin krt. – ma Teréz krt. – 64. sarkán volt, itt szintén kidobálták és felgyújtották az orosz könyveket.) Ma a könyvesbolt helyén magyar „népművészeti” giccs-tárgyakat árulnak, és itt működik a Magyarok Világszövetsége nevű szervezet is.

A szomszédos 5. számú épületet – amely eredetileg a Parlament felépítő mesterek céhhelyiségeit is rejtette – 1945 után üzletnek használták, 1957-ben pedig itt nyílt Budapest első (!) éjszakai szórakozóhelye, a hamarosan hírhedté váló Jereván mulató. Ez a hetvenes évek elején bezárt, felismerhetetlenségig átépített helyén 1977 óta a szovjet (ma orosz) kulturális központ tart fenn nyelviskolát.

Közel a szovjetekhez

Az Andrássy út páratlan oldalán, a Weiss-Chorin-palotával szemben 1937-ben épült, Hajós Alfréd tervezte Bauhaus stílusú épület eredetileg zsidó fiúárvaotként működött. 1944 nyarán a ház a Vöröskereszt védeltsége alá került, de ez nem gátolta meg a nyilasokat abban, hogy december 24-én megrohanják az épületet. Gidófalvy Lajos tartalékos hadnagy, egy kisegítő karhatalmi alakulat parancsnoka azonban elkergette a pártszolgálatosokat, így a gyerekek ennek köszönhetően megmenekültek.

1945 után az állampárt vendégházat tartott fenn az épületben: itt szállásolták el a kongresszusokra felutazó megyei első titkárokat. Emellett nyáron a kommunista testvérpártok középvezetőinek üdültetése is itt történt. Az étterem konyhája gondoskodott a „Fehér Házban” a PB- és a KB-ülések résztvevőinek étkeztetéséről (előbbit minden második hét keddjén tartották). Idényjelleggel szintén az itt dolgozó személyzet működtette az Aliga II., illetve a Dobogókő melletti pártüdülőt (IV. villa). A vendégház éttermében gyakran vacsorázott Kádár is. Az épület ma Hotel Andrássy néven luxusszállodaként működik.

Vidor-ház: a szovjet katonai elhárítás [I]

7

◆ Az éhező magyar gyermekek megsegítésének emlékére 1921-től a holland Vilma királynő nevét felvevő fasorban a századfordulón számos értékes szecessziós villa épült. Közülük is kiemelkedik a 33. számú épület, amelyet 1905-ben Vidor Emil tervezett édesapja számára. Ebben a házban nevelkedett Szilárd Leó, a világhírű fizikus és atomtudós. 1945 után a házat a szovjet kato-

nai elhárítás foglalta le. A ház sokak számára az első állomás volt a Gulag felé vezető úton: itt tartották fogva és hallgatták ki azokat, akikről szovjetellenes tevékenységet feltételeztek. Számos koncepció per áldozata is megfordult az épület pincéjében. 1956 után a szovjetek elköltöztek a házból. Jelenleg a Zeneakadémia kollégiuma működik az épületben.

Gorkij Iskola – a kommunista elit képzésének színbelye [I]

8

◆ A Maxim Gorkij Orosz Iskolát 1945-ben először csak a szovjet kolónia számára állították fel. Az iskola előcsarnokában Sztálin szobra

állt. 1946-tól kezdve azonban a Szovjetunióból hazajövő magyar kommunista emigránsok gyermekei is ide kerültek, annál is inkább,

mivel közülük sokan magyarul sem tudtak.

1952-ben az iskola kettévált: addigi évfolyamai átköltöztek a Szent István Gimnázium épületébe (Ajtósi Dürer sor 15., szám), az akkori Gorkij fasor 34–36. szám alatti palotát pedig az ezt követően beiskolázott szovjet állampolgárok számára tartották fenn. Mindkét részlegben szovjet tanrend szerint, 10 osztályos rendszerben tanítottak. Itt tanultak a Magyar Kommunista Párt legfőbb vezetőinek leszármazottai is, többek között Farkas Mihály lánya, Révai József fiai, valamint Rákosi Mátyás nevelt fia és unokaöccse is. Később – Tito kiátkozása után – a jugoszláv kommunista emigránsok gyermekei is ide jártak (leghíresebb közülük talán Sztevanovity Zorán énekes). Az erős ideológiai nevelés ellenére a Gorkij Iskola falai közül számos, később ellenzékivé vált személy (például Kis János vagy Haraszi Miklós) került ki. 1956-ban az iskolát megszüntették.

A pesti „Fehér Ház” [I]

9

◆ A telken a második világháború előtt egy bérház állt, amely Budapest ostroma során helyrehozhatatlanul megsérült. Ennek újjáépítéséről még 1947-ben „koalíciós döntés” született. A modernista stílusban újjáépített és átszerkesztett, H alaprajzú épület 1950 és 1953 között a Belügyminisztérium központi irodaháza lett: a belügyi hatóság a szétaprózott szervei egyesítéséhez ezt a „kormányzati negyedhez” közel elhelyezkedő, modern irodaházat választotta. Az épületben lévő nyilvántartási osztályokon több mint 1,1 millió személyről vezettek

adatokat (csak összevetésképpen: az ország lakossága ekkor alig haladta meg a 9 millió főt).

A levéllenőrzés több ezer címet tartott megfigyelés alatt, ezenfelül 1953-ban 17 760 esetben végeztek alkalmoszerű ellenőrzést, ún. „halászos” módszerrel. A postabontó részleg azonban nem az épületben foglalt helyet, hanem a Kerepesi úton, nem messze a központi 72. számú postahivaltaltól.

Az ÁVH-t több tucat szovjet tanácsadó „segítette”, akiknek személyét jórészt a mai napig homály fedi. Az ő irodáik a „Fehér Ház” első

emeletén voltak. Az épülettel kapcsolatban több városi legenda is elterjedt. Az egyik legismertebb szerint a pincében egy emberhúsdaráló működött, amelynek segít-

ségével a meggyilkoltak holttesteit eltüntették, a maradványokat pedig közvetlenül a Dunába juttatták. Mindebből természetesen semmi sem igaz.

A Fehér Ház az 1950-es évek elején

◆ A Honvédelmi Minisztérium épülete a Balaton utcában található. A közterületet 1948-ban egy rövid ideig Moszkva utcának hívták, ám mivel e „megtisztelő” elnevezéshez képest maga az utca jelentéktelennek ítéltetett, az visszakapta eredeti nevét. (Moszkváról pedig Budán neveztek el a Széll Kálmán teret, amit egészen 2011-ig így hívtak.)

Az épület elének táruoló homlokzata ma is jól érzékelteti az 1945 utáni új hatalmi és építészeti törekvéseket, megidézi az ötvenes évek hangulatát. Mivel Budapest ostroma során a Hadügyminisztérium Várban lévő épületei elpusztultak (és a mai napig romosan állnak), 1945-ben új helyszíneket kerestek a honvédelmi vezetés számára. Kedvező elhelyezkedése és méretei miatt a Honvéd tér – Markó utca – Falk Miksa utca – Stollár Béla utca által határolt területen található Károly főherceg laktanyára esett a választás.

Ugyanakkor, mivel a háborút követő időszakban, a fegyverszünet értelmében Magyarország lefegyverzésére is sor került, a kis létszámú haderő irányítása egy darabig meg-

oldható volt csekélyebb létszámú apparátussal is. (A honvédelem központi irodái ekkor zömmel egykori szállodák épületében helyezkedtek el.) A hidegháború kibontakozása, majd a sztálinista típusú, erőltetett hadseregfejlesztés azonban rövid időn belül a minisztérium létszámát is felduzzasztotta. (A Honvédelmi Minisztériumban 1945 júliusában 1696 fő, míg 1949 augusztusában már 3554 fő dolgozott.)

A növekvő helyigények kielégítésére az új hatalom építészeti törekvéseihez illeszkedő tömböket terveztek (a Magasépítési Tervező Intézetben dolgozó Szendrői Jenő és Hegedűs Béla). A modernnek számító épületszárnyakat 1949–1951 között kiemelt beruházásként valósították meg, és összesen több mint 600 irodahelyiséget alakítottak ki bennük. Az építkezés mellett ugyanakkor a munkálatokban részt vevő négyszáz munkásnak a pártba történő beszervezésére és megfelelő ideológiai oktatására („Szabad Nép-félóra”) is gondot fordítottak.

Az épületkomplexum jelenleg is a Honvédelmi Minisztérium központja, így belső világáról kevés

történet ismert. Mindenesetre innen szervezték és ellenőrizték a Farkas Mihály nevéhez köthető sztálinista, illetve a Czinege Lajos nevéhez köthető kádárista hadseregfejlesztést, valamint innen irányították az 1955-től a Varsói Szerződés keretei között is működő Magyar Néphadsereg alakulatait. 1956 októberében itt tartotta üléseit az állampárt (MDP) Katonai Tanácsa, amely a forradalom és szabadságharc leverésére készített

különböző terveket: itt merült fel például a Corvin köz aláaknázása és felrobbantása is, amire aztán végül már nem került sor. Életrajzi interjúja szerint, 1989 áprilisában Németh Miklós miniszterelnök az épület alsó szintjén található irányítóközpontban szembesült ezzel a csak kevesek által ismert dokumentummal, amely a szovjet atomfegyverek magyarországi állomásoztatásához történő hozzájárulást tartalmazta.

Akadémia utca 17. – a pártközpont [I]

11

◆ A Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártjának székháza és ezzel együtt Rákosi Mátyás hivatali helyiségei az

Akadémia utca 17. számú házban kaptak helyet. Korábban, 1945. januártól augusztusig az akkori Tisza Kálmán téren (1946-tól: Köz-

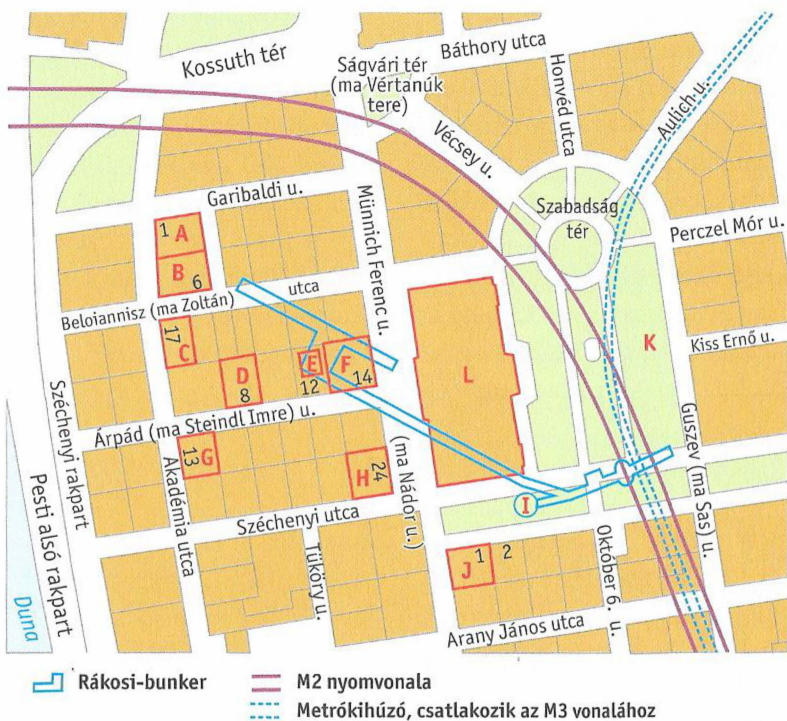
Parkolók az Újlipótvárosban

A BM külön garázst tartott fenn a Balzac utca–Pannónia utca sarkán, e jellegzetes Sztálin-ba-rokk épülettől nem messze, a Balzac utca 19.-ben pedig a BM rendőri állományú sofőrjeinek biztosítottak lakást. A pártgarázs ettől valamivel kijebb, a mai Mercedes-székház helyén (Kárpát utca 21.) állt.

Sarki fűszeres

A Széchenyi utca–Nádor utca saroképülete 1989-ig a pártvezetés ellátóközpontja volt: KB-titkári szinttől felfelé itt vételezhettek az elvtársak olyan hiánycikkeket, mint a banán vagy a pacal, de innen látták el élelmiszerrel a kormányvonatot és az egyes pártüdülőket is.

Pártközpont és titkosszolgálatok a Szabadság tér mellett

- A Rákosi testőrsége (1953-tól a Maros utca 1-3. szám alá költözött)
- B Partizánszövetség (1960 után a Szabadság tér 14. szám alá költözött)
- C MDP-pártközpont, Rákosi Mátyás irodája, később III/V. csoportfőnökség (1956-ig a Beloianisz és az Árpád u. között mind a 12 háztömb a pártapparátus kezelésében volt)
- D III/I. csoportfőnökség (hírszerzés) 1980-ig, utána III/V. csoportfőnökség
- E Pártközponthoz tartozó épület: a Rákosi-bunker bejárata az udvaron
- F III/II. csoportfőnökség osztályai: szovjet objektumok kémelhárítása, ipari elhárítás, külkereskedelem, turizmus, majd ORFK és BM kiképzési csoportfőnökség
- G III/I. csoportfőnökség (hírszerzés) 1980-ig, utána III/V. csoportfőnökség
- H Pártellátó
- I A metró szellőzőnyílása (a Rákosi-bunker egyik vészkijárata)
- J III/V. csoportfőnökség egyik osztálya
- K Bandholtz-szobor helye
- L Eredetileg tőzsdepalota, 1952-1956 között Lenin Intézet, 2010-ig a MTV székháza

társaság tér; 2011-től: II. János Pál pápa tér) az egykori Volksbund házában volt a pártközpont – abban az épületben a MKP Budapesti Pártbizottsága maradt. (Az 1956-os eseményekben játszott szerepét lásd az 167. oldalon.) 1949-re az Akadémia utca–Steindl Imre (akkor: Árpád) utca–Zoltán utca–Nádor utca által határolt tömb házaiba majdnem kivétel nélkül a BM-hez vagy a HM-hez, illetve a Magyar Dolgozók Pártjához tartozó hivatalok települtek, az Akadémia utca 19.-ben pedig a testőrség tagjait helyezték el. A kor biztonsági fóbiájára jellemző, hogy lakások utcára nyíló

ablakait tilos volt kinyitni, csak a hátsó udvar felé szellőztethettek.

A pártközpont épületét később a BM III/V. csoportfőnöksége, majd a Magyar Televízió használta. Ma üresen áll. Rákosi Mátyás hivatali bútorai jelenleg az egykori Kúria (ma: Néprajzi Múzeum) épületének Alkotmány utcai traktusát elfoglaló Politikatörténeti Intézet igazgatói szobájának berendezéséhez tartoznak. A hivatalos célokra gyártott garnitúra eredetileg 1911-ben Aradon készült: ez egy kisebb kerek asztalt három fotellel, egy nagy tárgyalóasztalt tizenkét széssel, valamint egy külön nagy íróasztalt foglal magában.

Rákosi-bunker [1]

12

◆ A H alakú bunker 45 méter mélységben helyezkedik el, nagyjából az egykori párthivatali tömb alatt, a Szabadság tér és a Kossuth tér között. Építését a kettes metróvonalával egy időben, 1952-ben kezdték meg. Kódnevét („F-4”) a földalatti gyorsvasút 4. számú munkaterületéről kapta. A tíztonnás rombolóbombáknak is ellenálló bunker a pártállami vezetés tagjainak nyújtott volna védelmet egy esetleges

atomháború idején, és az idetelepülő 2450 fős stáb innen irányította volna a főváros és az ország életét. A tervek szerint a metróalagutakon keresztül a fővárosi pályaudvarokat, valamint más fontos középületeket is el lehetett volna érni. Az objektum lejárata, egy magas betontorony a Steindl Imre (1963-ig: Árpád) utca 12. szám alatti bérház udvarában volt (2012-ben a tornyot elbontották) – ide azonban csak a Zoltán

Harci gáz szűrésére tervezett légszűrő dobok a Rákosi-bunkerben

utca 13-ból lehetett bejutni egy vasajton keresztül. Áramtalanítás után az objektum metróalagúton is megközelíthető. A bunkerhez tartozó lift annak idején a leggyorsabbak közé tartozott. Az objektum szellőzője a volt tévészékház déli oldalán, épp a Hazatérés templomával (lásd 25. oldal) szemben található.

A szellőző vészkijáratként is funkcionált.

A metróépítkezések leállítása ezt a projektet is érintette (a bunker végül csak 1966-tól csatlakozott a metró vonalához). 1957-ben a Politikai Bizottság határozatot hozott az ekkor kb. 60%-os készültségi szinten lévő objektum limitált befejezés-

A Corvin Nagyáruház 1949-ben

séről. Az eredeti tervektől eltérően az objektum elsősorban a Nehézipari Minisztérium és más hivatalok tömegóvóhelye lett. Alapterülete kb. 3500-3800 négyzetméter, és a szintek megosztásával 2200 ember befogadására alkalmas. Teljes befejezése 1962–1963 között történt meg, a mai árakon körülbelül hat-nyolc milliárd forintos költségből.

A Rákosi-bunker építése nyomán több városi legenda is született. Az egyik szerint az objektumot rabokkal építették, noha a valóságban lefüggönyözött buszokkal vidékről Budapestre szállított bányá-

szok dolgoztak rajta, akik úgy tudták, hogy a metrót építik. A földalatti munkálatok ugyanakkor hozzájárultak a pincebörtönökről szóló legendák kialakulásához is. A bunkert sohasem használták, de a hetvenes évek közepéig készenlétben volt. Az objektumot 4000 köbméteres kapacitású levegőszűrő rendszerrel szerelték fel, amely a szovjet gyártmányú harcigáz-szűrő doboznak köszönhetően a radioaktív por megszürése is alkalmas lett volna. Emellett 150 köbméteres víztartállyal és két, egyenként 26 kilowattos Ganz-generátorral is felszerelték.

Nádor utca 9.

13

◆ A Nádor utca 9. számú házat Pollack Mihály tervezte gróf Festetich Antal részére. 1945 és 1949 között ez az objektum is a HM Katonapolitikai Osztályához tartozott. A legtöbb politikai okból letartóztatott személy a Nádor utcai ház pincéjébe került, ezért ennek az épület-

nek még az Andrássy út 60.-nál is félelmetesebb híre volt. 1949-ben a Tervhivatal költözött az épületbe, majd 1980-tól a Metallimpex kapta meg. 1991-től a Közép-Európai Egyetem (CEU) használja az épületet, amelyben semmi sem emlékeztet már korábbi funkciójára.

Corvin Áruház – a Szovjetunió „ajándéka”

14

◆ Az 1926. március 1-jén megnyílt Corvin sokáig Budapest legdivatosabb áruházának számított. 1931-

ben itt építették meg Budapest első mozgólépcsőjét is. A világháborúban súlyos sérüléseket szenved-

A Népstadion ünnepélyes átadása 1953. augusztus 20-án

dett épület 1945. január-február hónapjaiban hullaházként működött. 1948-ban államosították, majd a Szovjet Javakat Kezelő Hivatalnak adták jóvátétel gyanánt. A Szovjetunió „ajándékaként” 1952-ben kapta vissza a nagyközönség.

Különlegessége volt, hogy kezdetben csak szovjet termékeket tartott a választékában – ez azonban a hiánygazdaság miatt egy idő után már nem volt fenntartható. 1956-ban újra megsérült, és mivel felújí-

tására nem került sor, hamarosan életveszélyessé vált, ezért eredeti, klasszicizáló homlokzatát 1966-ban modern alumíniumborítással fedték el.

1967-től Centrum Corvin áruházként működött tovább, és az 1970-es évek végéig (a Skála áruházak megnyitásáig) továbbra is a legfontosabb budapesti áruháznak számított. Eredeti funkcióját ma sem veszítette el – átalakítása csak idő kérdése.

◆ Budapesten régóta éltek elképzelések egy nagyméretű stadion megépítéséről, erről azonban csak 1945-ben született országgyűlési döntés. 1947-ben egy nemzetközi focimeccsen történt baleset miatt az előkészítés felgyorsult. A tervezők (Dávid Károly, Juhász Jenő, Kiss Ferenc) egy 70 ezer fős (később 100 ezer főre bővíthető) arénát álmodtak meg. Az átépítések ellenére a stadionon és a környező épületeken a szocreál stílus jegyei a mai napig kiemelkednek.

Az építkezés 1948-ban kezdődött meg, amelyben számos önkéntes munkás (köztük sok sportoló) vett részt, de a határidő tartása-

hoz mintegy ezer katonát is ki kellett vezényelni. Az ünnepélyes átadásra 1953. augusztus 20-án került sor. Eredeti tervek szerint a stadion – ahová a metró szállította volna a tömegeket – a rendszer monumentális ünnepségeinek is helyt adott volna. Az arénában számos hazai és nemzetközi sporteseményt rendeztek. Legendás volt a magyar futballválogatott 7-1-es győzelme Anglia felett 1954-ben.

A stadion 1959-ben villanyvilágítást kapott, és a lelátók kapacitását 83 ezer főre bővítették. 2002-ben nevezték el a legismertebb magyar futballjátékosról Puskás Ferenc Stadionnak.

Metró

◆ 1896-ban Budapesten az európai kontinensen elsőként indult meg a földalatti vasúti közlekedés. A Magyarország millenniumi ünnepségeire elkészült járat ma az 1-es számot viseli. A budapesti mélyépítésű metró moszkvai minták alapján, szovjet tanácsadók segítségével kezdték el építeni 1950-ben. A Rákosi-korszak egyik legfontosabb szimbolikus beruházása

propagandisztikus és katonai célokat is szolgált. A tervek szerint az első vonalszakasz a város központjából a Sztálin (ma: Erzsébet) térről a Népstadionhoz szállította volna a dolgozó tömegeket. Ugyanakkor az alagút a főváros legnagyobb óvóhelyeként is funkcionált volna.

A járatok fűrészt eszközhiány miatt részben kézi erővel kezdték meg. Végül a rendszer gazdasági csődje

A metróépítés épületei a Vérmezőn

miatt – miután a pártvezetők moszkvai látogatásuk során erős bírálatban is részesültek – 1953-ban a munkálatok leálltak. A főváros életét felbolygató beruházás, az évekig álló felvonulási épületek a titkolózás miatt számos legenda születéséhez járultak hozzá. Az építkezés

leállítása után sokáig csak állagmegőrző munkák folytak. A metrót végül a szocialista modernizáció jegyében Kádár János adhatta át: az építkezés 1963-as újbóli megkezdése után az első szakasz 1970-ben nyílt meg. A hármas vonalon 1976-ban indult meg a közlekedés.

70-es trolis

◆ 1945 után Magyarországon is megkezdődött Sztálin kultuszának kiépítése, és a totális diktatúra megteremtésével ezek a törekvések egyre erősödtek. Számos iro-

dalmi, művészeti alkotás hirdette a szovjet vezető tetteit, intézmények, gyárak, egyesületek tömegei viselték a nevét. A korabeli propaganda egyik extrém esete a buda-

pesti tömegközlekedés fejlesztéséhez, a trolibuszjáratok kiépítéséhez kapcsolódik.

Az első vonalon, a Kossuth tér és az Erzsébet királyné útja között Sztálin 70. születésnapján, 1949. december 21-én indult meg a forgalom, ezért az első járatot az ő tiszteletére a 70-es számmal látták el. A tervek szerint ezt követően évente adtak volna át egy-egy új vonalat. Bár ez utóbbi végül nem sikerült, a budapesti trolijára-

tok számozása később is a hetvenes számtól folytatódott.

A kezdetben szovjet gyártmányú kocsik helyét néhány éven belül magyar gyártmányú trolibuszok vették át, de néhány öreg típus a mai napig használatban van. Bár Sztálin budapesti díszpolgári címét visszavonták, a járat átszámozását kezdeményező petíció nem kapott közfigyelmet, a 70-es troli így a mai napig viseli az egykori diktátor emlékét.

A Sztálin-képpel feldíszített 70-es troli

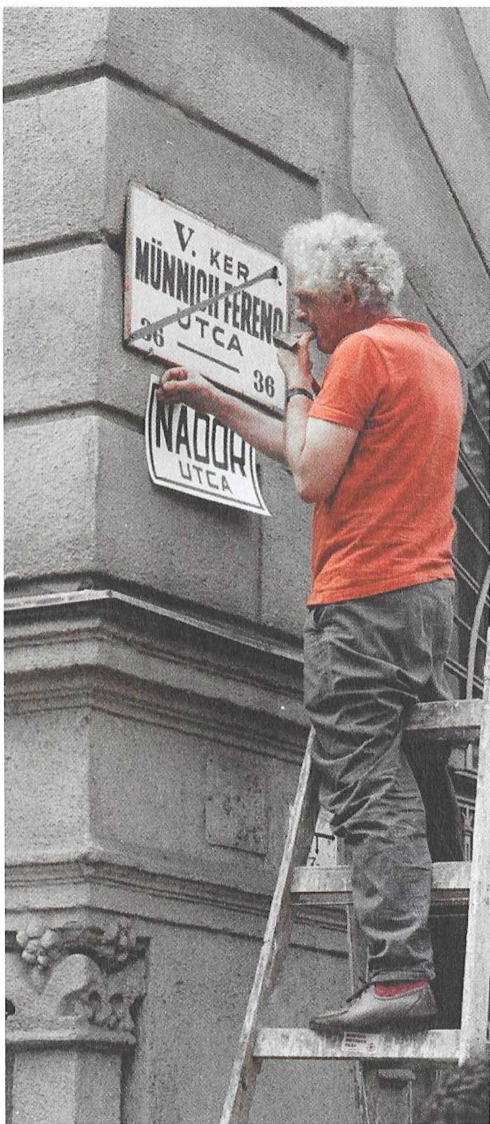
Belső használatára készült állambiztonsági térkép Újlipótvárosról.
A számmal jelölt házakban K(onspirált) és T(alálkozási) lakások működtek

◆ Az állambiztonság „ügynökeit” gyakran számoltatták be különböző vendéglátó-ipari egységekben (sörözők, kocsmák, presszók), a megbízható személyekkel azonban külön e célra szervezett ingatlanokban tartották a kapcsolatot. 1945 után a politikai rendőrség (ÁVO, ÁVH) gyors tempóban építette ki a társadalom ellenőrzésének eszközeit. A hálózati személyek száma néhány éven belül meghaladta a 45 ezret. 1954-ben országosan 1925 titkos lakást tartottak nyilván.

Az ingatlanok fontos szerepet játszottak 1956-ban is, amikor megkönnyítették az állambiztonsági állomány menekítését és átmentését. Az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni megtorlás idején a titkosszolgálatok az egész hálózatukat átszervezték. Az ingatlanállomány frissítése érdekében a politikai rendőrség igyekezett megszerezni a külföldre távozó állampolgárok lakásait. 1963-ra országosan összesen 216 K(onspirált)- és 639 T(alálkozási)-lakást tartottak nyilván. Ezen belül a budapesti központi szervek 171 K- és 386 T-lakással rendelkeztek. A gyakorlott, megbízható ügynökök felével már

ilyen helyszíneken találkoztak tartótisztjeik. Egy-egy lakásra átlagosan hat hálózati személy járt. Az új lakások kiválasztásánál figyelembe vették a zavartalan megközelíthetőségét. A lakástulajdonosok beosztása kizárólag az önkéntesség elve alapján történt: a bérelt ingatlanok tulajdonosainak többsége az MSZMP tagja is volt. A mások iránti bizalmatlanságra, illetve rendre nevelt társadalom, a lakóközösségek figyelmét nem volt könnyű kiejátszani.

Külön nehézséget jelentettek a hatalom helyi képviselői: a házmeseterek, tömbbizalmik stb., akik árgus szemekkel figyelték a lakók mindennapjait. Különböző árulkodó jelek miatt több lakás is lebukott. A lakásokkal kapcsolatos anyagi kérdéseket (berendezés, bérleti díj stb.) a BM külügyi osztálya rendezte. Budapest belvárosában sétálva ma is számos, egykor titkos lakásokat rejtő épület mellett haladhatunk el. Az ingatlanok többsége a belső és nagy forgalmú kerületekben (II., V., XI., XIII.) helyezkedett el. A szervek ugyanakkor számos más ingatlant is igénybe vettek az egyes akcióik során. A szolgálá-

Krassó György utcatáblát sél 1989-ben. A Nádor utcát 1968-ban nevezték át Münnich Ferenc utcává

Tér- és utcanév-átnevezések

Budapesten 1945 után számos közterületet átneveztek. A reakciónak, fasisztának vagy klerikálisnak minősülő személynevek, fogalmak helyett a kommunista, illetve munkásmozgalmi hagyományokhoz kapcsolódó nevek jelentek meg. A hazai és nemzetközi munkásmozgalom ismert vagy kevésbé ismert alakjairól elnevezett utcák minden városrészben megtalálhatók voltak. Több helyen kereszteltek át utcákat Budapest felszabadulására emlékeztetve, ilyen volt például a Vörös Hadsereg útja (Húvösvölgyi út), amely a szovjet csapatok első sikeres támadásának irányára emlékeztetett. Néhány esetben a korszakon belül is át kellett keresztelni közterületeket, elsősorban a sztálinizmussal való szakítás jegyében. Ilyen volt például a főváros szívében lévő Erzsébet tér, amely 1946-tól Sztálin, 1953-tól pedig Engels nevét viselte. Számos közterületet az ideológiához vagy a kommunista ünnepekhez kapcsolódóan neveztek el (Felszabadulás tér, November 7. tér, Élmunkás tér, Népköztársaság útja, Vörös Csillag utca stb.). 1989 után tömegesen állították vissza az eredeti utcaneveket.

Vörös csillag a Clark Ádám téren

tok nyilvántartásaik révén könnyen találtak olyan helyiségeket, együttműködő „alkalmi kapcsolatokat”, ahonnan célszemélyeket megfigyelhették, lehallgathatták.

Vörös csillagok

◆ A totális diktatúra magyarországi kiépülését követően az intézményeken, gyáron, közterületeken egymás után jelentek meg a kommunizmus győzelmét jelképező vörös csillagok. Az 1956-os forradalomban aztán a rendszer ha-

A titkos lakások szervezése, működtetése beépült az állambiztonsági tananyagba, sőt az elvek elsajátítását külön BM-oktatófilmek segítették elő.

talmi jelképeit – amint azt a filmhíradók is rögzítették – kíméletlenül levették, ledöntötték. A Kádár-korszakban – a korábbi hibáktól való elhatárolódás jegyében – a vörös csillagok visszaállítása csak részlegesen történt meg. A főváros szim-

bolikus helyeit azonban továbbra is uralták: a Parlament tetején vagy épp a János-hegyi kilátón (Budapest legmagasabb pontján) megvilágított jelképek messzire látszóttak. A legnagyobb vörös csillagot az ország szimbolikus középpontjában helyezték el: a magyarországi 0 kilométerkönek helyet adó Clark Ádám tér körforgalmának közepén különböző virágokból alkot-

ták meg. Ez utóbbit 1989-ben, a jelképek végső eltávolításakor ellenzéki aktivisták a csillag szárainak átültetésével szerették volna megszüntetni. Az akciót a neves ellenzéki személyiség, Krassó György hirdette meg, ám a Fővárosi Kertészet az esemény előtti éjszakán a BM utasítására maga végezte el a munkát, hogy elkerüljék a politikai feltűnést.

Felszabadítási emlékművek

◆ 1945 után szovjet nyomásra Budapesten is számos emlékművet emeltek. Ezek közül három, kiemelten fontos „felszabadítási” emlékmű már 1945. május 1-jén állt. Először a Gellért téren **16** épült obeliszk készült el, ezt a Vigadó (1946 és 1957 között: Molotov) téri **17**, majd a Szabadság téri **18** emlékmű követte. Ezek építése mindannyiszor hasonló forgatókönyvek szerint zajlott: a környéken lakó

civileknek kellett elvégezniük a földmunkákat, az emlékmű alatt pedig szovjet katonákat temettek el. Tervezőik túlnyomórészt szovjet hadmérnökök voltak.

Ma államközi szerződés rendelkezik a Szabadság téri szovjet emlékmű megőrzéséről, viszonzás-képp Oroszország illetékes intézménye a Don-kanyar melletti Rudkino községben létesített magyar temető sírjait gondozza.

Szabadság-szobor

19

◆ A felszabadítási emlékművek közül minden tekintetben kiemelkedik a Gellért-hegyi Szabadság-szobor, amely a hetvenes évekre a város egyik jelképe lett: magyar pén-

zerméken, bélyegeken, plakátokon szerepeltek motívumai. A szobor építését a megszálló hatóságot vezető Vorosilov marsall személyesen felügyelte, sőt a hely-

*A szovjet repülősök hősiességét megőrkítő felszabadítási emlékmű
a Vigadó (Molotov) téren*

színválasztásról és a gigantikus méretekről is ő döntött. A pálma-
ágot tartó nőalak így végül 14 mé-
ter (alapzatával együtt 40 méter)
magas lett. Az avatásra 1947-ben
került sor. A szobor talapzatára a
város ostromakor elesett szovjet
katonák nevei kerültek. A szobrot
1956-ban megrongálták, a mellék-
alakokat ledöntötték – ezeket a
forradalom leverése után helyreál-

lították. A felszabadulási ünnepsé-
gek a Kádár-korszakban is évente
megrendezésre kerültek. A rend-
szerváltás után a szobor jelenté-
sét 1992-ben egy performance se-
gítségével átértelmezték (néhány
napra letakarták, és ezzel „szel-
lemruhába” öltöztették), a felira-
tokat eltüntették vagy lecserélték,
a mellékalakok egy részét pedig a
szoborparkban helyezték el.

Szabadság-szobor a mellékalakokkal

Hadik laktanya [1]

20

◆ A Bartók Béla út 24–26. szám alatt található, a Zenta utca és a Budafoki út által határolt laktanya 1898-ban épült, majd az 1930-as években emeletráépítéssel bőví-

tették. A Horthy-rendszer megszűlő után a honvéd vezérkar 2. osztálya, azaz a katonai titkoszolgálat defenzív alosztálya (DEF) költözött be ide. A DEF nem csupán

katonai, hanem polgári ügyekben is nyomozott, többek között hozzá tartoztak a kommunista mozgalommal kapcsolatos eljárások is. 1945-től a kommunista befolyás alatt álló HM Katonapolitikai Osztálya (Katpol) költözött be a lakatnyába, amelynek alagsorában pincebörtönöket alakítottak ki. A kihallgatási módszerek itt még az Andrásy út 60.-ban alkalmazottak-

nál is kegyetlenebbek voltak. 1950-től a Katpolt átszervezték, és az akkor már Zalka Máté lakatnyának nevezett ingatlant a Magyar Néphadsereg Vezérkara (MNVK) 2. osztálya kapta meg, amely csak katonai hírszerző feladatokkal dolgozott. Az 1980-as évek „virágkorában” több mint ezer beosztott tevékenykedett itt. Jelenleg az utódszerv Katonai Felderítő Hivatal székhelye.

Gellért-hegyi sziklakápolna

21

◆ A lourdes-i grotto mintájára épített barlangkápolnát 1931-ben szentelték fel, a hozzá csatlakozó kolostorba pedig 1934-ben az egyetlen magyar alapítású rend, a pálosok szerzetesei telepedtek meg. A templom hamar kedvelt zarándokhelyé vált. A rendházra Budapest ostroma során 64 lövedék esett, a mesterséges barlangtermek a csodával határos módon kerültek el a beomlást. 1945 után a komplexum a szerzetesrendek üldözésének leglátványosabb áldozata lett. A pálos kolostort 1951. március 26-án, húsvéthétfőn, éjféltájban dúlták fel az Államvédelmi Hatóság emberei. P. Vezér Ferenc pálos házfőnököt szovjet katonák meggyilkolásának koholt vádjá

alapján kivégezték. A kápolnát vezető P. Csellár Jenő egy másik perben 10 évet, a szerzetesestestvérek összesen több mint 100 év börtönbüntetést kaptak. A templomot teljesen tönkretették, majd a hatvanas évek elején egy két méter vastagságú betonfallal a bejáratát is elzárták. Helyén karsztvízmegfigyelő állomást létesítettek, a kolostort pedig kolégiumként hasznosították.

A rendszerváltást követően a pálos rend visszakapta a kolostort és a templomot is, amelynek újbóli felszentelésére 1990-ben került sor.

Rákosi Mátyás lakhelyei [I]

◆ A szovjet emigrációból Debrecenben keresztül visszatérő pártfőtítkár 1945. március elején először a XIV. kerületi Szabó József utca 26. szám 22 alatti 310 négyzetméteres zuglói villát kapta meg. Mivel azonban ez túlságosan is szem előtt volt az utcai járókelők számára, 1949-ben tovább költözött a XII. kerületi Lóránt út 4/b-be 23. A villa korábban Muráti Lili színésznő tulajdona volt. Rákosi dolgozószobáját az első emeleten alakították ki, neje, „Fenyicska” pedig ugyanitt egy keramikumműhelyt kapott. (Rákosiné emellett egy darabig még használta a Szabó József ut-

cai ingatlant is, ahol Kovács Margit keramikussal dolgozott együtt.) A családdal együtt lakott Rákosi fogadott fia, Vologya is.

A pincében, 12 méter mélyen bom-babiztos óvóhelyet építettek, Rákosi dolgozószobájának ablakait pedig páncélüveggel látták el. A földszinten moziterem működött. A Rákosinak küldött ajándékok elhelyezésére két külön szoba szolgált. Egyik szomszédja, a Lóránt út 9. számú házban lakó Kónya Lajos költő, 1951 és 1954 között az Írószövetség főtítkára volt. A Rákosi-ház előtti utcaszakaszt sorompóval zárták le, és az utca lakóinak nagy

Rákosi-villa a Lóránt út 4/b-ben

részét kitelepítették: helyükre a BM és a pártapparátus magasabb rangú képviselői jöhettek. A rendszerváltás előtt nem sokkal Kovács Mihály

Londonból hazatelepült – és később az Agrobank elnökeként elhíresült – üzletember vásárolta meg az épületet.

ÁVH-villa []

24

◆ A XII. kerületben, a Sváb-hegy (1950 és 1991 között: Szabadság-hegy) tetején, az Eötvös út 48. szám alatt található az a villa, amelyben a Rajk-per vádlottjait brutális kegyetlenséggel megkínózták, és val-

latni kezdték. Visszaemlékezők szerint ebben a házban többeket szabályosan agyon is vertek. Az épület Szász Béla: *Minden kényszer nélkül*, illetve Nádas Péter: *Helyszínlelés* című, először 1977-ben, szamizdatban megjelent írásának köszönhetően világirodalmi ismertséget is kapott. A rabokat az alagsorban kialakított szűk cellákban helyezték el, a kihallgatások és a kínzások a harmadik emelet hatszögletű – és ekkor fekete redőnyökkel eltakart – toronyszobájában történtek. Álcázásképpen az épület mellett egy lamponos kerthelyiségben esti mulatót üzemeltettek.

1957-ben a villába BM-dolgozók költöztek. A pince lejárátát és a nagy garázs ajtaját befalazták, utóbiban fészert alakítottak ki. Ennek ellenére bizonyos pincehelyiségek továbbra is használhatóak maradtak – egyet legalábbis a környéken síelőknak adták bérbe a sílécek tárolására.

Az Eötvös úti ÁVH-villa

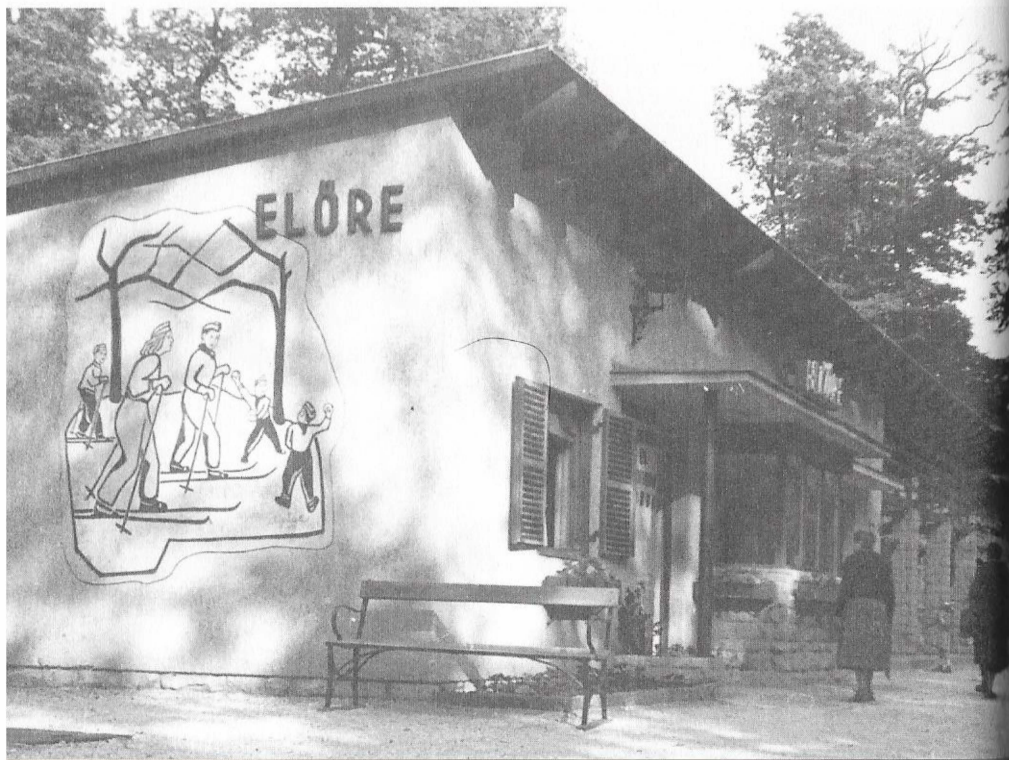
◆ Az atomkorszak beköszöntét Magyarországon a Központi Fizikai Kutatóintézetet 1950-ben történt megalapítása jelezte.

Az olyan találmányok hatására, mint a radar és az atombomba, a politikai döntéshozók már közvetlenül a háború után felismerték a fizikai kutatások fontosságát. A végső lökést azonban a hidegháborús légkör kiéleződése, a harmadik világháborútól való rettegés adta meg. A budai hegyekbe (XII.,

Konkoly-Thege Miklós út 29–33.) telepített intézményben elsősorban a radioaktív sugárzás mérésére és kezelésére akartak felkészülni.

A legszigorúbb titoktartással működtetett intézet méretei alapján a számos hasonló szovjet kutatóhely sorába illeszkedett. Az objektumot 40 fős fegyveres őrség őrizte. 1956-ban kormánydöntés alapján kísérleti reaktort kezdtek építeni a létesítményben, amit 1959-ben helyeztek üzembe. A KFKI 1971-től részt

Az úttörővasút „Előre” állomása egykor

vett az egyetlen magyar atomerőmű előkészítő munkálataiban is. (A paksi erőmű első blokkját 1982-ben

helyezték üzembe.) 1975-től az intézet kutatóközpontként működött tovább.

Úttörővasút

26

◆ A kommunista párt propagandacélból kiemelten foglalkozott az ifjúság és a gyermekek helyzetével, a jövő generációinak formálásával. Az úttörővasút építésének gondolata szovjet és jugoszláv példa nyomán merült fel Magyarországon. A Széchenyi-hegyi helyszín-

választást a Csillebércen létesülő úttörőtábor építésének megkezdése indokolta. Bizonyára nem véletlen, hogy a nyomvonalat Európa talán legjobb golfpályáján vezették keresztül, az új politikai rendszerben ugyanis a golf – burzsoáz jellege miatt – megbélyegzett sport-

...és most. (A Gyermekvasút mai megállóját Virágvölgynek hívják.)

ágnak minősült. (A terület a Golf Szálló, a későbbi Hotel Vörös Csillag parkja volt.) A társadalmi munkában (is) épülő, keskeny nyomtávú vasútpálya első szakasza 1948-ban készült el, a Húvösvölgyig vezető utolsót 1950-ben adták át. Az épületek díszítése néhol a mai napig őrzi a szocreál motívumokat: ezek méretarányát a célközönségre való tekintettel 30%-kal csökkentették. Az üzemszerű működés kezdetétől a szolgáltatást csak olyan úttörő paj-

tások láthatták el, akik tanulmányi eredményeikkel ezt kiérdemelték. A naponkénti váltások szerint rajokba osztott gyerekek tanfolyamokon és nyári táborokon is részt vettek. A szakmai képzést a Magyar Államvasutak biztosította. A társaság a rendszerváltás óta Gyermekvasútként üzemel, és a szolgálat nagy részét a mai napig iskolások látják el. A budai hegyek közt kanyargó vasúton számos kellemes kirándulóhely, kilátóhely közelíthető meg.

Rendőrtiszti Főiskola [I]

27

◆ A Széchenyi-hegyi épület (XII. Farkasvölgyi út 12.) az Isteni Szeretet Leányai Kongregációja számára készült. A rendházat 1927-ben szentelték fel. 1950-ben az ÁVH egységei lerohanták a zárdát, és kiköltöztették a nővéreket. Az épületben az államvédelmi tiszteket a legmagasabb fokon képző magyar oktatási intézményt rendezték be, amelyet a szovjet Cseka alapítójáról, Dzerzsinszkijről neveztek el. 1956-ban az elhagyott épületeket a XII. Kerületi Tanács foglalta el, és egy ideig szociális intézményeket működtetett benne. Az ingatlant azonban a Belügyminisztériumnak sikerült

visszaszereznie, és 1959-ig a politikai nyomozók képzése változatlan keretek között folytatódott a falai között. 1960-tól az épület a BM Rendőrtiszti Főiskola otthona lett. A bővítések révén így egy általános belügyi komplexum jött létre, ugyanakkor továbbra is itt működött a titkosszolgálati tiszteket képző állambiztonsági tan-szék. Az intézmény 2012-től a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Karaként működik tovább. Mivel jelenleg is belügyi oktatási célokat szolgál, így zárt objektum. Nyílt napokon, alkalmanként azonban látogatható.

Kormányrezidencia – a D/100-as objektum [1]

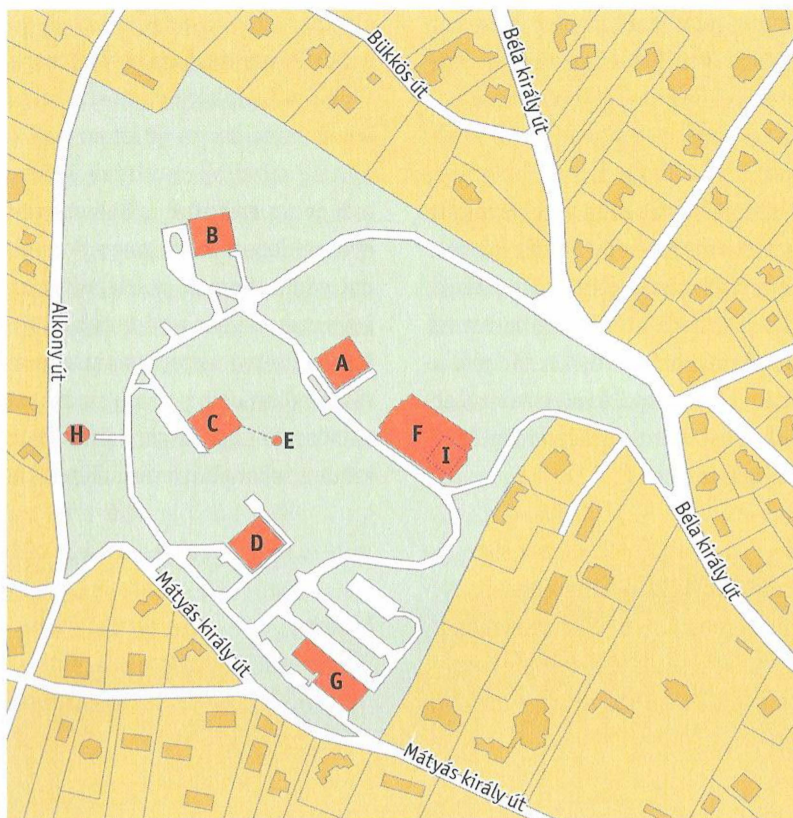
28

◆ 1950-ben született meg a terv arról, hogy a pártvezetőknek a Sváb-hegyen, egy volt grófi birtokon (Béla király út 28.) külön vilákat építenek. A 13 hektáros ingatlanon 1952-re négy villa készült el (ebből három eredetileg Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Révai József számára), titkos – 1990 után elfalazott – óvóhellyel és hosszabb alagúttal, valamint egy ötödik épület a személyzetnek.

Bár Révai rövid ideig valóban az „I” jelű villa lakója volt (ez utóbbi házat 1984-ben a kormány szálló építése miatt elbontották), a szocreál és a mediterrán villák stílusát ötvöző ingatlanok ismeretlen okból végül nem az említettek lakásai lettek, hanem a PB-tagok üdülőjének, illetve vendégháznak használták őket. Eredetileg mindegyik villában két apartman került kialakításra, a konyhát a személyzeti he-

A Béla Király úti kormányrezidencia főépülete:
a köztársasági elnök rezidenciája

- A** Főépület, 1990-től a köztársasági elnök rezidenciája
- B** Elnöki rezidencia (magas rangú külföldi vendégek – pl. Margaret Thatcher – is itt laktak)
- C** Eredetileg Rákosi villájának emelt épület, óvóhellyel. A XIII. kongresszuson Kádár pihenővillája. A rendszerváltás után a házelnökök (Gál Zoltán, Áder János) lakhelye
- D** Vendégvilla, eredetileg Gerő Ernő részére
- E** Külső kijárat az óvóhelyről
- F** Kormánysszálló
- G** Készenléti szálló, „KSZ”-épület, a delegációk segédszemélyzetének (24 fő) elszállásolására, energiaközpont, étterem 130 fő részére
- H** Gondnoki épület
- I** Az 1984-ben lebontott Révai-villa helye

lyiségekkel együtt az alagsorban helyezték el.

1985-ben egy négyszintes kormány szállót is építettek a területre – ebben két elnöki lakosztály, négy nagy és négy kis apartman, 28 egyágyas szoba, valamint 8 személyzeti szoba volt. Emellett egy 180 fős étterem, illetve egy konferenciaterem is kialakításra került, nyolc szinkrontolmácsfülkével és belső tévéhálózattal. A Magyarországra látogató állami- és pártvezetőket (pl. Leonyid Brezsnyev szovjet pártfőtítkárt) a kormány szálló elnöki lakosztályában helyezték el, de itt lakott János Károly spanyol király és Margaret Thatcher brit miniszterelnök is. 1985-ben a villákat, 1989-ben a szállót is felújították.

A rendszerváltás után 2003-ig ezekben az épületekben lakott a

mindenkori köztársasági elnök, az Országgyűlés elnöke és a miniszterelnök. A kilencvenes években további átalakításokra került sor – többek között a villák emeleti szintjére is konyhákat építettek, Göncz Árpád villájába (2. számú épület) pedig egy liftet is beépítettek. A berendezést eredetileg egy Apponyi-mintás herendi porcelánkészlet egészítette ki, amit később hollóházzal váltottak fel, a rendszerváltás éveiben pedig olasz csillárokat és bútorokat is vásároltak. A párt szálló szabad kapacitásait 1991-től külső megrendelőknek is értékesítették, még bálákat is tartottak itt, egészen 2005-ig. 2000-ben 3,5 millió forintért a Magyar Fejlesztési Bank vette meg az objektumot, de az üzletet az MSZP–SZDSZ kormány végül visszamondta.

A zugligeti Fácános BM-objektum [I]

29

◆ A Béla király út 59–61. számú telken két ingatlan található: az egyik az egykori Fácánhoz címzett vendégfogadó, amely 1856-ban klasszicista stílusban épült Hild József tervei alapján. Az attól délre épült modernebb villa 1936-tól a kormányzó idősebbik fiának, Horthy

Istvánnak a nyaralója volt. A Fácános vendégfogadó a XIX. században egyike volt Buda legkedveltebb kirándulóhelyeinek. Később szanatóriumot is létesítettek itt.

1950-ben a terület az ÁVH kezelésébe került. Kőfallal vették körül, és a rendszerváltásig kiképzőbázisnak

használták. Pesti legendák szerint Ilich Ramírez Carlost, a hírhedt terroristát is itt szállásolták el – ebből azonban egy szó sem igaz. A rend-

szerváltás után az objektum az államkincstár kezelésébe került. Az épületek ma üresen és elhanyagoltan állnak.

Varázs utca [I]

30

◆ Az elegáns villákkal büszkélkedő kis utca egyik reprezentatív épülete Horthy kormányzó lányához, Horthy Paulette-hez kötődik. Ifj. Károlyi Gyula gróffal kötött házassága után ugyanis itt, a 9. szám alatti telken építették fel Bauhaus villájukat. A háború előtt az utca többi házában is magasabb rangú hivatalnokok és vagyonosabb nagypolgárok laktak.

1945 folyamán az utca valamenyny házából, sőt a Virányos más ut-

cából is kiköltöztették a lakókat (egy részük már korábban elmenekült), és az épületeket a szovjet hadsereg, illetve a titkosszolgálatok képviselői foglalták el. Az 1950-es évekre a házak egy részébe magas rangú magyar BM- és pártvezetők, illetve rokonaik költöztek, többek között Pöcze Tibor belügyminiszter-helyettes és Földesi Jenő állambiztonsági főcsoportfőnök. A Varázs u. 12. szám alatt lakott egy darabig Biszku Béla is. (Érdekesség,

Az utolsó szovjet főrezidens

A szovjet belügyminisztérium altábornagyi rangú főrezidensének magyar államtól bérelt magánlakása még a rendszerváltás időszakában is a Varázs utca 10. számú villa első emeletén volt. Ekkoriban Németh Miklós miniszterelnök állítólag azt a könnyelmű kijelentést tette egy ellenzéki vezetőnek, hogy az országban már nem tartózkodnak szovjet tanácsadók, amire az illető – akinek egy ismerőse a Varázs utcában lakott – azt felelte, hogy a főrezidens változatlanul otthonában lakik. A válasz meglepte a miniszterelnököt, aki intézkedett a főrezidens hazaküldéséről, és mint szolgálati lakást igényelte ki addig, amíg saját tulajdonú villájába nem költözött.

hogy a rendszerváltás után Baja Ferenc szocialista politikus költözött ide.) Rövid ideig Hegedüs András miniszterelnök is az utca lakója volt, mielőtt továbbköltözött volna a II. kerületi Berkenye utcába.

A 13. számú ház a határőrség parancsnokainak lett kiutalva, a 11. számú házat pedig a Központi Bizottság építette a 70-es években. A 4. számú épületben még a hatvanas években is szovjet állampolgárok laktak: a házhoz a 30-as években elég nagy méretű medence is épült, a környékbeli gyerekek ezért nyáron ide jártak strandolni (ma a medence már nincs meg). A 10. és a 16. számú épület mind a mai napig a magyar állam kezelésében van. A környék a Kádár-korszakban is megőrizte jellegét: a Varázs utcával párhuzamos Virányos út 24. szám alatt lakott például Dabronaki Gyula miniszterhelyettes, a

Központi Népi Ellenőrzési Bizottság elnöke, bal oldali szomszédja a 26. számú házban 1985-ig Berecz János volt, jobb oldali szomszédja pedig Huszár István, az Országos Tervhivatal elnöke. Huszár villájával szemközt Bartha Ferenc MNB-elnök otthona állt.

A sors ironiája, hogy a Virányos utat a Varázs utcával összekötő Napos úton lakott a rendszerrel egyáltalán nem konform Galgóczi Erzsébet író, valamint Bacsó Péter, a *Tanú* című film rendezője is – könnyen lehet, hogy filmje néhány szereplőjét épp szomszédjairól mintázta. A Napos utca 8. számú, kastélyszerű ház az ötvenes években leválasztott, ám így is értékes lakásokat rejtett. Az épülettel átellenben, a Varázs utca 1. szám alatti kis családi villában lakott Hidegkuti Nándor, a legendás Aranycsapat csatára.

Káderdűlő

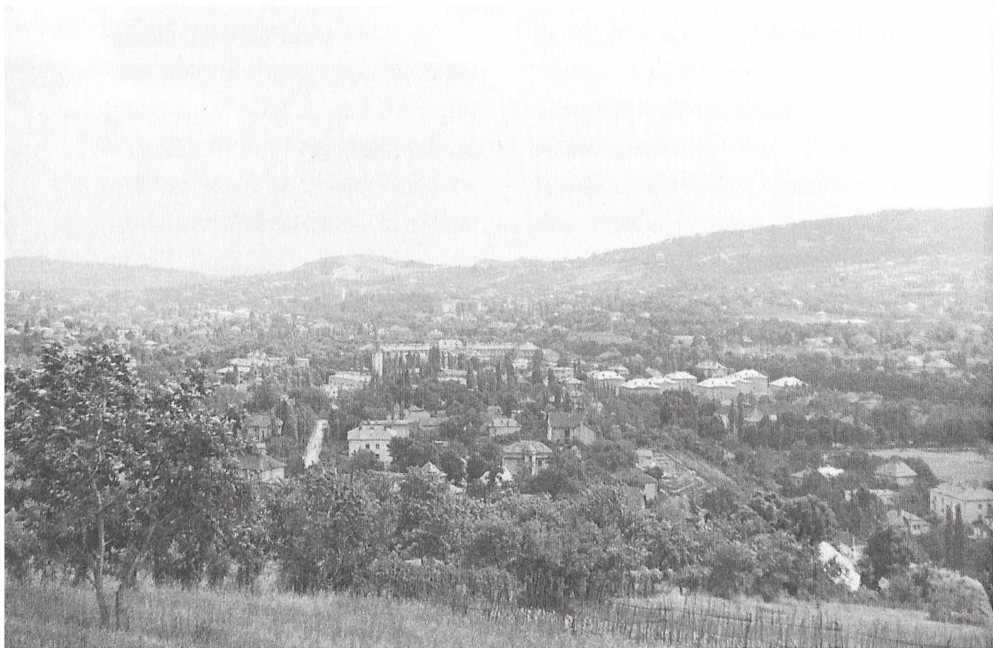
◆ A főváros II. kerületében található Rózsadomb és Pasarét környékét a köznyelv az ötvenes években csak „káderdűlőként” emlegette, itt sorakoztak ugyanis az állami és pártvezetés otthonai, leginkább a nyilvánosság elől elzárt, ősfás tel-

keken. A háborús bűnösként elítéltek és a különböző koncepciók perek áldozatainak ingatlanjait az ÁVH foglalta le, és kezelésükben is meghatározó szerepet játszott. Bútorokról a kommunista irányítás alatt működő Elhagyott Javak

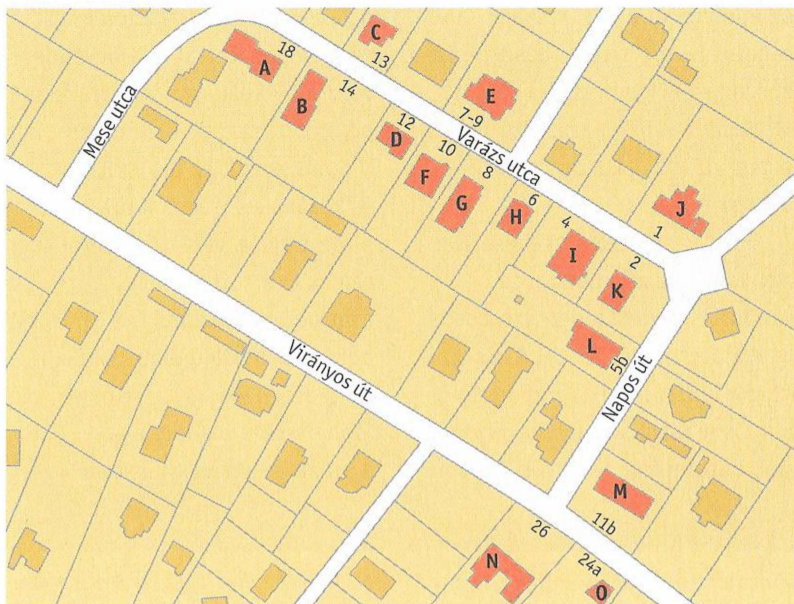
Kormánybiztossága gondoskodott. Az épületeket a párt részben saját céljaira tartotta fenn (lásd a „Titkos lakások” című szócikket a 125. oldalon), részben – a pártszerveken keresztül – az új elit rendelkezésére bocsátotta.

A vasfüggöny leereszkedése után egy ideig az állambiztonság a kivándorlási lehetőségért cserébe is hozzájutott lakásokhoz. A távozni kívánó családoknak a szabadságért nem csupán villájukról, de rendszerint bútoraikról és egyéb vagyon-

tárgyaikról is le kellett mondaniuk. A lakásokat a pártkádereknek ingyen biztosították, és berendezésükről is központi bútorraktárakból gondosodtak. Külön keret állt rendelkezésre az átalakításokhoz, és később a számlákat is a pártközpont állta. A villák őrzéséről szintén az ÁVH kötelékébe tartozó egységek gondoskodtak. A hidegháborús hisztéria idején (az 1949-es Rajk-per után) a vezetőket még jobban elzárták a nyilvánosságtól. A villák az ötvenes években egyér-

Pasarét az 1950-es években a Csátárka felől nézve

Az egyes házak lakói 1950 és 1990 között (ha ismertek),
időrendi sorrendben, legmagasabb rangjukkal:

- A** Lázár György, a minisztertanács elnöke;
Knopp András kulturális miniszter-
helyettes; Katona István és Győri Imre,
a KB agitprop osztályvezető-helyettese
és titkára (nyolcvanas évek elején épült
háromemeletes ikerház)
- B** BM anyagi és technikai csoportfőnökség
kezelésében levő ingatlan;
szovjet tanácsadó beosztottak lakásai
- C** Földesi Jenő államtitkár; Pöcze Tibor
belügyminiszter-helyettes; Ábel József,
a Határőrség parancsnoka
- D** Biszku Béla PB-tag, belügyminiszter
- E** A II. világháború előtt Horthy Paulette
és ifj. gróf Károlyi Gyula villája
- F** Az 1960-as években Görgényi Dániel
vezérőrnagy; 1985–1989 között Nikolaj
Koszov főtanácsadó, ezt követően rövid
ideig Németh Miklós miniszterelnök,
később Baja Ferenc államtitkár
- G** Garamvölgyi Vilmos belügyminiszter-
helyettes
- H** Péteri István, a KNEB elnökhelyettese;
1961-ig Földes László belügyminiszter-
helyettes
- I** Beszcsaszov szovjet főtanácsadó
- J** Szarka Károly külügyminiszter-helyettes
- K** Losonczy Pál, az elnöki tanács elnöke
- L** Két „kakukktójas”, akik a szocialista
nomenklatúrához legfeljebb kritikájukkal
köthetőek: Bacsó Péter filmrendező
és Galgóczi Erzsébet író
- M** Bartha Ferenc, az MNB elnöke
- N** 1985-ig Berecz János
- O** Dabronákai Gyula miniszterhelyettes,
a KNEB elnöke

Miniszterelnöki autó az Orsó utca 43. szám előtt. A képet maga Nagy Imre készítette

telműen pártfunkciókhoz kötődtek, és a pártvezetésből kibukott, a párton belüli tisztogatások áldozatainak és családtagjainak el kellett hagyniuk otthonukat. Így járt pél-

dául Kádár János felesége is Kádár 1951-es letartóztatása után. 1954-ben, férje szabadulását követően aztán visszaköltözhettek korábbi otthonukba.

Nagy Imre-ház

31

◆ A II. kerület Orsó utca 43. szám alatti, Bauhaus stílusú villát dr. Gellért Áron ügyvéd és családja építtette 1932–1933-ban. A zsidó származású családtagok egy része a háború előtt elhagyta Magyarországot, míg a család másik fele Raoul Wal-

lenberggtől kapott hamis papírokkal élte túl az időszakot. Ők 1946-ban vándoroltak ki. Nagy Imre feleségével együtt 1949-ben költözött be a villába. Az épület 1955 után vált jelentőssé, amikor az egykori miniszterelnökhöz járó reformkom-

munista, ellenzéki értelmiségiek találkozóhelye lett. A legjelentősebb összejövetelekre Nagy Imre hatvanadik születésnapján, 1956. június 7-én került sor. Később ezeket az alkalmakat a politikai rendőrség az 1956. októberi forradalom tudatos előkészítéseként próbálta beállítani. Nagy Imre letartóztatása (1956) és kivégzése (1958) után családtagjai már csak egy alkalommal

térhettek vissza a villába. Az épület a Külügyminisztérium kezelésébe került, legutoljára az osztrák katonai attasénak utalták ki. Az egykori tulajdonosok – akik 1990 után csekély mértékű kárpótlást kaptak – csak 1975-ben látogathatták meg újra egykori otthonukat. Az épületben 2002 óta a Nagy Imre-emlékház működik. (www.nagyimre-emlekhaz.hu)

Nébány prominens politikus lakhelye

Péter Gábor, a politikai rendőrség vezetője először a Svábhegyen lakott, majd a II. Gábor Áron utca 36. szám alatti villát szerezte meg. Ennek helyén ma lakópark található, az eredeti épületet elbontották. Vas Zoltán és Kállay Gyula a Pasaréti u. 79. számú házban lakott. Házi Árpád, akinek számos posztja közül az egyik a belügyminiszteri volt 1951–1952 között, a II. Vérhalom tér 7. szám alatti villában lakott (ez jelenleg Göncz Árpád lakhelye), ám mivel ez túl nagynak bizonyult számára, valamivel lejjebb, a Vérhalom utcába költözött. A Vérhalom tér 7. 1956 novemberében jutott fontosabb szerephez: egy hétig ugyanis (amíg a fegyveres ellenállás tartott) Kádár is lakott az épületben. Rajk László 1948-tól letartóztatásáig a Vérhalom utca 27/b alatti villában élt.

Földes László belügyminiszter-helyettes, az 1944-es újpesti kommunista partizántevékenységéről ismert politikus lakásainak sorsa megéri a rövid ismertetést. Földes 1954-ben költözött Budapestre: a Csepeli Vas- és Fémművek párttitkára lett, amihez hatfős családja részére bérlakásként megkapta a XII. Határőr út 53. számú villát. 1956 után a villa pincéjében megtalálta az előző tulajdonos elfalazott értéktárgyait, amelyeket beszolgáltatott az államnak. 1959-ben, immáron belügyminiszter-helyettesként a XII. Varázs utca

6.-ba költözött, de a nagy lakás magas rezsije miatt (!) hamarosan kisebbet választott: 1961-től a II. Apostol utca 8.-ban kapott egy 112 négyzetméteres leválasztott ingatlant, amelyet aztán válása után ugyanabban az épületben egy 82 négyzetméteres leválasztott lakásra cserélt. Mindez csak azért érdekes, mert közben nemcsak az MSZMP KB tagja és országgyűlési képviselő, hanem az Erdészeti Főigazgatóság vezetője, majd mezőgazdasági miniszterhelyettes, 1972-től pedig a Hungexpo vezérigazgatója is volt.

Állami Egyházügyi Hivatal [I]

◆ Más szocialista országokhoz hasonlóan, 1951-ben Magyarországon is létrejött egy olyan szerv, amelynek célja az egyházak felügyelete volt. Az Állami Egyházügyi Hivatal először az 1950-ben letartóztatott Szakasits Árpád (1948–1950 között a magyar köztársaság elnöke, illetve az elnöki tanács elnöke) világiában, a II. Pasaréti út 57–59. szám **32** alatt rendezkedett be. Innen irányították az egyházi intézmények teljes ellenőrzését célzó intézkedéseket. Szemmel tartották az egyházi sajtót, a könyvkiadást éppúgy, mint a nyolc megmaradt egyházi gimnáziumot vagy a négy engedélyezett szerzetesrendet.

A vallási ünnepekről részletes beszámolókat, statisztikákat készítettek a pártközpont számára. A szervezet illetékeseinek jóváha-

gyása nélkülözhetetlen volt minden egyházi kinevezéshez. Az egyházi vezetőkre személy szerint „befolyásolási terveket” készítettek. 1956-ban, a forradalom napjaiban a Központi Szeminárium kispapjai elhatározták, hogy megszerzik a hivatal iratait. Az akció a vidéki fogásából kiszabadult Mindszenty József bíboros támogatását is élvezte. A dokumentumok segítségével betekintheztek az államhatalommal kooperáló egyháziak tevékenységébe, így ezt követően a Vatikán kiközösítette, leváltotta a kommunista hatalom iránt lojális egyházi vezetőket. Az akcióban részt vevők később súlyos ítéleteket kaptak.

A közutálatnak örvendő hivatalt 1956 után beolvasztották a Művelődésügyi Minisztériumba, és munkatársai annak Szalay utcai épületébe

költöztek. 1959-ben újra önállósították, és visszaállították korábbi státuszát és nevét is. 1963-ban az Állami Egyházügyi Hivatal a VI. kerületi Lendvay utca 28. szám **33** alatti palotába költözött, régi helyén bölcsőde nyílt.

Az intézmény a Kádár-korszakban is szorosan együttműködött a titkosszolgálatokkal, és saját maga is államvédelmi funkciót látott el. A magyar hírszerzés „Világosság” fedőnéven hírszerző rezidentúrát működtetett a hivatalban, amelynek legfontosabb feladata a

Vatikán, illetve a nemzetközi protestáns szervezetek utáni kémkedés volt. Ez azt jelentette, hogy az intézmény munkatársai közül többben mindennapi munkájuk elvégzése mellett egyszersmind titkosszolgálati parancsokat is végrehajtottak. Mindez korántsem volt előzmények nélküli: az ÁEH megalkulásának éveiben számos olyan kádert vettek fel, akik az Államvédelmi Hatóságnál (ÁVH) kezdték karrierjüket. A Lendvay utcai épület 1990-től 2004-ig, majd 2011-től ismét a Fidesz székháza lett.

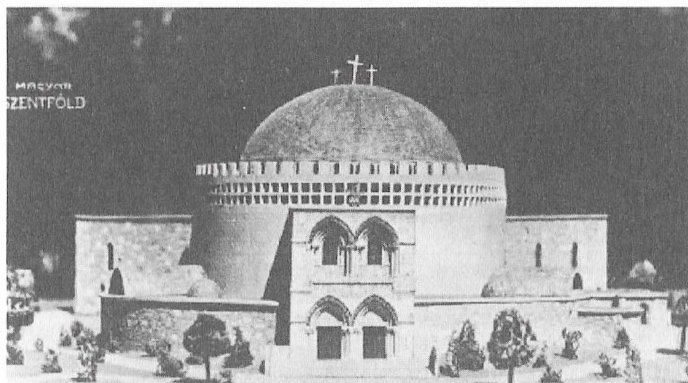
Magyar Szentföld-templom

34

◆ Majsai János Mór ferences atya 1932-ben jeruzsálemi zarándoklata hatására kezdett hozzá egy monumentális templom építésé-

nek megszervezéséhez. Célja az volt, hogy a templom meglátogatásával a szegényebb hívek is átélhessék a zarándokok élményét.

A Magyar Szentföld-templom makettje

A Magyar Szentföld-templom mai állapota

A Magyar Szentföld-templom építése 1940-ben kezdődött a II. kerületi Heinrich István utca 3–5. szám alatti telken. A tervet Molnár Farkas, a Bauhaus magyar mestere készítette. A hatalmas, héjbeton kupola több műszaki újítással készült volna el, 1949-ben azonban a bezsaluzott, bevasalt, öntés előtt levő kupolát erőszakkal lebontatták. 1951 májusában az Államvédelmi Hatóság emberei szállták meg az épü-

letet. Bujkáló bűnösöket kerestek, letartóztatták az atyákat, majd néhány hét múlva kiürítették és bezárták a félkész templomot. Ezt követően működött itt kollégium, használták műteremnek, raktárnak, majd a fővárosi levéltár egyik telephelye lett. Jelenleg – bár műemlék – üresen áll. A torzóként maradt templom egyszerre szimbóluma az 1945 előtti katolikus reneszánsznak és az 1945 utáni egyházüldözésnek.

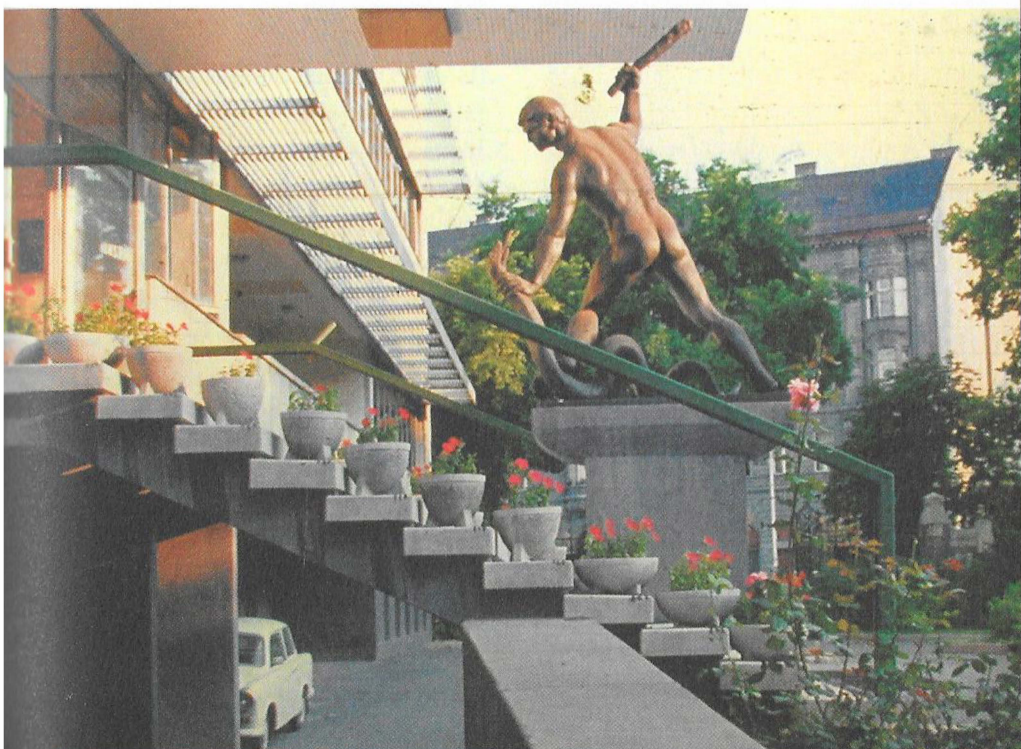
Raoul Wallenberg szobrai

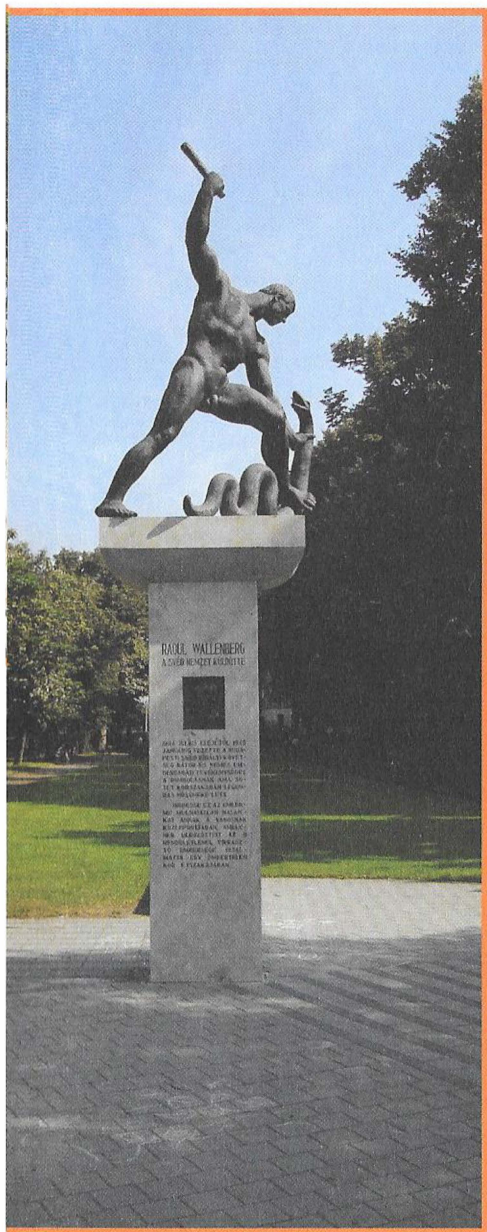
■ Raoul Wallenberg szobrának sorsa jól mutatja a történeti emlékezettel kapcsolatos problémák sokaságát Magyarországon. A budapesti zsidók ezreit megmentő svéd diplomata 1945 januárjában tisztázatlan körülmények között került szovjet fogságba. Bár felbukkanásáról újra és újra szárnyra kaptak hírek, embermentő tevékenységé-

nek megörökítését már közvetlenül a háború utáni években széles körű kezdeményezés támogatta.

Pátzay Pál, a kígyóalakkal küzdő meztelen férfi ismert motívumát felhasználó szobrát, Wallenberg működésének helyén, a Szent István parkban állították fel, de az átadási ünnepség előtt egy nappal lebontották. Nem sokkal később a mű,

Pátzay Pál Wallenberg-szobra az Üllői úti SOTE-Klinika előtt a nyolcvanas években

...illetve a Szent István parkban napjainkban

a „betegségek elleni küzdelmet” szimbolizálendő, a Biogal gyógyszergyár elé került Debrecenben, sőt az alkotás feles másolatát Budapesten az Üllői út 78. szám (Radiológiai Klinika) előtt is felállították **35**, anélkül, hogy a legcsekélyebb utalást is tettek volna Wallenbergre; a szoborállítás funk-

Raoul Wallenberg

(1912–1947?) svéd diplomata.

Embermentő munkájának legfontosabb eredménye újlipótvárosi házak követségi védetség alá helyezése volt az ún. nemzetközi gettóban (lásd a 47. oldalon). Svéd állampolgárságot bizonyító okiratok kiadásával ezek számára adott lehetőséget a túlélésre, ugyanakkor gyalogmenetektől és deportálásra való csoportokból is mentett ki embereket. 1945 januárjában a szovjet hatóságok letartóztatták és elhurcolták. Későbbi sorsával kapcsolatban számtalan legenda keletkezett. A legvalószínűbb, hogy a moszkvai Lubjanka börtönben halt meg.

ciója valójában Pátzay Pál anyagi támogatása volt. 1987-ben a budapesti amerikai nagykövet (Andrew Sarlós) költségén és a Wallenberg-család által adományozott gránit felhasználásával egy új, immár magát Wallenberget ábrázoló szobrot állítottak fel a fővárosban: Varga Imre alkotása a Szilágyi Erzsébet fasorban **36** a heroikus alakkal szemben a „bizonytalan” diplomatát ábrázolja. A kompozíció

részét alkotó megtört márványlap ugyanakkor utal az eredeti szobor sorsára is.

Végül 1999-ben egy újabb öszszefogás eredményeként a kígyóalakkal küzdő szobor másolatát megint felállították a Szent István parkban **37**, kiegészítve Marosits István Wallenberg-domborművel, az Üllői úti és debreceni szobrokra pedig felirat került a svéd diplomata emlékére.

Gulag-emlékmű

38

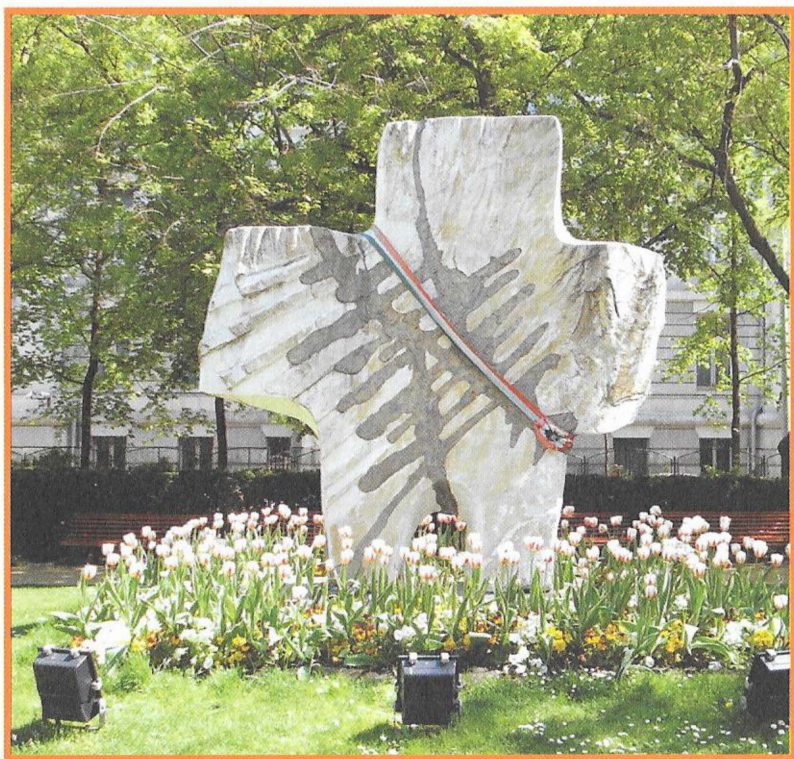
■ A második világháborús harcok és Magyarország megszállása következtében 616 ezer magyar állampolgár került szovjet hadifogoly- és munkatáborokba, és közülük csak mintegy 440 ezren tértek haza. A szovjet hadifogságba esett magyar katonák mellett a polgári lakosság köréből is tömegesen hurcoltak el embereket. Ez részben kárpótlásként, részben a hadi sikerek felnagyítása miatt történt.

Külön kategóriát jelentettek azok, akiket azért vittek el, mert német származásúnak minősültek. Sztálin utasítása értelmében közülük minden 17–45 év közti férfit és 18–30 közti nőt deportálni kellett.

A szovjet hadbíróságok által háborús bűnösneként elítélt magyarok is a Gulag táboraiba kerültek. A többség különböző fogoly- és internálótáborokba kényszerült dolgozni. A Szovjetunió területén a magyar foglyok mintegy 2000 táborban raboskodtak. Az évek múltán épségben hazatérteket a magyar államvédelmi hatóságok megfélemlítették, és hallgatásra kötelezték. Szenvedéseikről a rendszerváltásig nyilvánosan nem eshetett szó. A Veszprémi Imre által tervezett Honvédtéri emlékművet a visszatért bajtársak civil szervezete (A Gulág Áldozatainak Emlékét Megörökítő Alapítvány) állíttatta fel 1993-ban.

Az emlékmű több okból került épp a Honvéd térre – holott sokkal jobb, autentikusabb és vizuálisan is többet mondó helye lett volna egy volt budai kőfejtőben. Szerepet játszott benne, hogy a szovjet munkatáborokat megjárt személyek szervezetének egyik vezetője az ablakából ráláthatott, de legalább ennyire fontos volt, hogy a kiemelkedő közterületet (amelynek

környékén alapvetően a fegyveres testületek tagjai, illetve nyugdíjasai laktak) 1993-ban még gyorsan el lehetett foglalni, mivel itt éppen „üresedés” történt Münnich Ferenc kommunista politikus szobra és a Makrisz Agamemnon-féle Spanyol polgárháborús emlékmű (a köznyelvben „kuglizók”) elbontása után. Az emlékmű pontosan az utóbbi helyén áll.

A Gulag-emlékmű a Honvéd téren

Kovács Béla szobra – a politikailag kieroszakolt emlékmű

39

■ A második világháborút követő választásokon a Kisgazdapárt abszolút többséget szerzett, ám szovjet nyomásra mégis koalíciós kormány alakult a kommunista párt részvételével. A megszálló hatalmak támogatását élvező kommunisták mind több hatalmi pozíciót szereztek meg, politikai ellenfeleiket pedig fokozatosan ellehetetlenítették. Így járt a kormányzó párt főtárháza, illetve frakcióvezetője, Kovács Béla is. A magyar politikai rendőrség (ÁVO) több letartóztatott személytől is igyekezett hamis vallomásokat kicsikarni, hogy a népszerű politikust belekeverhesék egy nagyszabású összeesküvés ügybe. Mindez azonban nem járt eredménnyel: a parlament nem függesztette fel a tekintélyes parasztpolitikus mentelmi jogát.

Kovács Bélát végül 1947. február 25-én a szovjet biztonsági szervek hurcolták el Váci utcai lakásából. Ennek helyét őrzi a Kligl Sándor által készített emléktábla, egész alakos szobra pedig a Kossuth téren áll.

Kovács 1956 tavaszán megtört emberként szabadult a Gulagról, a

forradalom alatt a Nagy Imre-kormány egyik minisztere volt, a felelősségre vonást azonban el tudta kerülni. A pártállami hatalom újjáépítésén és a forradalmi indulatok levezetésén dolgozó Kádár János ugyanis 1956 decemberében, majd 1957 tavaszán is megpróbálta bevonni kormányába. Ennek a kísérletnek az egykori kisgazdák, valamint más „koalíciós” pártvezetők körében nagy tekintélynek örvendő politikus ellenállt, ezzel hozzájárulva a kádárizmus korai „népfrontos” törekvéseinek megghiúsulásához. Ugyanakkor Kovács későbbi nyilatkozatait és szerepvállalását felhasználták a rendszer konszolidációjának megerősítéséhez és az ismét meginduló kollektívizálási folyamat propagandájához. A folyamatos kórházi kezelésre szoruló politikust 1958-ban országgyűlési képviselővé is megválasztották. Betegsége miatt azonban az 1959-ben bekövetkezett haláláig érdemi közéleti tevékenységet már nem fejtett ki.

Szobrának felállítására 2001-ben meghívásos pályázatot írtak ki, de

a Budapest Galéria zsűrije nem talál megfelelő pályaművet, és második forduló javasolt. A kormány ezt figyelmen kívül hagyva megrendelte az alkotást. A művet elhelyezése miatt is számos bírálat érte, ám a művészeti, esztétikai és történeti kritikák ellenére felállításra került.

2000 óta február 25-e a kommunista diktatúrák áldozatainak em-

léknapja Magyarországon. Az emléknep körüli politikai megfontolások szintén komoly vitákat váltottak ki, mivel bevezetését számos jel szerint az is motiválta, hogy a már létező holokauszt áldozatainak emléknepjét ellensúlyozni lehessen. Az a gondolat, hogy a két totális diktatúra áldozatait esetleg együtt is lehetne gyászolni, senki-
ben sem merült fel.

Arthur Koestler szobra

40

■ Arthur Koestler regény- és újságíró polihisztor Budapesten született 1905-ben. Bár magyarul keveset írt, egész életében magyarnak vallotta magát. *Sötétség délben* című regénye 1940-es kiadásakor óriás vihart kavart: a

fiatalkori kommunista énjét megtagadó szerző leleplező művet írt a szovjet koncepciós perek világáról. 2009-ben a VI. kerületi Lövélda téren, gyermekkori lakóhelye közelében állították fel a szobrát, Varga Imre alkotását.

Az 1945–56 között kivégzettek emlékműve

41

■ 1945 és 1956 között politikai okból mintegy 300 személyt végeztek ki. „Memento” címmel 1998-ban közadakozásból állították fel a Petőfi híd budai hídfőjének déli oldalán, a Pázmány Péter sétányon, a Politikai Elítéltek Közössége kezdeményezésére az 1945 és 1956 között kivégzett politikai elítéltek

emlékművét, Péterfy László alkotását. Az elítéltek bevéssett nevei mellett az emlékművet német, angol, francia és spanyol nyelvű feliratos táblák egészítik ki.

Koestler-szobor a Lövölde téren

Kitelepítettek emlékműve

42

■ 1950–1953 között kb. 12 ezer főt telepítettek ki Budapestről, ebből mintegy 7500 embert deportáltak 12 hortobágyi és jászszági táborba. A családosan elhurcolt áldozato-

kat osztályhelyzetük miatt fosztották meg ingatlanjaiktól. A marhavagonokban Magyarország legkietlenebb részére szállított családok minimális felszerelést vihettek csak

magukkal. A lefoglalt ingatlanjait a táborok 1953-as felszámolása után sem kaphatták vissza.

A speciális telepeken (a „magyar Gulagon”) megalázó körülmények között kellett dolgozniuk, és biztosítani a létfenntartásukat. Budapesten a deportálások következtében felszabaduló 5292 lakást pártvezetőknek és „élmunkásoknak” osztották szét. Az I. kerületi Szar-

vas tér zöld területén 2010-ben felavatott üvegbeton alkotás a kényszerlakhelyekre és kényszerszermunka-táborokba elhurcoltaknak állít emléket, és azokat az istállókat jeleníti meg, ahová a deportáltakat a hortobágyi pusztán elszállásolták. Széri-Varga Géza szobrász és Széri-Varga Zoltán építész műve a kitelepítettek civil szervezeteinek kezdeményezésére a főváros költségén épült.

Üldözöttek emlékműve

43

■ Rázsó Edit pécsi gyógyszerész adományából készült Péterfy László szobrász és Makovecz Imre építész közös alkotása, amelyet 1995-ben az I. kerületi Dózsa György tér déli oldalán illegálisan (!) állítottak fel. Felirata („1944–1990 Azok emlékére, akik nem haltak meg, de életüket tönkretették”) arra utal, hogy a pártállami diktatúra számos módon behatolt állampolgárai magánszférájába is, és ezzel felmérhetetlen károkat okozott. Ma sem ismert, hogy a BM saját szerveivel, „hivatalos kapcsolataival”, illetve az MSZMP funkcionáriusain keresztül hány alkalommal élt a „kiszorítás”, a „bomlasztás” és „lejárátás” eszközeivel, és tört derékba emberi életeteket.

Az emlékmű stílusában merőben eltér az állam vagy a pártok által finanszírozott, „hivatalos” társaitól. Szorongatóan személyes jellege miatt kizárólag magánjellegű megemlékezések színhelye. Felállítása egyfajta kulturális happening keretében történt: a kész emlékművet egy emelődaru rakta le arra a pontra, amelyre Makovecz Imre rámutatott.

Makovecz visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a mű azért került erre a helyre, mert szándékosan egy jelentéktelen helyet keresett, „ahol remény lehet rá, hogy a felállítást nem akadályozzák meg”. És azért így, mert úgy érezte, hogy „egy ilyen típusú szobor engedélyezte-

tése Budapesten – az '56-os emlékművek elég tanulsággal szolgáltak erre – reménytelen, mert addig szó-

rakoznak az emberekkel, küldözgetik őket ide meg oda, amíg semmi nem lesz az egészből”.

Apor Vilmos emlékműve

44

■ Apor Vilmos győri püspök 1941-es beiktatásától fogva a korszerű kereszténydemokrata, keresztényszociális mozgalmak támogatója volt. A háború alatt kiállt zsidó és a cigány származásuk miatt üldözöttekért, és számos embernek nyújtott menedéket. Győr elfoglalását követően, 1945. március 30-án egy szovjet katona sebesítette halálra, miután a püspökvárba menekült nők kiadatását megtagadta.

A vértanú püspököt 1997-ben II. János Pál pápa boldoggá avatta.

A püspök nevét viselő XII. kerületi téren álló emlékmű Apor Vilmos hősies cselekedete mellett a Magyarország megszállása során elkövetett kegyetlenkedésekre is emlékeztet. A Vörös Hadsereg tagjai tömegével erőszakolták meg a magyar nőket, és a fosztogatások mellett számtalan rémtettet követtek el. Mindez az elhallgatás ellenére mélyen beleivódott a magyar köztudatba, és évtizedeken át ellentétben állt a hivatalosan hangoztatott „hős felszabadítás” történeteivel.

1956-ban Magyarország a világpolitika középpontjába került. A forradalom, a kommunista diktatúra elleni szabadságharc, majd a szovjet megszállás alapvetően megváltoztatta az országról kialakított képet. Október 23-án az egyetemisták tiltakozásából néhány óra alatt rendszerellenes tömegtüntetés, majd fegyveres felkelés lett. A gazdasági, társadalmi és morális krízisben lévő rendszer pillanatok alatt összeomlott. A tüntetők elleni erőszak csak olaj volt a tűzre. Budapesten megszerveződtek az utcai ellenállás gócai és csoportjai.

A nyugati közvélemény csodálatát kivívó „pesti srácoknak” sikerült az ellenük bevetett szovjet tankok első ostromát megállítani. A reformkommunista miniszterelnök, Nagy Imre döntő lépéseket tett az ország demokratizálása és függetlenségének megteremtése felé. A társadalom önszerveződésének köszönhetően néhány napon belül létrejöttek a helyben elismert emberek által vezetett forradalmi szervek. A nemzetközi körülmények felmérése után a Kremlben az ellenállás vérbe fojtásáról döntöttek. Az 1956. november 4-én meginduló „Forgószél” nevű hadművelet 60 ezer katonája és 2 ezer páncélosa néhány napon belül felrölte az ellenállást.

A forradalmat véres megtorlás követte. 350 főt kivégeztek, 22 ezer embert börtönbüntetésre ítélték, 13 ezer embert pedig jogerős ítélet nélkül internáltak, közülük néhány százat a Szovjetunióba hurcoltak.

Az 1956-os forradalom a nyugati közvélemény előtt szertefoszlatta a kommunizmus humanizálásával kapcsolatos illúziókat, és élesen rávilágított a diktatúra kegyetlenségére. A magyar közvéleményben pedig ek-

kor rögzült, hogy a hidegháborús érdekszférák megváltoztathatatlanok. A nyugati rádióadók buzdítása és sokak reménykedése ellenére érdemi segítségnyújtás nem érkezett. Igaz, az országot elhagyó 200 ezer magyar állampolgárt befogadták, és a világ számos pontján szerveződtek szimpátiatüntetések a magyar ügy mellett. A leverett forradalom után a társadalom fokozatosan elfogadta a berendezkedő Kádár-rendszer nyújtotta kompromisszumokat.

Műszaki Egyetem

1

◆ 1956-ban a szegedi egyetemisták hoztak létre először a pártállami irányítástól független szervezetet. Példájukat a budapesti intézmények hallgatói is követték. A Műszaki Egyetem diákjai október 22-én fogalmazták meg követeléseiket. Pontjaik számos más forradalmi csoport programjára hatással voltak. A szovjet csapatok kivonulása, a többpárti választások, a tervgazdálkodás és a parasztságot sújtó gazdaságpolitika felülvizsgálata mellett a kommunista politikusok felelősségre vonását és új címet is követeltek. Határoz-

tak arról is, hogy követeléseiknek másnap békés felvonulással adnak nyomatékot. Ezzel Budapesten elkezdődtek a forradalom eseményei.

1989. október 23-án itt állították fel az első budapesti köztéri emléktáblát a forradalom tiszteletére: a Budapesti Műszaki Egyetem Budafoki út 4. kapuján Klicsu Lajos alkotását az MDF XI. kerületi szervezete helyezte el. Az egykori hallgatóknak emléket állítva 2006-ban az egyetem mellett Csíkszentmihályi Róbert, Fáskerti István és Schilling Róbert szoborkompozícióját is felavatták.

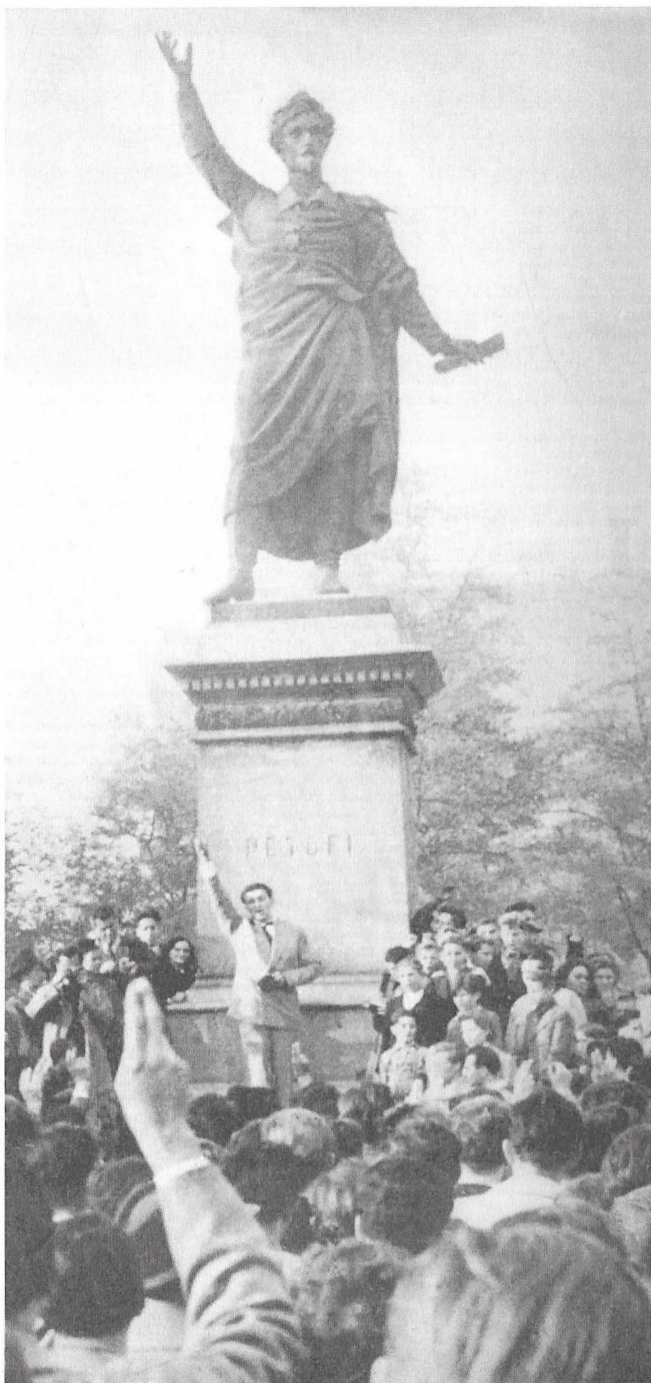
Petőfi-szobor

2

◆ Október 23-án a bizonytalanodó pártvezetés előbb betiltotta a tervezett tüntetést, majd később mégis engedélyezte azt. Dél-

után 3 órakor az ELTE Bölcsészettudományi Kara (ma: Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola) mellett lévő Petőfi-szobornál 10-

Sinkovits Imre
a Nemzeti dalt
szavalja
a Petőfi-szobor előtt
1956. október 23-án
délután

15 ezer fős tömeg gyűlt össze. Az 1848/49-es forradalom költője által írt *Nemzeti dal* meghallgatása után a tömeg Budára indult. Útközben a tüntetők egyre bátrabb rigmusokat

kezdték skandálni. A házakra kitűzött nemzeti zászlókból kivágták a gyűlölt Rákosi-címert, ezzel megszületett a forradalom jelképe: a középen lyukas magyar trikolor.

Kossuth tér

3

◆ 1956. október 23-án este a Parlament előtti téren összegyűlt forradalmi tömeg Nagy Imrét követelte, ám a politikus beszéde többnyire csalódást keltett. A nap eseményei ezt követően máshol folytatódtak (lásd Sztálin-szobor, 18. ol-

dal, Rádió, 164. oldal). A kihirdetett kijárási tilalom lejárta után a Parlamentnél összegyűlt tömegre október 25-én a környező épületek tetejéről sortűz dördült. Feltehetően vidékről felvezényelt ÁVH-s egységek lőttek. A közel száz halá-

Hullákat gyűjtő teherautó a Kossuth téren, a „véres csütörtök” másnapján

los áldozattal és számos sebesült-tel járó provokáció eredményeként a felkelők fellépése is keményebbé vált. A forradalmi utcai harcokban ezt követően került sor lincselésekre (pl. a Köztársaság téren, lásd 167. oldal), amelyet később a kádári propaganda sokszorosan felnagyítva mutatott be.

Belügyminisztérium

4

◆ A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Quittner Zsigmond és Alpár Ignác által tervezett, 1905-ben épült palotáját a bankok államosítása után a Belügyminisztérium szerezte meg. (A fehérterror alatt játszott szerepéről lásd a 33. oldalon.) A reprezentatív épület 1956-ban is a hatalomhoz hű fegyveres erők bázisa volt. A védett körleteket csak október 30-án hagyták el a politikai rendőrség emberei, majd november 4-én visszatérve innen irányították a megtorlás első akcióit. A földszinten lévő, kétszintes egykori trezor állambiztonsági irattárként szolgált, ehhez azonban a rendelkezésre álló idő alatt a felkelők nem voltak képesek hozzáférfni. A forradalom alatt a trezor-kulcsok eltűntek. Annak érdeké-

A fővárosi és vidéki sortűzek fel-lelőseinek megállapítása 1990 után is csak részlegesen sikerült. Call-meyer Ferenc építész ötlete alapján a Kossuth téri vérengzésre (az ún. „véres csütörtökre”) a Földművelés-ügyi Minisztérium homlokzatán el-helyezett vasgolyók emlékeztetnek.

ben, hogy újra hozzá lehessen férni az iratokhoz, állítólag a BM két hí-res, szabadságvesztését töltő be-törőt bízott meg a záruk kinyitása-val, amit az érintettek fél óra alatt el is végeztek, de ragaszkodtak ah-hoz, hogy közben senki se figyel-hesse őket.

Szalay utcai rendőrkapitányság

A Szalay utca 11-13. szám alatti rendőrkapitányságot október 24-én támadták meg a felkelők, hogy fegyvert szerezzenek. Sajnos a harcokról eddig hiteles forrás nem került elő. Maradandó emlékként viszont megmaradtak a portálon a lövésnyomok, amelyek igen heves harcra engednek következtetni.

1956 után is ebből az épületből irányították az ország rendvédelmi szerveit, a belső elhárítással foglalkozó III/III-as csoportfőnökségnek is itt voltak az irodái, sőt 1962-től kezdve a „Fehér Házból” kiköltöző politikai nyomozók is itt rendezkedtek be. A rendvé-

delmi szervek új székházának megépülése után aztán a Belügyminisztérium egyéb (közigazgatási) szervei töltötték meg az épülettömböt. Továbbra is itt tartották azonban az országos eligazításokat a rendőri és állambiztonsági vezetők számára.

Rádió

5

◆ A Bródy Sándor utcai 5–7. szám alatti neoklasszicista stílusú épületet 1928-ban avatták fel. Az egykor mellette álló, ám a világháborús ostrom során romba dőlt Nemzeti Lovarda helyén 1952-ben egy három méter falvastagságú betonkockával bővítették az épületegyüttest. A betonkocka hathetes rohammunkában készült, és célja az volt, hogy az esetleges bombázások esetén innen tudják biztosítani a folyamatos rádióadásokat. (A betonkocka ma szabad szemmel nem látható, mivel 1969-ben körbeépítették a Magyar Rádió Pollack Mihály tér 4–6. szám alatt épült modern irodaházával).

1956. október 23-án a Magyar Rádió épületénél került sor az első komolyabb fegyveres összecsapásra. Az intézmény vezetői

ugyanis megtagadták a tömeg követeléseinek beolvasását, helyett a pártvezetésnek az eseményeket megbélyegző közleményét sugározták. Később a kirendelt őrség, miután más eszközökkel sikertelenül próbálta feloszlatni az egyre türelmetlenebb tömeget, tüzet nyitott a tüntetőkre. Ezzel megkezdődtek a fegyveres harcok Budapesten. Az este 11 órakor kezdődő küzdelem reggelre a felkelők győzelmével végződött. A stúdiókat azonban addigra már lekapcsolták. Az adásokat – egészen 1957 áprilisáig – a Parlamentből közvetítették. A Bródy Sándor utca egyes házain, illetve a Puskin utca–Bródy Sándor utca sarkán még ma is láthatóak azok a golyónyomok, amelyek erre az éjszakára emlékeztetnek.

A Corvin köz a harcok szünetében. Jobb oldalon egy szovjetektől zsákmányolt páncéltörő ágyú, balra egy tábori löveg látható

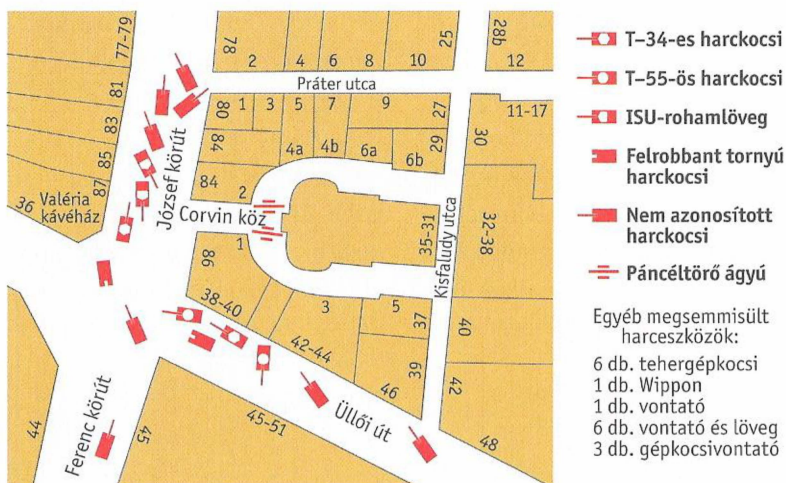
Corvin köz

6

◆ A budapesti fegyveres harcok kezdete után a jól védhető városi területeken csoportok alakultak, amelyek a különböző raktárokból zsákmányolt fegyverekkel utcai gerillaharcot kezdtek a gyalogsági támogatás nélkül érkező szovjet

páncélosok ellen. Az egyik legfontosabb ellenállási góc a VIII. kerületi Corvin közben alakult ki, ahol először néhány tucat, később több száz felkelő számos szovjet támadást visszavert. Október 24-én reggel egy Molotov-koktéllal telibe

*A Corvin közben megsemmisített harckocsik 1956-ban
(A harcok szünetében a roncsokat elvontatták)*

találtak egy páncéltörő ágyút vontató teherautót, és a löveget a mozi elé vontatták. Egy kalauz, szolgálati börtáskáját le sem véve töltötte a löveget, amelyet a mozi pénztárfülkéjéből, zsineggel sütöttek el. Elég volt eltalálni a harckocsi lánc-talpát: a mozgásképtelen járművel a benzines palackok hamar végeztek. A felkelők a mozi épületében és a környező házakban foglalták el lövéseiket, ahonnan ellenőrzés alatt tarthatták a Nagykörút és az Üllői út forgalmát. A benzines palackok használatát egy ügyes trükk

kel is kombinálták: az utca közepére felfordított lábasokat helyeztek, amelyeket a harckocsi közeledésekor zsineggel húzogatni kezdtek. A korlátozott kilátással rendelkező harckocsivezető így azt gondolhatta, hogy aknákat mozgatnak előtte, és ez megállásra kényszerítette. Ekkor kezdtek el repülni a Molotov-koktélok.

A „keményvonalas” kommunista vezetők a kezdeti napokban a terület aláaknázását és felrobbantását tervezgették, ez azonban – többek közt Nagy Imre lépései miatt – meg-

hiúsult. A Corvin köz felkelők összesen mintegy 20-25 harckocsit és rohamlöveget semmisítettek meg – az összes szovjet harcokcsívesztés mintegy fele (!) itt keletkezett. Sokatmondó, hogy a tűzharcok során a Nagykörút házait jóval nagyobb károk érték, mint a második világháború folyamán. Teljesen megsemmisült a Corvin köz és a Nagykörút sarkán álló két ház, valamint velük szemben a

Valéria kávéház épülete, ezeket az 1960-as évek elején újjá kellett építeni. (Több helyen az eredeti állapotot állították helyre, ezért a mai utcaképből az épületkárok nem rekonstruálhatók). Az ellenállás összeomlása után számos corvinistát letartóztattak, és a legsúlyosabb ítéleteket szabták ki rájuk. 1994 óta dombormű emlékeztet az itt küzdők harcára, 1996-ban pedig felavatták a Pesti srácok szobrát.

Köztársaság tér

7

◆ A 26. szám alatti épület 1945 előtt a Volksbund, a Magyarországi Németek Népi Szövetségének székháza volt. Budapest ostroma közben a kommunista párt itt rendezte be első fővárosi központját (lásd a 116. oldalon). Kezdetben itt működött a politikai rendőrség is, később pedig a budapesti pártbizottság székháza lett. Az épület 1956-ban a hatalmuk védelmére berendezkedett kommunisták egyik gyülekezőhelyévé vált. Október 30-án a fegyveres felkelők megostromolták az objektumot. A védők segítségére kirendelt páncélosok tévedésből az épületet kezdték el lőni, ezzel siettetve a bent tartózkodó funkcionáriusok

és karhatalmisták kapitulációját. A feltüzelt tömeg ezt követően több ávósnak vélt védőt meglincsel – az elfogott, illetve felakasztott embereket ábrázoló képek bejárták a világsajtót. Az esetet a kádári propaganda az „ellenforradalom” brutalitásának érzékeltetésére és végső soron a szovjet csapatok behívásának utólagos igazolására használta fel a forradalmat követő évtizedekben. A téren felállították a meggyilkoltak emlékművét is (ezt a rendszerváltáskor eltávolították). Az épületben 1956 után az MSZMP Budapesti Bizottsága tevékenykedett, 1990–2007 között pedig a Magyar Szocialista Párt székháza volt.

Jugoszláv nagykövetség [I]

8

◆ A második szovjet támadást követően, 1956. november 4-én hajnalban Nagy Imre kormányával és közvetlen munkatársaival együtt a jugoszláv nagykövetségen kért menedéket. A családjukkal együtt befogadott politikusok a szabadságharc leverése közben is folytatták

az ülésezést az épületben, ahonnan jól láthatták a Hősök terén át-dübörgő szovjet tankokat. A szovjet hadsereg harckocsijaival Budapestre érkező Kádár János megpróbálta lemondásra bírni Nagy Imrét, ő azonban ezt elhárította. A tárgyalások több szalon folytak, vé-

A Köztársaság téri pártszékház a felkelők ostroma után; háttérben a meggyilkolt karhatalmisták hullái láthatók

gül a követségen lévőknek szabad elvonulást ígértek. Ennek ellenére az épületből buszokra szálló csoportokat a szovjet állambiztonsági erők letartóztatták, és a követségre menekültek nagy részét Romániába deportálták. (Az épület jelenleg Szerbia nagykövetsége.)

Nagy Imre-szobor

9

■ Varga Tamás Vértanúk terén álló szobra az 1956-os forradalom mártír miniszterelnökének állít emléket. Felállítására Nagy Imre születésének 100., illetve a forradalom 40. évfordulóján került sor. Kialakítása miatt az egyik legtöbbet fotózott szobor. A politikus alakjának ab-

rázólása realiztikus (kalap, esernyő, cvikker), az alkotás nehezen értelmezhető tartalma miatt mégis számos kritikát kapott.

A hídon álló alak a Parlamentet nézi, hátat fordítva a szovjet emlékműnek és az amerikai követségnek.

Bibó István szobra

10

■ A Parlament északi oldalán, a felső rakparton álló szobor Magyarország egyik legnagyobb hatású politikai gondolkodójának, 1956 legendás alakjának állít emléket. Bibó István az 1956. november 4-i hajnali szovjet beavatkozás után a Nagy Imre-kormány egyedüli tagjaként maradt a Parlamentben, ahol egy kompromisszumos kibontakozási tervet készített. Ezt több

nagykövetségre is eljuttatták. 1957 májusában Bibót letartóztatták, a halálos ítélettől csak a külföldi közbeavatkozás mentette meg. 1963-as szabadulását követően csak könyvtárosként dolgozhatott. Eszméi, írásai nagy hatással voltak a hetvenes évektől formálódó ellenzéki csoportok gondolkodására. Széri-Varga Géza szobrát 2006-ban állították fel.

Bibó István mellszobra a Duna-parton

A szovjet beavatkozás következtében 1956 novemberében Budapest ismét csatatérre változott. A szovjet hadsereg tankjainak fedezékében berendezkedő Kádár-rezsim a szétlőtt házak gyors renoválásával is feledtetni akarta a forradalmat. A későbbi városfejlesztési koncepciók során pedig fontos szempont volt 1956 szimbolikus tereinek átépítése, eltüntetése. Miközben az újonnan alakult Magyar Szocialista Munkáspártban (MSZMP) gyülekező kommunisták restaurálták a diktatúrát, kegyetlen megtorlás érte mindazokat, akik az októberi forradalom szervezői, résztvevői voltak.

1962 után Kádár János sajátos szocialista modellt valósított meg: a „legvidámabb barakk” jegyében arra törekedett, hogy elkerülje az állampolgárokat feleslegesen ingerlő politikai döntéseket. Ennek megfelelően módosult a rendszer ünnepkultúrája is. A katonai parádék helyét mind inkább az oldottabb hangulatú majálisok vették át, a felszabadulási emlékművek, munkásmozgalmi szobrok által jelölt szimbolikus tereken pedig a korábbinál visszafogottabb ünnepségeket tartottak.

A különböző szervek épületcseréje a hatalmi intézmények elrejtését célozta. Sőt, a titokban folyó építkezéseknek köszönhetően sikerült az erőszakszervezetek objektumait jórészt észrevétlenül, feltűnésmentesen elhelyezni a városban.

A hatvanas évektől a külföldi sajtó is gyakran használta a magyar rendszer leírására a „gulyáskommunizmus” elnevezést (ami eredetileg Hruscsovtól származott): a rendszer elfogadását a normális áruellátás (más szocialista országokhoz képest egyenesen árubőség), az életszín-

vonal fokozatos javulása biztosította. A rendszerkritikusok összejöveleinek, tüntetéseinek helyszínei ugyanakkor éppúgy hozzátartoznak a város történetéhez, mint az ő minden tervükre, illetve a társadalom ellenőrzésére továbbra is éberén figyelő állambiztonság titkos objektumai.

Szovjet főparancsnokság Mátyásföldön

1

◆ Magyarország első repülőtere 1916-ban Mátyásföldön nyílt meg. Ettől nem messze már az I. világháború előtt telkeket parcelláztak, amelyeken jobb módú hivatalnokok elsősorban szecessziós stílusú, építészetileg is értékes villákat építettek. Itt, az Erzsébetligetnek elnevezett villanegyedben épült fel 1953-ban a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola, amelyhez jelentős méretű sportpálya és egy nagyobb park is tartozott. 1956 októberétől 1991-ig az épület a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok (Déli Hadseregcsoport) főparancsnokságaként működött. (Az iskola ekkor a II. kerületbe költözött.)

Feltehetően ezért történt, hogy 1956. november 22-én Nagy Imrét és társait először ide szállították a jugoszláv nagykövetségről, mielőtt másnap továbbindultak volna a romániai Snagovba. A parancsnokság épületét és az azt körül-

„Szovjet” módon átalakított illemhely a mátyásföldi főparancsnokság egyik épületében

vevő mintegy 18 hektárnyi területet fallal vették körül. A volt középiskola épülete mellett a megszállók számos egyéb építményt (tishti étkeзде, lakóházak, mozi stb.) is léte-

A mátyásföldi szovjet főparancsnokság

Bekerített terület volt

Szovjet tiszti lakóházak

A Szovjet iskola	H Szovjet áruház
B Vendégház	I Légvédelmi erők parancsnoksága
C Szovjet óvoda	J Fedot Krivda vezérezerdes villája
D Orvosi rendelő	K Matvej Burlakov vezérezerdes villájának helye
E Szovjet tiszti klub	L Nőtlen tiszti szálló
F A Dél Hadseregcsoporthoz tartozó főparancsnokságának épülete	M Volt főbejárat helye
G Szovjet könyvesbolt és tiszti étkezdé	N Szovjet híradó lakotnya

A szovjet könyvesbolt jellegzetes, kör alaprajzú épülete az egykori mátyásföldi főparancsnokság területén; a homlokzaton ma is jól kivehető a „Knigi” felirat

sítettek, két közeli telken pedig nagyobb híradó-, illetve repülőcsapatoknak való laktanyákat alakítottak ki. A komplexum mögött továbbra is működött egy kisebb repülőtér. Emellett a szovjet főparancsnokság tábornoki rendfokozatú tisztjei számára néhány környékbeli szecessziós villát is lefoglaltak.

Magyarországon is kettős parancsnoki struktúra jött létre: az első számú vezető a Varsói Szerződés Tagállamai Egyesített Fegyveres Erőí Főparancsnokságának magyar-

országi képviselője volt, őt követte a Déli Hadseregcsoporthoz főparancsnoka. Előbbi posztot 1987–1989 között Fedot Krivda töltötte be, aki 1975-től 1979-ig a hadseregcsoporthoz főparancsnok is volt (egykori villája a Hunyadvár utca–Koronafürdő utca sarkán található).

Amikor 1991 nyarán az utolsó szovjet katona is elhagyta Magyarországot, a létesítményt a mátyásföldi önkormányzat, a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Kara, illetve az 1956-os veteránok vették birtokba. A volt szovjet laktanyák épületeiből a legénységi étkezdét és a mozit felújították, a tiszti étkeзде jelenleg is romos állapotban van.

Szovjet laktanyák Budapesten 1956 után

◆ A Vörös Hadsereg főparancsnokság épületegyüttese mellett számos más objektumokat is birtokolt Budapesten.

Ezek közül a csepeli repülőtér és a mellette létesített kaszárnya, a xv. kerületi Őrjárat utca 1. szám alatti szovjet katonai kórház, illetve Óbudán, a Bécsi út 324. szám alatti telken található műszaki laktanya volt a legfontosabb. Utóbbi épüle-

teit, a Bécsi útra néző tiszti szállásokat, valamint a kaszárnyaépületeket 2000 után modernizálták, és jelenleg egyetemi campusként működik: itt található többek között az Edutus Főiskola budapesti központja és a Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézete is.

Viktor Silov, a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok utolsó főparancsnoka a mátyásföldi Rezgőfű utcában, 1991. június 19-én.

Tejút utca 12. szám alatti vezetési pont

2

◆ A fővárosban 1956 után minden kerületben létesült egy úgynevezett „vezetési pont”, amely atomháború esetén menedéket adott volna a helyi párt- és állami vezetésének. A csepeli Tejút utcában 1960-ban létesült ilyen vezetési pont, egyidejűleg a felette épült iskolával. Vasbe-

ton falainak vastagsága mindössze 50 centiméter, mivel nem közvetlen bombatámadás ellen, hanem radioaktív sugárzás kivédésére tervezték. Hasznos alapterülete 350 négyzetméter, és tökéletesen, légmentesen elzárható a külvilágtól. Az objektumba zsilipen át lehet bejutni, és

odabenn túlnyomást lehetett létrehozni annak érdekében, hogy az esetleges mérgesgáz-támadás akkor se okozzon gondot, ha robbanás miatt kisebb repedések keletkeznének a falain. A dízelaggregátorokhoz szükséges üzemanyagnak külön csőrendszert építettek, a gépteremben pedig egy dunai hajókban használatos motor talál-

ható, amely ma is működik. A létesítmény 1970-ben átfogó korszerűsítésen esett át, de berendezése ma is teljesen eredeti formájában látható. 1989-ig az objektumban rendszeres gyakorlatokat is tartottak. 2011 óta a nagyközönség is látogathatja. Elérhetőség és előzetes bejelentkezés: bp21ker.pv@katved.gov.hu.

Budapesti légvédelmi gyűrű

◆ Budapest légvédelmére már 1959-től szerveződtek rakétás alakulatok, de csak 1977-ben szervezték meg a 11. „Duna” légvédelmi rakétadandárt. Jelenleg a légvédelmi bázisok majdnem kivétel nélkül megszűntek és/vagy elhagyottak. Az etyeki bázis építkezés miatt teljes egészében eltűnt, de a többi bázisból is csak néhány őrtorony, illetve a vasbeton fedezékek maradtak fenn. Lé-

gzetelállítóan szép pilisi kirándulások helyszíne lehet a Pilis-tetőn található „Sétány” fedőnevű objektum, vagy az Urak Asztala melletti „Cenzor” fedőnevű bázis. Egyetlenként a zsámbéki légvédelmi osztály körlete maradt meg sértetlen állapotban: az objektumot bemutató múzeum április elején nyit és szeptember végéig tart nyitva (www.lgvedelmimuzeum.hu).

Légvédelmi megfigyelőpont a Dob utca–Károly körút sarkán

Városi legendák szerint az egykori Filmmúzeummal (ma: Belvárosi Színház) szemben álló épület tetejének sarkán álló tornyot géppuskafészekként és megfigyelőpontként építették a németek a gettó ellenőrzésére. A valóságban azonban az építmény légvédelmi megfigyelőállásként minden bizonnyal a harmincas években töltődött hozzá a házhoz. Különlegessége, hogy hosszú éveken keresztül Szirtes János avantgárd képzőművész lakott benne.

Munkásmozgalmi panteon a Kerepesi temetőben

3

◆ A kommunista hősök számára kialakított temetőhely felépítését már Rákosi Mátyás is tervbe vette, ám a munkásmozgalmi panteon felépítéséről végül csak 1957-ben született döntés. Mindez természetesen összefüggött az 1956-ban a hatalom védelmében elesett, meg-

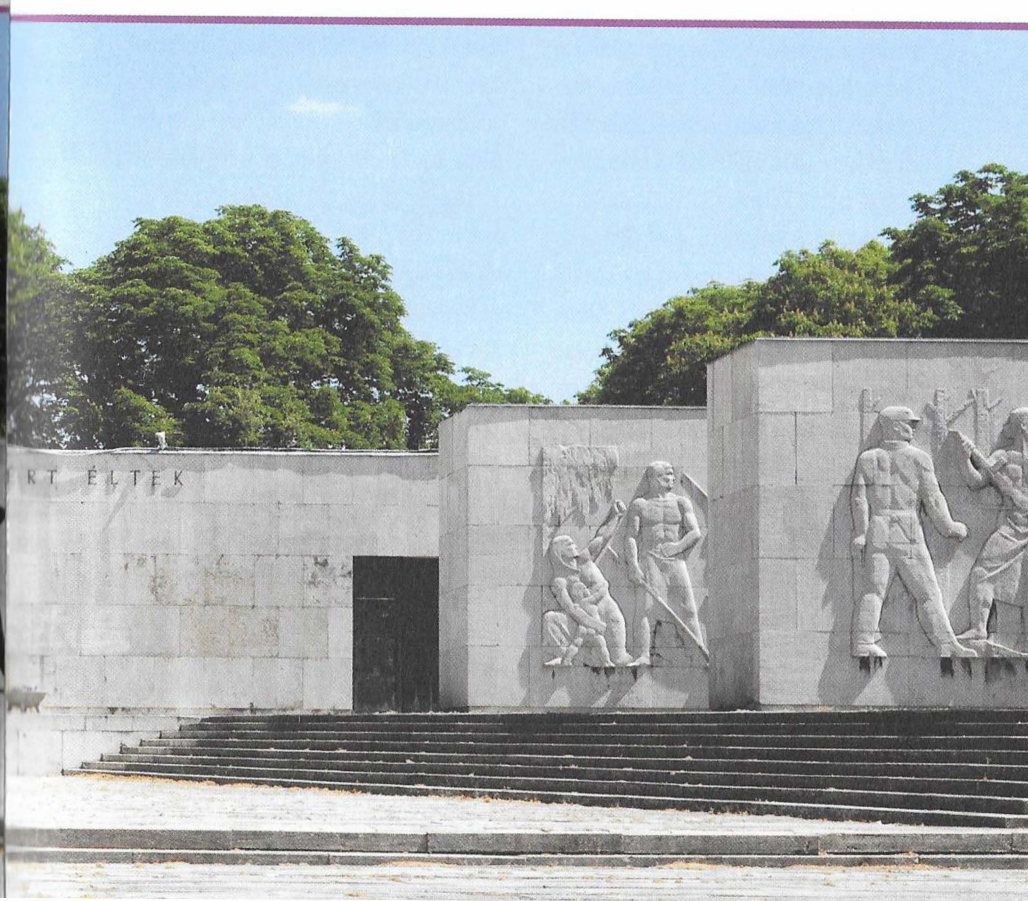
gyilkolt kommunisták sorsának és az „ellenforradalom” brutalitásának propagandisztikus célú bemutatásával.

A Körner József tervezte központi mauzóleum, a pilonok, a díszsorok, valamint a parcellák rendezése végül 1959-re készült el. A sír-

kertnek ebbe a részébe temették az 1945 előtti, illegális korszak hőseit és a második világháborús ellenállás mártírjait is. A panteonba kerülő személyekről a legfelső szinten, a pártközpontban döntöttek, és a temetőhelyen szigorú ideológiai hierarchia uralkodott. A mauzó-

leum 365 urnahelyéből a rendszer fennállása alatt csak 75-öt használtak fel. 1989-ben viszont itt, a 12. számú oldalparcellába temették el Kádár Jánost is, akinek sírját 2007-ben ismeretlen tettesek feldúlták.

A munkásmozgalmi panteon díszhomlokzata a Kerepesi temetőben

◆ A rákoskeresztúri Új köztemető 301-es parcellája az 1956-os forradalom áldozatainak végső nyughelye lett. A megtorlás idején jeltelen sírokban itt hantolták el álneveken vagy névtelenül a kivégzetteket. A forradalom mártír miniszterelnökének, Nagy Imrének a földi maradványait 1961-ben helyezték el itt arccal lefelé. A kivégzettek hozzátartozói semmiféle értesítést nem kaptak arról, hová temették el szeretteiket.

A rendszerváltás közeledtével a magyar állambiztonság titokban elrendelte az exhumálásokat, és megkezdte az elföldelt személyek azonosítását. Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy 1988-ban a párizsi Père-Lachaise temetőben felavatták Nagy Imre és az 1956-os mártírok szimbolikus síremlékét. Az egyes sírok felkutatása nagy nehézségekbe ütközött. 1989 márciusában a közeli hozzátartozók is részt vehettek a kihantoláson. Nagy Imre és társai újratemetése, illetve a Hősök terén zajló ravatalozás a magyar rendszerváltás szimbolikus, meghatározó eseménye lett.

A 301-es parcella és környéke a rendszerváltás alatt és után megle-

hetősen áldatlan emlékmű-csatározások színhelyévé vált. A 298-as parcellában – ahol az 1945 és 1956 között kivégzettek nyugszanak – az Inconnu Csoport 1989-ben engedély nélkül kopjafákat állított fel. Jovánovics György alkotása, „Az 1956-os forradalom mártírjainak emlékműve” a 301-es parcellában 1992-ben került felállításra. Bár az emlékmű a szakmai kritika részéről messzeменő elismerést kapott, bizonyos jobboldali szervezetek ezt nem érezték magukénak, részben azért, mert nem kívántak vállalni semmilyen közösséget Nagy Imrével és mártírtársaival. Ezért néhány héttel Jovánovics emlékművének felállítása előtt a 298-as és 301-es parcella határán egy székelykaput állítottak fel a következő felirattal: „Vándor, ki erre jársz, csak magyar lélekkel léphetsz át e kapun”. A kapu mögött pedig nagy márvány emléktáblát állítottak: „A hazáért haltak vértanúhalált” felirattal, amelyre a parcella összes áldozatának nevét felvésték.

Az alkotók pontosan tisztában voltak azzal, hogy a 298-as parcellában nem csak ártatlanok nyugszanak. Ide temették a tömeggyil-

kosságokért elítélt keretlegényeket, és más háborús bűnösöket is; az itt nyugvó személyek mintegy 40%-a köztörvényes bűnözőnek vagy tömeggyilkosnak tekinthető. Ennek ellenére ez a parcella is a nemzeti

panteon része. Bár a székelykapu áthelyezése azóta megtörtént, és az emléktáblákról mintegy ötven nevet levettek, a 298-as parcella ma is az antikommunizmus reflektálatlan emlékhelye.

A „Fehér Ház” 1956 után [I]

5

◆ A Duna-parti irodaház 1956 után is a Belügyminisztérium szerveinek székházaként szolgált. (A Rákosi-korszakban játszott szerepét lásd a 111. oldalon). 1961 decemberében – különböző épületcseréket követően – aztán az MSZMP Központi Bizottságának apparátusa költözött be az épületbe; a KB osztályait lásd a következő oldalon. (Az MSZMP vezetése kezdetben egy új pártszékház felépítését tervezte, ezt azonban a gazdasági nehézségek miatt elvetették.) Az irodaházat a hatvanas években többször felújították, napellenzőkkel és légkondicionálóval is felszerelték. 1976-tól (az or-

szágban egyedülállóan) már számítógépes nyilvántartás is működött az épületben. A pártállam kettős struktúrája szerint minden állami szervezetet, minisztériumot az MSZMP KB egy-egy osztálya felügyelt. Az emeleteken elhelyezett részlegekhez évente több mint 200 ezer irat érkezett be. Az épület központi auláját a mai napig Bernáth Aurél *Munkásállam* című hatalmas freskója díszíti, amely a Kádár-korszak sajátos önreprezentációja. Az alkotáson a sakkozó pártfőtítkár és más funkcionáriusok is megtalálhatóak. A rendszerváltás óta az épület az Országgyűlés irodaházaként működik.

A hírszerzés, a kémelhárítás és a belső elhárítás székhelyei

◆ Az állambiztonsági szervek az Andrássy út 60. szám alól való kiköltözésük után először a „Fehér Házat” (lásd a 111. oldalon), majd

1953-ban a BM Roosevelt téri tömbjének (lásd a 33. és a 163. oldalon) Nádor utca–Mérleg utca sarkán álló épületét kapták meg. 1956 novem-

		szobaszám	munkatárs	társ mts.
<i>I</i>	KB-titkárságok (dunai oldal)	nincs adat		
<i>II</i>	KB-iroda	33	26	24
<i>III</i>	Központi Ellenőrző Bizottság	18	13	16
	Párt és Tömegszervezeti Osztály	48	54	5
	Pártélet	7		6
<i>IV</i>	Külügyi Osztály	36	37	4
	Közigazgatási és Adminisztratív Osztály	22	23	2
	Társadalmi Szemle	15	12	8
<i>V</i>	Agitációs és Propaganda Osztály	56	68	–
	Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály	26	29	–
<i>VI</i>	Gazdaságpolitikai Osztály	46	53	–
	Pártgazdasági és Ügykezelési Osztály	61	81	7

bere után a hírszerzés innen a Központi Bizottság Árpád (ma: Steindl Imre) utca 8. szám 6 alatti épületébe költözött.

Mivel ez utóbbi nem bizonyult megfelelőnek, a szervezet ideiglenesen az Akadémia utca 17. szám alá, a volt MDP-székházba tette át a központját (lásd a 114. oldalon). Innen végül csak az 1980-as évek elején költöztek jelenlegi székhelyükre, a Budakeszi út 85–87. szám alá. 7

1949-ben rövid ideig a II. Bimbó utca 65. és 67. számú ingatlanok is a hírszerzés telephelyei voltak, ezt követően azonban a két villaépület lakásait a hírszerzés vezetői magánlakásnak kapták meg.

A katonai elhárítás először az Izabella utca 62–64.-ben 8, majd 1961-től az V. kerületi Néphadsereg

(ma: Falk Miksa) utca 9–11. szám alatt 9, a Honvédelmi Minisztérium mellett épült modern irodaházban kapott helyet. Az 1949-ben épült irodaházat Szendrői Jenő és Hegedüs Béla tervezte. 1977 nyarán a belsőreakció-elhárítás (BM III/III), illetve a kémelhárítás (BM III/II) csoportfőnökségének központjai költöztek az ingatlanba – a korábbi szűkös elhelyezési körletek elhagyását a Mogyoródi úton felépült új rendőrségi irodaház átadása tette lehetővé. Az épületben jelenleg a részben utódszervként működő Alkotmányvédelmi Hivatal (1990-től 2010-ig: Nemzetbiztonsági Hivatal) működik. Az állambiztonsági nyilvántartás és irattár mindvégig a BM Roosevelti (ma: Széchenyi) téri tömbjében maradt.

Dollárboltok

◆ 1965-ben Hardi Róbert belkereskedelmi miniszterhelyettes javaslatára hozták létre az úgynevezett dollárboltok vagy diplomataboltok rendszerét, elsősorban azért, hogy magyarországi diplomaták ne külföldön költsék el a valutájukat. 1956 előtt az állampolgárok nem rendelkezettek külföldi fizetőeszközzel, és a diplomaták sem

vásárolhattak nyugati valutáért árucikkeket. A Nyugaton beszerezhető árukhoz ezért csak úgy lehetett hozzájutni, ha az érintett nyugati rokona vagy ismerőse devizát fizetett be az IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció (IKKA) számlájára, majd kiválasztotta az IKKA katalógusaiban szereplő egységcsomagokat, amelyeket a megajándékozott-

A „Konsumex” dollárboltlánc logója

nak vagy kipostáztak, vagy az érintett személyesen vehette át az IKKA Tüköry utcai üzlethelyiségében.

Magyarországon a Konsumex (majd később az Intertourist) vállalat több mint 350 dollárboltot üzemeltetett. Budapesten a Kígyó utca 2. és az Arany János utca 32. szám alatti üzlet volt a legismertebb, a boltok jelentős része azonban elsősorban a nyugati vendégkörrel is rendelkező szállodákban működött. Bizonyos árucikkekhez (jó minő-

ségű magnókazetta, Tic-Tac, Milka csokoládé, Marlboro cigaretta stb.) csak a dollárboltokban lehetett hozzájutni. Az 1960-as években a dollárboltokban még olyan „luxuscikkeket” is lehetett kapni, mint például a mosógép. A kor viszonyait érzékelteti, hogy Fekete János, az MNB elnöke személyesen utalta ki egy rendőrezredesnek az ehhez szükséges 200 dollárt.

Az 1970-es évektől a magyar állampolgárok egyre gyakrabban vállalhattak nyugat-európai vendégmunkát, igaz, ezt csak szervezett keretekben, magyar cégek kiejánlása alapján tehették. Jelentős volt a „baráti” afrikai országokban (Líbia, Mozambik, Jemen stb.) dolgozó magyarok száma is, akik szintén valutában kapták a fizetésüket. Az itt keresett pénz 40%-át befizethették egy magyar számlára, és ebből a magyarországi boltokban vásárolhattak. A dollárboltok rendszerét 1989 után megszüntették.

A Hazafias Népfront székháza

10

◆ A kommunista diktatúra kiépítése során 1949-re likvidálták az ellenzéki pártokat és szervezete-

ket. Ezek képviselői 1956-ban újra szervezkedni kezdtek, ám a néhány napnyi szabadság után ismét vissza

kellett vonulniuk a közéletből. Magyarországon 1989-ig egypártrendszer létezett, 1956 után azonban a nem kommunista állampolgárokat az 1954-ben alakult Hazafias Népfront keretében megpróbálták integrálni a rendszerbe. A párt irányítása alatt álló sajátos mozgalom vezetésébe ezért reprezentatív céllal „társutas” feladatokat elvállaló papokat, tudósokat, írókat, közkedvelt színészeket, sportolókat választottak. A népköztársasági választásokon valamennyi jelölt – függetlenül attól, párttag volt-e vagy sem – a Hazafias Népfront jelöltjeként indult, és kötelek volt annak programját elfogadni.

A mozgalom székháza a Belgrád rakpart 24. szám alatt állt. Innen

szervezték azokat az eseményeket és ünnepeket is, amelyekre nem a sokak által elutasított állampárt, hanem a „szocialista nemzeti egység” jegyében a népfront hívta meg a különböző társadalmi csoportokat. A hatalom e mozgalom segítségével próbálta meg keretek közé szorítani a nyolcvanas évek végén egyre erőteljesebbé váló társadalmi önszerveződést is.

A Hazafias Népfront funkcionáriusai így több későbbi szervezet, egyesület és párt létrejötténél jelen voltak. A Duna-parti ingatlan a rendszerváltás után a Független Kisgazdapárt birtokába került. A pártot felemészítő belviszályoknak később szimbolikus eseményei voltak a székházért folytatott csatározások.

MSZMP Politikai Főiskola

11

◆ A Politikai Főiskola a pártvezetés 1968-as határozata szerint az MSZMP komplex, egyetemi szintű elméleti-politikai képző- és továbbképző helye volt. A XIV. kerületi Ajtósi Dürer sor 19–21. szám alatti főiskola – amelyet a párt és az államvezetés káderei számára létesítettek – a magyarországi pártoktatás és vezetőképzés legmagasabb

szintű fóruma volt. Hallgatóinak jelentős részét a fegyveres testületek tagjai adták. A káderek tervszerű beiskolázás alapján kerültek az intézménybe. A hetvenes évek végén évente 100–120 fő végzett nappali, 120–150 fő levelező tagozaton. Az intézményben emellett továbbképzéseket, doktori képzéseket is tartottak. A végzett hallgatók elhelye-

zése káderfejlesztési tervek alapján történt: 40 százalékuk a pártapparátusba került, 16-18 százalékuk lett gazdasági vezető, és mindössze 1-2 százalékuk került oktatási, kulturális munkakörbe vagy a tömegkommunikáció területére. Az intézménynek fontos szerepe volt

a pártelit szocializációjában, a kapcsolati hálók kialakításában. A zártan működő intézményhez menza és uszoda is tartozott – utóbbit Kádár János is rendszeresen felkereste. Az ingatlan 1990 után az ELTE BTK egyik egyetemi campusaként működött.

KISZ-székház

12

◆ A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) 1957-ben jött létre. A szervezet kezdetben a Kádár-rezsim mellett szilárdan elkötelezett fiatalok gyűjtőhelye volt. Később a mozgalom felhígult: a középiskolások többsége belépett a szervezetbe, ez ugyanis szinte nélkülözhetetlennek számított a továbbtanuláshoz. 1969-re a hivatalosan 26 ezer alapszervezetnek közel 800 ezer tagja volt. A KISZ az ifjúsági élet minden területét monopolizálta, az építőtáboroktól kezdve a szórakoztatásig, a szervezet felügyelte az általános iskolások úttörőmozgalmát, valamint a párt utánpótlásában, az új MSZMP-ta-

gok rekrutálásában is szinte kizárólagos szerepet játszott. A párthoz hasonlóan az ifjúsági szervezet is saját vagyonnal (lapokkal, vállalatokkal) rendelkezett. A XIII. kerületi Pozsonyi út legvégén álló, saját székházába (Pozsonyi út 77-79). 1980-ban költözött be az apparátus, amely az MSZMP-hez hasonló szervezettel, tehát Központi Bizottsággal és különféle osztályokkal is rendelkezett. A KISZ vagyona a „spontán privatizáció” során magánkezekbe került. A szervezet 1989-ben feloszlatta önmagát, a székházat az ifjúsági szervezet jogutódja a Magyar Hitelbank Rt.-nek adta el. Ma egy kereskedelmi bank irodaháza.

Alternatív helyek Kádár Budapestjén

◆ A Kádár-kor alternatív fiatal értelmisége a korábban említett

FMK mellett 13 (lásd a 107. oldalon) még két szimbolikus helyszín-

hez köthető. Ezek egyike a Halász Péter-féle lakásszínház volt, amely a VII. Dohány utca 20. szám 14 alatt működött. A másik a Ganz-MÁVAG Művelődési Ház a VIII. kerületi Golgota utcában, amely 1977-től Szentjóby Tamás happening-jeinek, Erdély Miklós előadásai-

nak és Molnár Gergely felvilágosító filmklubjainak helyszíne volt. A később Vörösmarty Művelődési Házra keresztelt intézmény pincehelyiségében működött a rendszerváltást követő évek egyik meghatározó underground klubja, a Fekete Lyuk is.

„Hétfői szabadegyetem”

◆ A Kádár-rendszer „demokratikus ellenzéke” a hetvenes évek második felében kezdte megszer-

vezni magát. Ebben fontos min-
tát jelentettek a csehszlovákiai
ellenzék tiltakozásai (Charta '77),

Rendszerellenes tüntetések

A március 15-i nemzeti ünnepek mindvégig kritikus pontot jelentettek a Kádár-rendszer életében. Mivel az 1956-os forradalom maga is 1848-as jelszavakkal indult, 1957 első hónapjaiban tömegesen és spontán terjesztett „Márciusban Újra Kezdjük” vagy „MŰK” felíratú röpcédulák adtak munkát a rendőrségnek. 1957-től az ünnepet megelőző napokban számos preventív őrizetbe vételre is sor került. Később, 1970 és 1973 között Budapesten többbe-
zres, spontán tüntetésekre került sor március 15-én, elsősorban a Petőfi-szobor előtt és a Belvárosban. Ezekre mindannyiszor brutális rendőrterror volt a válasz, és a hatalom egyre nagyobb erőket vetett be a felvonulók fizikai megfélemlítésére. A KISZ a megmozdulásokra egy iskolások számára kötelező ünnepsorozattal válaszolt, amely „Forradalmi Ifjúsági Napok” néven egybemosta a március 15-i ünnepet a Tanácsköztársaság március 21-i és a „felszabadulás” április 4-i emléknapjával. A március 15-i tüntetések 1983 után éledtek fel újra, és ezek kapcsán többször erőszakos cselekményekre is sor került. 1987-ben például a Lánchídra szorítottak be több száz fiatalt. A tanulók személyi igazolványát elvették, és értesítették iskolájukat.

valamint a lengyel Szolidaritás megmozdulásai is. A nyilvánosság erőteljes pártállami kontrollja miatt a másként gondolkodók először magánlakásokon jöttek össze. Ezeken a helyszíneken került sor az első 1956-os megemlékezésekre és a „szabadegyetemi” előadásokra, ahol a hivatalosan nem tárgyalható témák (a szabadságjogok sérülése, a magyarországi szegénység, a Szovjetunió története, a határon túli magyarok, az egyházak helyzete stb.) kerültek

napirendre. A leghíresebb ilyen előadás-sorozat az 1978 őszén induló, úgynevezett „Hétfői Szabadegyetem” volt, amely az évek során különböző helyszíneken, zömében az akár százfős hallgatóság befogadására is alkalmas, egykori polgári lakásokban zajlott. Bár az állambiztonság az ügynökök és a lehallgatóberendezések révén részletesen ismerte ezeket az eseményeket, nyílt rendőri beavatkozásra a kedvezőtlen nyugati visszhangok elkerülése érdekében csak ritkán került sor.

A „Rajk-butik”

15

◆ A demokratikus ellenzék tagjai az országba becsempészett vagy titokban készített szamizdat lapokat és irodalmat is különböző magánlakásokon terjesztették. A leghíresebb elosztóhely Rajk László laká-

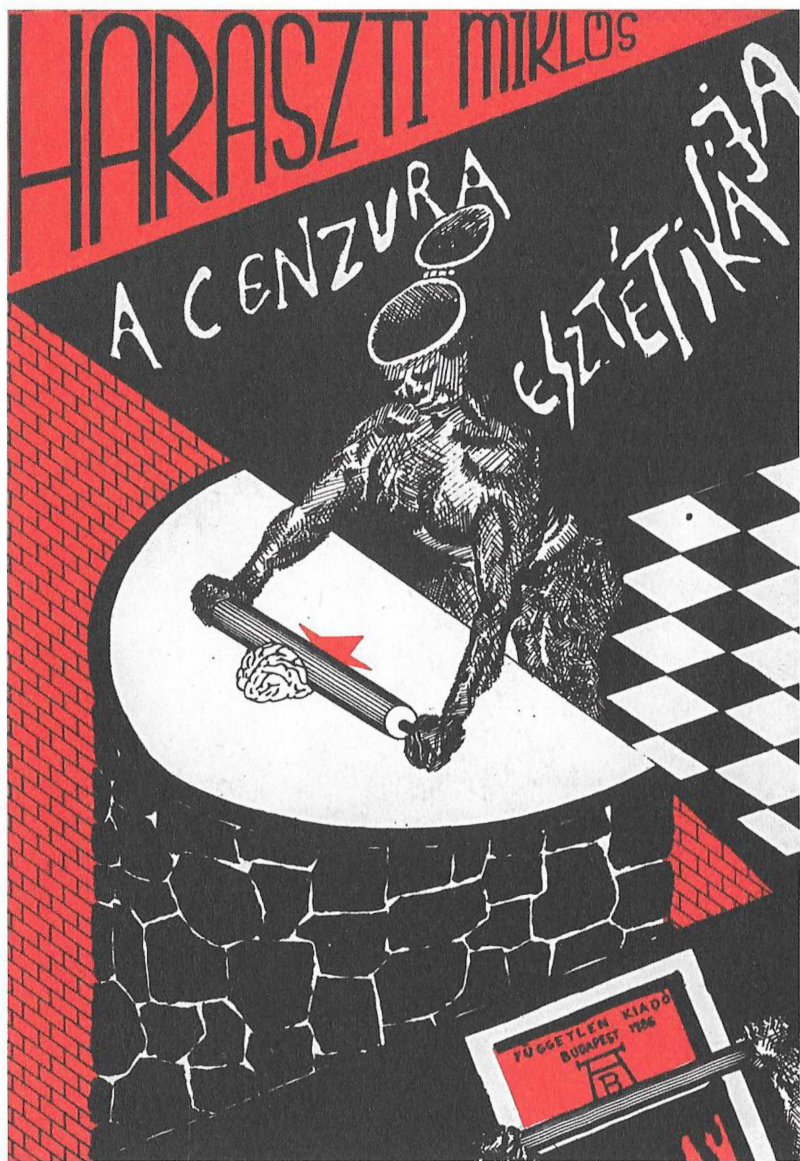
sán, az V. Galamb utca 3. szám alatt működött: ez volt az úgynevezett „Rajk-butik”. Számos házkutatást követően Rajkot végül 1983-ban kilakoltatták, lakását elkobozták, és ezzel a „Rajk-butik” megszűnt.

Munkásőrség

16

◆ Az MSZMP vezetésének közvetlenül alárendelt védelmi erőt csehszlovák mintára 1957 februárjában kezdték megszervezni. Az alapvető cél a „munkáshatalom fegyveres védelme” volt, vagyis hogy elkerüljenek egy ’56-hoz hasonló hirtelen

összeomlást. A testület kezdetben 20 ezer, később 60 ezer főt számlált. A Munkásőrség Országos Parancsnoksága az Arany János utca 25. szám alatt volt, a testület modern székházát a Gellért-hegy oldalában (XI. kerület, Somlói út 51.) 1985-ben

Rajk László által tervezett szamizdat kiadvány.
A Haraszti-mű a Rajk-butik egyik legnépszerűbb „áruja” volt

adták át. A gyors mozgósíthatóság érdekében a munkásőrök egészen az 1970-es évekig otthon tarhtatták a fegyvereiket, ezek visszavonását csak rendőrségi nyomásra, az elszaporodott bűncselekmények miatt rendelték el. A pártkáderek és a pártbiztonsági bizottságok bevetésére mindazonáltal sohasem került sor: a folyamatosan megtartott kiképzések mellett főként járőröző, épületőröző, rendezvénybiztosító és más társadalmi feladatokat (pl. árvízi védekezés) láttak el. Noha a tagságon belül a párttagok száma folyamatosan csökkent, maga a vezetés a „keményvonalas”

kommunisták gyülekezőhelye volt. Parancsnokaik az utolsó pillanatig aktív politikai szerepet kívántak játszani. Még 1989-ben is tervezték dolgoztak ki gyorsan bevethető egységek megszervezésére, az ellenzékkel szembeni erődemonstrációra. A testület lefegyverzésére végül az 1989 novemberében tartott, úgynevezett „négyigenes” népszavazást követően került sor. A MOP székházába a rendszerváltás után rövid ideig az ORFK költözött, az épületben jelenleg a Mathias Corvinus Collegium és a Balassi Intézet található.

„Ámor Háza”

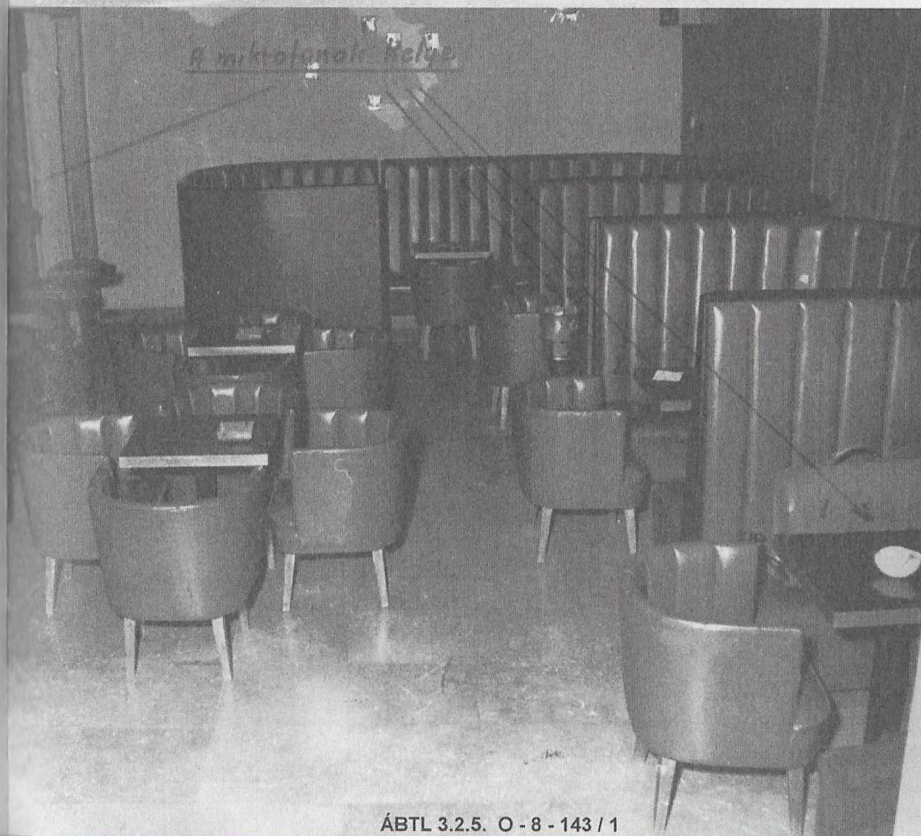
17

◆ Az ország határainak fokozatos megnyílása után a magyar állambiztonsági szervek több budapesti hotelben is üzemeltettek lehallgatókészülékeket a Magyarországra érkező turisták, diplomaták megfigyelésére. A szobák ellenőrzésére azonban a célszemélyek többsége maga is számított. Ezért 1968-ban egy olyan „betechnikázott” vendéglátóhely építését vették tervbe, amely kevésbé gyanús az ideérkezők számára. A Gellért-hegy oldalában (a Hegyalja út és a Sánc utca sarkán), rend-

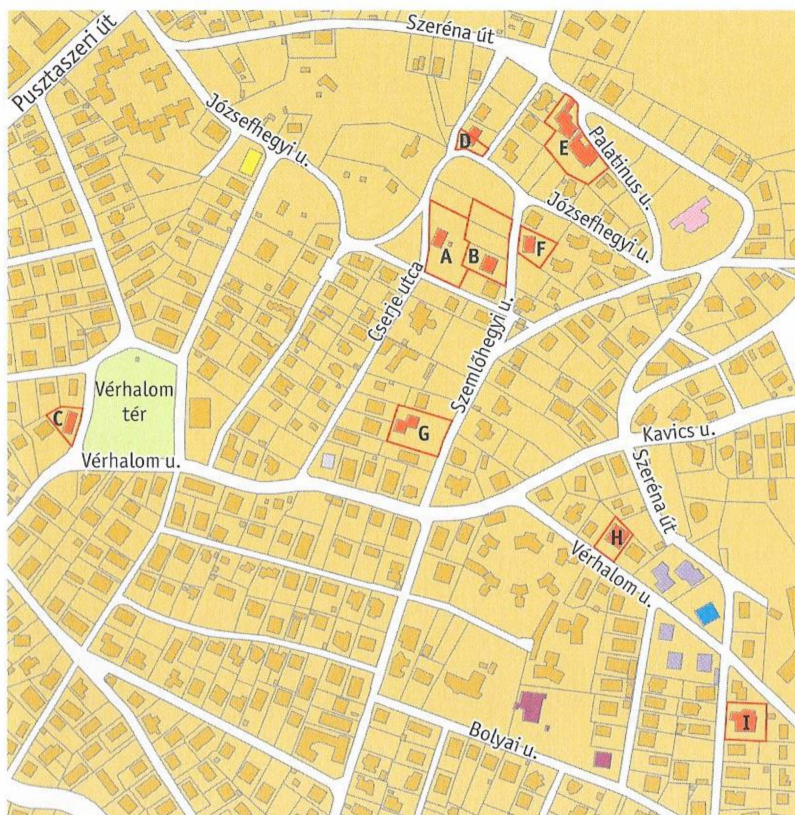
kívül jó adottságokkal rendelkező helyen megépülő „olaszos jellegű” bár és panzió elsősorban a vatikáni és az olaszországi vendégek megfigyelését célozta. A rendelkezésre álló állományból emellett olyan női ügynököket is toboroztak, akikkel „erkölcsileg kompromittáló akciókat” is végre kívántak hajtatni. A bár asztalaiba lehallgatómikrofonokat sze-

A hírszerzés „Ámor Háza” fedőnevű titkos objektuma, amely Sole Mio bár néven nyílt meg 1968-ban.

A képeken a „betechnikázás” tervei láthatók

Káderdűlő a Rózsadombon

- A Kádár János
- B Apró Antal, Jahner-Bakos Mihály
- C Kormányvendégház, Házi Árpád, 2000 után: Göncz Árpád
- D Illyés Gyula
- E Palatinus utcai KISZ KB-lakások; Maróthy László, Fejti György
- F Betlen Oszkár
- G Korom Mihály és Cseterki Lajos
- H Rajk László belügyminiszter, később

- BM-házak
- Szovjet objektum 1971-ig (utána BM)
- József Attila elmegyógyintézet, később Várszegi Gábor villája, ma kanadai nagykövetség
- Kormányvendégház, előtte GKP-székház
- Rákosi Mátyás gyermekotthon
- Volt japán követségi rezidencia

Nógrádi Sándor, a Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke

- I Aschner Lipót villája, amelyben 1944-ben Eichmann lakott

reltek. A terv azonban a különböző szervezetek egymás közti viszáljai, valamint az egész folyamatot behálózó korrupció miatt megbukott, és a hírszerzés 1970-ben megvált az épülettől. A hely Mambo Night Club néven a mai napig éjszakai szórakozóhely-

ként üzemel. Hasonló létesítmények a város több pontján működtek: a más típusú közönséget kiszolgáló Gundel étterem mintegy 100 alkalmazottjából 1964-ben például nem kevesebb mint 22 fő volt az állambiztonság kapcsolata.

Káderdűlő 1956 után

18

◆ 1956-ban a forradalmárok átkutatták a pártvezetők villáit, és a gyorsan menekülő káderek hátrahagyott, fényűző otthonairól több leleplező cikk is megjelent. Részen ennek hatására a Kádár-rezsim puritánabb képet igyekezett kialakítani magáról.

A román Ceaușescu vagy a jugoszláv Tito megalomániája teljesen távol állt Kádártól. Ennek ellenére az MSZMP felső vezetőinek egy része megtarthatta az ötvenes évek elején berendezéssel együtt megszerzett fényűző villáit. Egyedüli szigorítást csak egy 1957-es PB-határozat jelentett, amely a tulajdonosokat leltárra kötelezte, és az igénybe vett ingóságokért térítést írt elő. A lakáskiutalás azonban továbbra is fontos részét képezte a pártállami kegygazdálkodásnak. A budai elitövezetekben a rendszert támogató „társuta-

sok”, művészek, tudósok, írók juthattak otthonokhoz, miközben a kialakulófélben lévő gazdasági elit is itt kívánt szövetkezeti vagy magánúton lakásokat építtetni.

Az 1956 utáni káderdűlő túlnyomórészt a Rózsadombbal szomszédos József-hegyen helyezkedett el. A Józsefhegyi utca, illetve a Palatinus utca felső szakaszán a 80-as évek elején ikerházas rendszerű otthonok épültek a KISZ KB titkárai számára. Itt lakott Maróthy László és Fejtő György, a nyolcvanas évek két, egyre nagyobb hatalommal rendelkező politikusa is (az előbbi nevéhez a bős-nagymarosi építkezés köthető, utóbbi a rendszerváltást bevezető nemzeti kerekasztaltárgyalások egyik vezetője volt). A Józsefhegyi utca 9-ben lakott a Kádár-rendszer társutas költője, Ilyés Gyula – aki viszont már 1941-ben

Kádár János és felesége a Szemlőhegy utcában, nem messze Cserje utcai otthonuktól. A háttérben balra Apró Antal villájának kerítése látható

ideköltözött második feleségével, Kozmutza Flóriával. Innen már csak néhány méterre állt az MSZMP első titkárának Cserje utca 21. szám alatti villája. Biztonságára a kert délnyugati és nyugati sarkában épített, észrevétlen pihenőben két rendőr vigyázott: ő volt az egyetlen magyar politikai vezető ebben az időszakban, akinek lakhelyét 24 órás biztosítás őrizte, és a Cserje utca összes lakójáról környezettanulmány készült.

Kádár János saját kertjében tyúkokat tartott, és viszonylag szerény körülmények között élt. Egyedüli luxusként talán az említhető meg, hogy a Belügyminisztérium a 19. és a 23. számú üres telkeket is megvásárolta a házhoz, és ezzel összesen mintegy 2600 négyszögöles kertet alakított ki a villa körül. Fényképek alapján viszonylag pontosan rekonstruálni lehet a ház belső berendezését is, amelyből teljesen hiányzott a hivalkodás. A ház jogi viszonyai 1961-ig rendezetlenek voltak: az ingatlant, amelynek tulajdonosa 1945-ben elhagyta az országot, csak ekkor államosították. Ma már csak a villa portálja tükrözi az eredeti viszonyokat: a rendszerváltást követően az ingatlant megvásárló vállalkozó a ház alapterületét megnö-

velte, az épületet pedig két szinttel megmagasította.

Kádár alsó telekszomszédja a Szemlőhegy utca 42. szám alatt lakó Apró Antal volt, aki egy jóval fényűzőbb villát mondhatott a magáénak, amihez kertként hozzácsapták az akkor még üresen álló 44. és 46. számú telket is. Apró az épületet egy ideig Jahner-Bakos Mihály '56-os vérbíróval osztotta meg. Apró Antallal szemben Betlen Oszkár, a *Szabad Nép* egyik főszerkesztője kapott egy házat, még 1950 körül. Innen nem messze, a Szemlőhegy utca 30. szám alatt, egy 1970 körül épített modern villában lakott két PB-tag, Korom Mihály és Németh Károly, valamint Cseterki Lajos, az Elnöki Tanács titkára is.

A Cserje utca–Vérhalom utca sarkán álló villa 1970-ig a szovjet titkosszolgálat objektuma volt, és egy alkalommal innen szerveztek behatolást a Józsefhegyi utca–Áfonya utca sarkán álló (azóta elköltözött) japán követségre. Az akció bukással végződött: egy szovjet hírszerzőt le is lőttek, a villa pedig dekonspirálódott. Ezt követően a házat magas rangú BM-vezetőknek utalták ki. Ennél valamivel lejjebb, a Vérhalom utca–Apostol utca sarkán (Vérhalom

utca 23.) 1950-től a Görög Kommunista Párt kapott egy komoly villát székház céljára. Ezt 1956 után a BM külügyi osztályának ellátó részlege örökölte meg: a BM és az MSZMP felső vezetői itt nyugati márkájú fogyasztási cikkekhez is juthattak. Később, de még az 1960-as évek elején a villa vendégházként működött, többek között U Thant akkori ENSZ-főtitkárt is itt szállásolták el. A ház mai funkciója ismeretlen.

Külön említést érdemel Czinege Lajos honvédelmi miniszter, aki az Endrődi Sándor utca 18/b. alatt épített magának luxusbíróházat. Ennek arányait érzékelteti, hogy egyik belső termében nagyobb méretű lovas szobor állt. Czinege a házavatóra Kádár Jánost is meghívta, aki az őt taszító luxust meglátva azonnal távozott. Hasonló eset volt Czinege fiának villája is, amely 1987-ben a Látó-hegyi Árpád-kilátó elé

épült, úgy, hogy a kilátást részben eltakarta. Ez utóbbi eseteket leszámítva elgondolkodtató, hogy a legfelső vezetés egy része mennyire szerény körülmények között lakott – különösen a gazdasági és politikai élet mai prominenseinek életkörülményeivel összehasonlítva. Jó példa erre a már korábban tárgyalt Varázs utca (lásd a 140. oldalon), amelynek Mese utcai sarkán (18–20. számú ház) az 1970-es években társasházat építettek: ebben Lázár György, a minisztertanács elnöke (azaz a mai miniszterelnöki poszt birtokosa), Katona István és Győri Imre, a KB agitprop osztályvezető-helyettese és titkára, valamint Knopp András kulturális miniszterhelyettes is kapott lakást. Losonczy Pál, az elnöki tanács elnöke (ami megfelel a mai köztársasági elnöknek) pedig a Varázs utca 2. szám alatti villa egyik emeletét kapta bérlakásként.

Egyedül Pesten

A pártelit tagjai közül mindössze egyetlen ember választotta a pesti oldalt lakhelyül: Aczél György, a rendszer meghatározó kultúrpolitikusa, aki talán a társadalmi közeghez való vonzódása miatt a nyolcvanas években a Szent István park 26. számú házában lakott – ugyanabban az épületben, amelyben korábban az általa emigrációba kényszerített Heller Ágnes és Fehér Ferenc is. Megemlítendő, hogy ő volt az egyetlen magas rangú vezető, akinek címe és telefonszáma szerepelt a nyilvános telefonkönyvben is.

Aczél György lakása a Szent István park 26. számú házban, 1992-ben

Lukács György szobra

19

■ Lukács György, a 20. század legismertebb magyar filozófusa nagypolgári családban született. 1918-tól a kommunista párt tagja lett, majd a Tanácsköztársaság alatt közoktatásügyi helyettes népbiztosként és a Vörös Hadsereg vezető politikai biztosaként tevékenykedett, ezért később menekülni kényszerült. Bécsi és szovjet emigrációban élt.

1945 után Magyarországon egyetemi katedrát kapott, hamarosan azonban „jobboldali elhajlása” miatt nyilvános önkritikára kényszerült. 1956-ban népművelési miniszter lett Nagy Imre kormányában.

Vele együtt őt is Romániába deportálták, de 1957 áprilisában végül hazaengedték. Ezt követően folyamatosan megfigyelték, csak lassan térhetett vissza a szellemi életbe. Filozófiai, esztétikai munkássága és tanítványi köre a hatvanas években „budapesti iskolaként” vált nemzetközileg is ismertté.

Lukács és köre hitt a marxizmus reneszánszában, megújíthatóságában. Mesterük halála után több tanítványa a demokratikus ellenzék vezéralakja, a rendszer kritikusa lett. Lukács György szobra egykori lakóhelye közelében, a Szent István parkban áll.

Bauer Sándor emléktáblája

20

■ A 17 éves autószerelő-tanuló Bauer Sándor a Prágában önégetést elkövető Jan Palach példája nyomán a kommunista önkény ellen tiltakozva lett öngyilkos.

Alapos előkészületek és búcsúlehelének megírása után 1969. január 20-án délután 1 óra körül a Nemzeti

Múzeum kertjében benzinnel locsolta le a ruháját, majd meggyújtotta. Miközben élő fáklyává vált, két nemzeti színű zászlót lobogtatott. A környéken járók megpróbálták megmenteni, a tüzet eloltották, a fiatalembert kórházba szállították, Bauer azonban három nap

múlva életét vesztette. Az állam-biztonság vezetői további önégetőktől tartva teljes hírzárlatot és mindenre kiterjedő nyomozást rendeltek el. (A halálhírt csak február 5-én közölték.) Mivel szervezkedés nyomaira nem sikerült bukkanniuk, a fiatalember barátai elleni eljárásokat megszüntették.

Szoborpark

21

■ A kommunista művészeti alkotások sorsáról Budapest Főváros Közgyűlése 1991-ben átfogó határozatot hozott, egyúttal pályázatot írtak ki a ledöntött, leszerelt műveket megőrző park létesítésére. Csak két szoborlebontás történt: Krassó György 1990 elején a Néphadsereg (ma Honvéd) téren álló Münnich Ferenc-szobrot ledöntötte, és vörös festéssel bekente, illetve a csillaghegyi felszabadulási emlékművet garázdák döntötték ki a helyéből. 1993-ban a két és fél méter magas nőalak helyreállítva, az ötágú csillagtól megfosztva, Flóra néven multifunkcionális emlékműként került Bányaterenyére.

A Szoborpark megnyitására 1993. június 27-én, a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok kivo-

Bauer Sándor sírját azonban évenként át figyelték. 2001-ben a Nemzeti Múzeum lépcsőjénél emléktáblát avattak a tiszteletére. 2012-ben a VIII. kerületi Mátyás téren Bauer nagybátyja, Váczy Gyula állította fel a Hargitai Ottó által készített mellszobrát.

nulásának második évfordulóján került sor. A belvárostól harmincpercnyi távolságra lévő parkban 42 monumentális alkotás látható, a korszakot megidéző egyéb installációk társaságában.

A 2006 óta Memento Parknak nevezett intézményben megtalálható az 1956-os forradalomban ledöntött Sztálin-szobor csizmájának méretarányos mása is.

A Tanácsköztársaság-emlékmű egykori helyén, a Felvonulási téren

...és a Szoborparkban

I. Ferdinánd magyar király 15
II. János Pál pápa 157
II. Lipót magyar király 15
II. Rákóczi Ferenc fejedelem 15
III. Károly magyar király 15

A

Aczél György 198–199
Aggteleky Béla 90
Alpár Ignác 22, 33, 163
Andrássy Gyula 17
Andropov, Jurij 104–105
Antal Károly 25
Apor Vilmos 157
Apró Antal 194, 196–197
Aschner Lipót 60, 194
Ágoston Emil 29
Árpád fejedelem 13

B

Bacsó Péter 141, 143
Baja Ferenc 141, 143
Bajcsy-Zsilinszky Endre 46, 66
Bandholtz, Harry Hill 36–37, 115

Bartha Ferenc 141, 143
Batthyány Lajos 21
Bauer Sándor 200–201
Bárdossy László 98
Becher, Kurt 52
Berecz János 141, 143
Bernáth Aurél 183
Bernovits Vilma 72
Beszcsasznov, A. D. 143
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 15
Betlen Oszkár 194, 197
Bibó István 170–171
Biszkú Béla 140, 143
Bíró Dávid 55
Bocskai István erdélyi fejedelem 15
Born, Friedrich 66, 72
Brezsnyev, Leonyid 139
Burlakov, Matvej 175
Bush, George 36

C

Callmeyer Ferenc 163
Can Togay János 71
Carlos, Ramírez Illich 140

Ceaușescu, Nicolae 16, 195

Chorin Ferenc, ifj. 52

Cudin, Diego 64

Czigler Győző 109

Czinege Lajos 114, 198

CS

Csáky Albin, gróf 52

Csellár Jenő, páter 131

Cserny József 30, 33

Cseterki Lajos 194, 197

Csikszentmihály Róbert 160

Csorba Géza 25

D

Dabronaki Gyula 141, 143

Dávid Károly 121

Demény Pál 99

Demnig, Gunter 61

Dózsa György 40

Dzerzsinszkij, Feliks Edmundovics 136

E

Eichmann, Adolf 43–44, 49,
59–60, 194

Erdély Miklós 189

Erdődy György, gróf 53

Erdődy István, gróf 103

Erődy Ödön 35

Esterházy János, gróf 72

F

Farkas Mihály 111, 114

Fáskerti István 160

Fehér Ferenc 198

Fejti György 194–195

Fekete János 186

Ferenc József osztrák császár
és magyar király 13, 14, 15

Ferenczy László 59

Fery Oszkár 33

Festetich Antal, gróf 119

Feszty Adolf 51

Földes László 143, 145

Földesi Jenő 140, 143

Füredi Richárd 25, 37

G

Galgóczi Erzsébet 141, 143

Garamvölgyi Vilmos 143

Gádoros Lajos 20

Gellért Áron, dr. 144

Gerő Ernő 137–138

Gidófalvy Lajos 109

Göncz Árpád 139, 145, 194

Görgényi Dániel 143

Guillaume, Emile 25

Gyenes Tamás 38

Győri Imre 143, 198

H

Hain Péter 59

Haining, Jane 72

Hajós Alfréd 60, 109

Halász Péter 188
 Haraszti Miklós 111, 191
 Hardi Róbert 185
 Hargitai Ottó 201
 Hatvany Józsefné 53
 Hatvany Lajos 53
 Hatvany Lili 53
 Hatvany-Deutsch József, báró 53
 Házi Árpád 145, 194
 Hegedüs András 141
 Hegedüs Béla 113, 185
 Heller Ágnes 198
 Hidegkuti Nándor 141
 Hikisch Rezső 29
 Hindy Iván 88, 90
 Horthy István 139
 Horthy Miklós 25, 32–33, 61, 67,
 79, 82, 140
 Horthy Paulette 140, 143
 Horvay János 35
 Höttl, Wilhelm 52
 Hruscsov, Nyikita Szergejevics 173
 Huszár István 141

I

Illyés Antal 66
 Illyés Gyula 30, 194–195
 Imrédy Béla 98

J

Jahner-Bakos Mihály 194, 197
 János Károly spanyol király 139
 Jovánovics György 182

József nádor 21
 Juhász Jenő 121

K

Kampf József 36
 Karátson István 35
 Kasztner Rezső 52
 Katona István 143, 198
 Kazimirov, Vlagyimir 105
 Kádár János 17, 110, 122, 138,
 144–145, 153, 168, 173, 181, 188,
 194–198
 Kállay Gyula 145
 Károlyi Gyula, ifj. gróf 140, 143
 Károlyi Mihály 29, 38
 Keppler, Georg 53
 Kis János 111
 Kisfaludi Strobl Zsigmond 25, 87
 Kiss Ferenc 121
 Kiss István 17, 35
 Klages, Otto 59
 Klicsu Lajos 160
 Kligl Sándor 153
 Knopp András 143, 198
 Koestler, Arthur 154–155
 Korom Mihály 194, 197
 Korvin Ottó 30
 Kossuth Lajos 15
 Koszov, Nikolaj 106, 143
 Kosztolányi Dezső 40
 Kotsis Iván 17
 Kovács Béla 100, 153
 Kovács Margit 132

Kovács Mihály 133
 Kozma Lajos 50
 Kozmutza Flóra 195
 Kónya Lajos 132
 Könyves Kálmán magyar király 16
 Körner József 180
 Krassó György 126, 128, 201
 Krivda, Fedot 175, 177
 Krujckov, Vlagyimir 105
 Kun András 54
 Kun Béla 30, 40

L

Langlet, Nina 72
 Langlet, Valdemar 72
 Lázár György 143, 198
 Lechner Jenő 25, 37
 Lemberkovics Jenő 35
 Lenin, Vlagyimir Iljics 17, 20,
 30, 40
 Liebknecht, Karl 40
 Losonczy Pál 143, 198
 Lukács György 200
 Lutz, Carl 26, 50–51, 72
 Luxemburg, Rosa 40

M

Majsai János Mór 147
 Makovecz Imre 156
 Makrisz Agamemnón 68, 152
 Marosits István 151
 Maróthy László 194–195
 Maurer Klimes Ákos 64

Mária Terézia magyar
 királynő 15
 Máté István 26
 Mikus Sándor 17, 19
 Mildner Ferenc 35
 Mindszenty József 24, 100, 146
 Mirza, Ali Ahmed 98
 Molnár Farkas 148
 Molnár Gergely 189
 Muráti Lili 132
 Münnich Ferenc 152

N

Nagy Imre (miniszterelnök)
 16, 20, 144–145, 153, 159,
 162, 166, 168, 170, 174, 182,
 200
 Nagy Imre (öttusázó) 60
 Nádas Péter 133
 Németh Károly 197
 Németh Miklós 114, 140, 143
 Nógrádi Sándor 194

O

Oláh György 66
 Orbán Viktor 17
 Ostenburg-Moravek Gyula 33

P

Palach, Jan 200
 Palóczy Antal 22
 Pauer Gyula 71
 Pásztor János 25

Pátzay Pál 20, 149, 151

Perényi Imre 20

Perlasca, Giorgio 64

Perlmutter Izsák 51, 98

Perlmutter Jakab 51

Pécsi Sándor 18

Péter Gábor 99, 145

Péterfy László 154, 156

Péteri István 143

Pfeffer-Wildenbruch, Karl 50, 53,

82, 88

Pogány Jenő 35

Pollack Mihály 119

Pőcze Tibor 140, 143

Preisich Gábor 20

Prónay Pál 33, 86–87

Q

Quittner Zsigmond 33, 163

R

Radványi Géza 66

Rajk László 100, 145, 194

Rajk László, ifj. 190–191

Rákosi Mátyás 95, 105, 111,

114–116, 132, 137–138, 180

Rákosi Vologya 111, 132

Rákosiné Fenya Fjodorovna

(„Fenyicska”) 132

Rázsó Edit 156

Reagan, Ronald 26

Reiszner Gizella 98

Rettmann, Kurt 53

Révai József 107, 111, 137

Rothermere, lord

(Harold Sidney Harmsworth)

25, 36

Rotta, Angelo 72

Rotyis Péter 96

S

Salkaházi Sára 72

Sanz-Briz, Ángel 64

Sarlós, Andrew 151

Ságvári Endre 37

Schickedanz Albert 13

Schilling Róbert 160

Schliemann, Heinrich 10

Schmidhuber, Gerhard 46

Semsey László, gróf 103

Sidló Ferenc 25, 35

Silov, Viktor 178

Sinkovits Imre 161

Slachta Margit 72

Stein, Anna 71

SZ

Szabó Tamás 51, 64

Szakasits Árpád 146

Szamuely Tibor 30

Szarka Károly 143

Szálasi Ferenc 15, 50–53, 98

Szász Béla 133

Szendrói Jenő 113, 185

Szentgyörgyi István 25, 35

Szentjóbby Tamás 189

Széchenyi István, gróf 21
 Széchenyi László, gróf 103
 Széri-Varga Géza 156, 170
 Széri-Varga Zoltán 156
 Szilárd Leó 110
 Szirtes János 179
 Szívós Sándor 96
 Szrogh György 20
 Sztálin, Joszif Visszarionovics
 18–20, 110, 122–123, 126, 151
 Sztéhlo Gábor 64, 66, 72
 Sztevanovity Zorán 111
 Sztójay Döme 60, 98

T

Tar István 20
 Telcs Ede 21
 Thant, U 198
 Thatcher, Margaret 138–139
 Thököly Imre erdélyi fejedelem 15
 Tisza István 17, 29, 38
 Tito, Joszip Broz 111, 195

U

Uhlyarik Róbert 79
 Urmáczy Nándor 24
 Uy Károly 79

V

Vanderbilt, Gladys 103
 Vannay László 84, 87–88
 Varga Imre 38, 40, 151, 154
 Varga Tamás 170
 Vas Zoltán 25, 145
 Váczy Gyula 201
 Várhelyi György 21
 Várszegi Gábor 194
 Vezér Ferenc, páter 131
 Vidor Emil 110
 Vigh Tamás 66
 Vilma holland királynő 110
 Vorosilov, Kliment Jefremovics
 104, 106, 128

W

Wagner, Otto 46
 Wallenberg, Raoul 49, 72, 144,
 149–151
 Weiss Manfréd 52
 Winkelmann, Otto 53, 60
 Winkler Barnabás 66
 Wisliceny, Dieter 49, 59

Z

Zala György 13

Fortepan; www.fortepan.hu: 8, 12, 28, 42, 83, 94, 108, 112, 118, 120, 122, 127, 129, 130, 134, 142, 149, 158, 168, 169, 172, 202-203

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény: 14, 31, 32

Dr. Szentpétery Tibor fényképfelvétele; www.szentpeterfoto.hu: 18

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár: 19, 34, 49, 54, 56 (fent), 56 (lent), 96, 97 (balra), 97 (jobbra), 165, 199

Magángyűjteményből származó felvételek: 22, 74, 89, 100, 106, 147, 174, 186

© Vas Józsefné: 23

Karádi Róbert: 37, 40-41, 58 (mindhárom kép), 63, 69, 86, 148, 176, 180-181, 204-205

MTI Fotóarchívum: 45, 107, 137

Wikimedia Commons: 38 (Petr Šmerkl, Wikipedia), 39 (Rleven-te), 62 (az összes kép), 70 (Pierre Bona felvétele), 150 (Fekist), 155 (Fekist), 171 (Petr Šmerkl, Wikipedia)

© Mudra László: 92-93, 102

Tabajdi Gábor: 117, 135, 152

Magyar Fotográfiai Múzeum: 123

© Pataky Zsolt: 126

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára: 124, 193 (fent), 193 (lent)

1956-os Intézet fotótára: 132, 133, 161, 162, 196

A Nagy Imre Alapítvány szíves engedélyével: 144

© Habik Csaba: 178

Rajk László szíves engedélyével: 191